

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗

โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๑

พิมพ์ขึ้นในการพระราชทานเพลิงศพ

นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์

(คืบ สุวรรณทัต)

และประชุมเพลิงศพ

คุณหญิงวิชิตณรงค์

(เหลียน สุวรรณทัต)

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ. ศ. ๒๔๗๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (คืบ สุวรรณทัต) และการปลงศพคุณหญิงวิชิตณรงค์ (เหลียน สุวรรณทัต) ซึ่งจะทำในเดือนธันวาคมปีนี้ บุตรธิดาของผู้มรณะ คือนางบรรหารนรเหตุ (อู๋ สุวรรณทัต) นางถนอม นาวานุเคราะห์ และพระอุปนิกษิตสารบรรณ (ปรุง สุวรรณทัต) ใคร่พิมพ์หนังสือแจกในเวลาพระราชทานเพลิงและเวลาฌาปนกิจเรื่อง ๑ จึงมอบฉันทะให้พระอุปนิกษิตสารบรรณมาแจ้งความที่ราชบัณฑิตยสภา ขอให้กรรมการเลือกหนังสือให้ ราชบัณฑิตยสภาได้แนะนำให้พิมพ์เรื่องโกศาปานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระอุปนิกษิตสารบรรณเห็นชอบด้วยจึงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศาปานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออร์ เดอ วีเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีฉะบับอยู่ในหอพระสมุดวชิราวุธ เจษฎาจารย์ ฟ. ฮีแล แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เล่มนี้เป็นภาค ๑ จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗ มีโอกาสจะได้จัดพิมพ์ต่อไป

อนึ่ง ในการพิมพ์หนังสือนี้ เจ้าภาพได้จดประวัติย่อของผู้

มรณะส่งมาขอให้พิมพ์ไว้เป็นที่ระลึกด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ต่อคำนำนี้ไป.

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์

(คืบ สุวรรณทัต)

พ.ศ. ๒๓๙๗—๒๔๗๔

ประวัติพระยาวิชิตณรงค์

นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (คืบ สุวรรณทัต) ทม. ตช. ตจว. รจม. เกิดในรัชชกาลที่ ๔ เมื่อวันอังคาร แรม ๗ ค่ำ เดือนยี่ ปีขาล จุลศักราช ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๗ เป็นบุตรพระยาราชภักดี (ทองคำ) มารดาชื่อไทย แรกเข้ารับราชการเป็นพลทหารมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้เป็นนายสิบโท พ.ศ. ๒๔๑๖ เลื่อนเป็นนายสิบเอก พ.ศ. ๒๔๒๓ ไปรับราชการเป็นเสมียนในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้เลื่อนตำแหน่งโดยลำดับจนเป็นพนักงานรักษาแสตมป์กระทรวงพระคลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอุปนิกษิตสารบรรณในปีนี้ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นปลัดกรมเวรรับกรมสารบาญชีกระทรวงพระคลัง ฯ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้น ๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ย้ายไปเป็นข้าหลวงคลังมณฑลอิสาณ พ.ศ. ๒๔๔๒ กลับเข้ามาเป็นเจ้ากรมเจ้าจำนวนกระทรวงพระคลัง พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรพิมล พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้น ๕ และในปีนี้ได้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยยกกระบัตรทัพบก ได้พระราชทานยศเป็นนายพันตรี จนได้

เลื่อนตำแหน่งเป็นยกกระบัตรทัพบกมียศเป็นนายพันโทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้เลื่อนยศเป็นนายพันเอก พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิชิตณรงค์ ได้รับพระราชทานเงินเดือนในอัตรานายพลตรี พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นเจ้ากรมคลังเงินทหารบก และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ ในปีนี้ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้เป็นปลัดบาญชีกระทรวงกระลาโหม พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เลื่อนยศเป็นนายพลตรี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๒

นอกจากเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ที่กล่าวมา พระยาวิชิต-ณรงค์ยังได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในงานพระราชพิธีต่าง ๆ อีกหลายอย่าง

พระยาวิชิตณรงค์รับราชการตั้งแต่เป็นพลทหารมาจนเป็นนายพลตรีรวมเวลา ๔๘ ปีเศษ ได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่ ๑๒ บาท จนถึง ๘๐๐ บาทเป็นที่สุด ปลดเป็นนายทหารนอกราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญฐานสูงอายุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

พระยาวิชิตณรงค์ทำการสมรสกับคุณหญิงเหลียน มีบุตรธิดาซึ่งยังมีตัวอยู่ในเวลานี้ ๓ คน คือ

๑ นางบรรหารนรเหตุ (อู๋ สุวรรณทัต)

๒ นางถนอม นาวานุเคราะห์

๓ พระอุปนิกษิตสารบรรณ (ปรุง สุวรรณทัต)

พระยาวิชิตณรงค์ป่วยเป็นโรคชราถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔ คำนวณอายุได้ ๗๘ ปี.

คุณหญิงวิชิตณรงค์เกิดปีขาล พ.ศ. ๒๓๙๗ เป็นสหชาตกับพระยาวิชิตณรงค์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ คำนวณอายุได้ ๗๖ ปี

สารบาญ

โกศาปานไปฝรั่งเศส

คือจดหมายเหตุกล่าวถึงกิจจานุกิจของราชทูตแห่งพระบาทสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสนี้ มีเป็นต้น คือรายงานการเดิรทางจากเมืองแบรส์ตในฝ่ายตะวันตกของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ท่านราชทูตได้ขึ้นบกไปยังกรุงปารีสบ้าง การรับรองปฏิสันถารราชทูตที่กรุงปารีสบ้าง การที่ราชทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยกาต้อร์ส (ที่ ๑๔) และเข้าเฝ้าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์บ้าง คำอวยชัยให้พรของชาวฝรั่งเศสในการรับรองต่าง ๆ ทั้งในกรุงและตามหัวเมืองบ้าง กับตัวอย่างคำโต้ตอบและทักทายปราศัยของราชทูตสยามในงานนั้น ๆ ฯ ลฯ เหล่านี้เป็นต้น.

ทูลถวาย

แด่พระเจ้าบรมราชวงศ์

"มงเซเญอร์ เลอดึก[๑]"

ธรรมดานักนิพนธ์ทั้งหลาย เมื่อได้เรียบเรียงร้อยกรอง

---

๑ คำอุทิศถวายของท่านเดอวีเซผู้ที่ได้เรียบเรียงเรื่องรายงานนี้ต่อเจ้าบรมวงศ์เธอฝรั่งเศสองค์หนึ่งซึ่งไม่ออกพระนาม แต่เข้าใจว่าจะเป็นพระบรมวงศ์เธอตระกูล "กงเด" ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิในทางยุทธวิธีขึ้นชื่อลือนามในสมัยโน้น.

(อุโฆษสมัย)

หนังสือขึ้นเป็นเล่มแล้ว มักถือเป็นธรรมเนียมกันที่จะต้องถวายเล่มต้นแก่เจ้านายของตน ๆ เสียก่อนเพื่อเป็นมงคลฤกษ์ และมักจะถือเป็นธรรมเนียมอยู่ด้วยกันทั้งนั้นว่า คำถวายหนังสือเล่มนั้น ๆ ต้องเป็นคำยอพระเกียรติรำพันถึงเกียรติคุณของเจ้านายผู้อุปถัมภ์ตนนั้นจนสิ้นเชิง แต่ถึงว่าขนบธรรมเนียมดังนี้ได้เป็นประเพณีสืบกันมานานแล้ว จนกระทั่งผู้ใดไม่ทำก็พากันเหมาเสียว่าไม่รู้ขนบธรรมเนียมอะไร ถึงกระนั้นก็ดี ในคำนำทูลถวายหนังสือรายงานการเดิรทางของราชทูตสยามที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้ ข้าพระพุทธ-เจ้าขอวโรกาสฝ่าฝืนบัญญัติกติกาขนบธรรมเนียมนั้นเสีย:- ด้วยเหตุใด ? – ด้วยเหตุว่า ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจะมาพักกล่าวสรรเสริญสรรพคุณานุคุณและความสามารถของพระองค์จนสิ้นเชิงแล้ว คำทูลถวายหนังสือเล่มนี้ก็จะมีเนื้อความเท่ากับเนื้อเรื่อง หรือพิสดารกว่าท้องเรื่องราชทูตเสียอีก ด้วยว่าเกียรติยศเกียรติศักดิ์และสรรพคุณานุคุณของพระองค์มีมากเป็นอเนกประการ ยากนักยากหนาที่จะรำพันให้ครบถ้วนได้.

อาศัยเหตุดังบรรยายมานี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระวโรกาสกล่าวจำเพาะเพียงพระอากัปกิริยา ซึ่งพระองค์ได้แสดงให้ปรากฏในชั่วเวลาที่พระองค์ได้ทรงสนทนากับราชทูตไทย เมื่อท่านได้มีโอกาสเข้ามาเฝ้าพระองค์เท่านั้น.

อันว่าการสนทนาพาทีของพระองค์เวลานั้น ถ้าจะนับเวลา

แล้วก็เพียงชั่วนาฬิกาเดียวเท่านั้น นับว่าเป็นเวลาสั้นที่สุดที่จะแสดงความสามารถให้ปรากฏชัดเจนได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าจะเก็บเอาเนื้อความทุกๆ กระทงซึ่งพระองค์ได้ทรงดำรัสในชั่วเวลาอันน้อยนั้นแล้วมาเรียงพิมพ์ ก็จะเกิดเป็นเล่มสมุดยอพระเกียรติขึ้นตั้งเล่มทีเดียว เหตุใดข้าพระพุทธเจ้าจึงหาญกล้ามาอ้างว่าจะเป็นเช่นนั้นเล่า ? ตอบว่า เป็นด้วยเหตุที่ว่าตัวของข้าพระพุทธเจ้าเอง ได้เป็นผู้หนึ่ง ซึ่งได้มีโอกาสอันประเสริฐเข้าไปเฝ้าชมเชยพระบารมีของพระองค์ พร้อมหน้ากันกับ ท่านราชทูต สยาม อยู่ด้วย รวมทั้งบรรดาขุนนางผู้ใหญ่อื่นอีกนับตั้งร้อยผู้ร้อยคน และท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่อดไม่ได้ ต้องกล่าวสรรเสริญพระปรีชาเฉลียวฉลาด และพระบารมีของพระองค์ในทางอื่นอีกจำเพาะพระพักตรของพระองค์เมื่อกำลังเฝ้าชมพระบารมีอยู่นั้น ยังมีผู้หนึ่งแต่ในบรรดาเหล่านั้นได้กล่าวให้ข้าพระ พุทธเจ้าได้ยินต่อโสตของข้าพระพุทธเจ้าเองว่า:— " ก่อนเมื่อที่ราชทูตสยามจะเข้าเฝ้าพระองค์นั้น ท่านราชทูตเหล่านั้นยำเกรงนับถือพระองค์ ว่าเป็นบุรุษอันเยี่ยมยอดของหมู่มนุษย์ชั้นสูงๆ อยู่แล้ว เพราะท่านได้ยินใคร ๆ สรรเสริญพระองค์ แต่ต่อเมื่อต่างได้ชมพระบารมีและได้ฟังพระวาจาของพระองค์ด้วยตนเองแล้ว ท่านยังได้เพิ่มความพิศวงชมเชยในพระองค์ว่าเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่ง "

ในระวางชั่วนาฬิกาเดียวที่ราชทูต สยามได้ มีโอกาสชมพระบารมีของพระองค์ ๆ ได้ทรงแสดงให้ท่านรู้สึกว่าพระองค์เป็นนักรบ

ผู้ทรงทราบในตำราพิชัยสงครามลึกซึ้งคัมภีร์ภาพแท้ สมเป็นเชื้อพระวงศ์ตระกูล "กงเด" อันเป็นเชื้อนักรบชาติฝรั่งเศสที่ขึ้นชื่อลือนามสิ้นด้วยกันทั้งนั้น พระองค์ได้ทรงอธิบายให้บรรดาผู้ฟังเข้าใจชัดทุก ๆ คนว่า แม่ทัพนายกองซึ่งหวังต่อชัยควรจะนำจะตั้งจะแปรกระบวนทัพอย่างไรจึงจะมีชัยชนะแก่ข้าศึก พระองค์ได้ทรงชี้แจงให้เห็นชัดว่า วิธีกระบวนยุทธสงครามของคนไทยยังติดขัดและเสียเปรียบเสียเชิงกลศึกอย่างไร.

การอธิบายนี้ ใช่ว่าเป็นการง่ายดายเมื่อไร เป็นการยากที่สุด ด้วยว่าชาวสยามและชาวประเทศอื่น ๆ ซึ่งนับเข้าในชาวชมพูทวีปด้วยกันนั้น ล้วนแต่ได้ยินได้ทราบในวิธีกระบวนยุทธของสมเด็จพระเจ้าอาเล็กซันดร์ ซึ่งเป็นจอมของบรรดากษัตริย์ชาตินักรบ เป็นผู้ขึ้นชื่อลือพระนามไปทั่วมละประเทศเขตต์อินเดียเช่นในเมืองไทยเป็นตัวอย่าง.

ก็เมื่อพระองค์ได้ทรงสามารถอธิบายความอันลึกซึ้งคัมภีร์-ภาพนั้นให้กลับเป็นความแจ่มแจ้ง จนผู้ฟังทราบความได้ละเอียดละออเช่นนี้แล้ว ก็เป็นองค์พะยานให้เห็นว่า พระองค์มิใช่จำเพาะแต่ทรงชำนาญในกลศึกและตำราพิชัยสงครามฝ่ายเดียวเท่านั้น พระองค์ยังทรงเชี่ยวชาญชำนาญในขนบธรรมเนียมและประเพณีของบ้านเมืองไกลอีกด้วย.

เมื่อพระองค์ทรงสามารถชี้ผลดีและผลร้ายแห่งขนบธรรม-เนียมของนานาชาติในสากลโลกได้ฉะนี้แล้ว ก็เป็นองค์พะยาน

อยู่ในตัวให้รู้เห็นว่าผู้ที่สามารถสอดส่องไปในเหตุผลต่าง ๆ และในสรรพกิจการอันอาจบังเกิดมีขึ้นในโลก ต้องกอบด้วยปรีชาญาณอันสุขุมกว้างขวาง และท่านผู้นั้นก็ได้แก่พระองค์เอง ผู้ประกอบด้วยคุณวุฒิความสามารถหาอะไรนอกจากพระมหากรุณาธิคุณเมตตาธิคุณของพระองค์มาเปรียบเทียบก็ไม่ได้ แต่ว่าพระมหากรุณาธิคุณ พระเมตตาคุณของพระองค์นี้ ยังพิเศษพิสดารวิตถารกว้างขวางกว่าพระปรีชาญาณของพระองค์ก็ว่าได้.

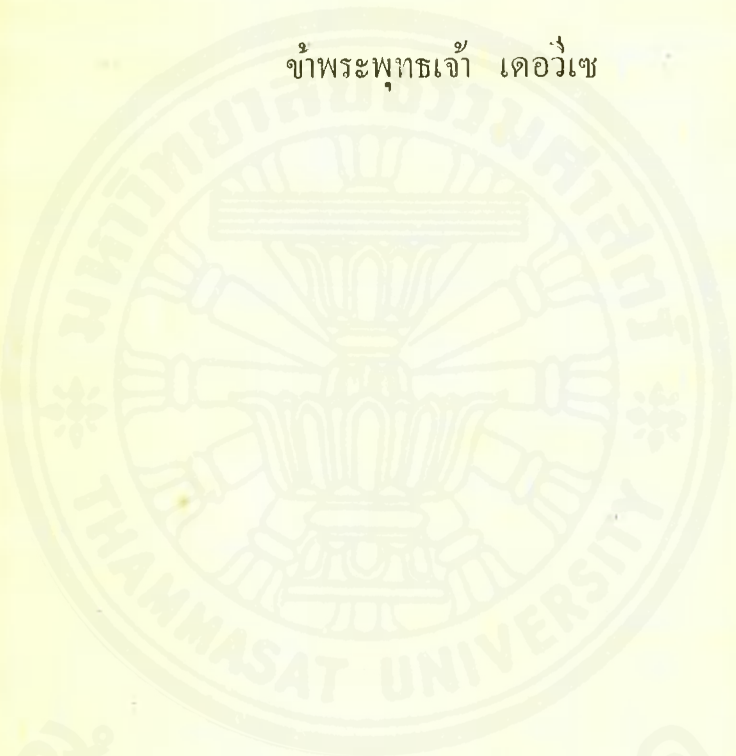
ในการสนทนาของพระองค์กับบรรดาราชทูตสยามเพียงชั่วนาฬิกาเดียวนั้น พระองค์ได้เพิ่มเกียรติยศเกียรติศักดิ์แก่ประเทศฝรั่งเศสยิ่งไปกว่าที่พลเมืองผู้รักชาติธรรมดาสามารถจะหามาเพิ่มในชั่วเวลาอันนมนานเสียอีก เพราะว่าเมื่อบรรดาท่านราชทูตสยามเหล่านั้นเสร็จกิจธุระของตนในเมืองฝรั่งเศสแล้วกลับไปยังประเทศสยาม ต่างท่านคงจะป่าวประกาศพระเกียรติยศพระเกียรติศักดิ์ของพระองค์และของพระบรมวงศานุวงศ์ราชตระกูล "บูร์บง" ให้ชาวสยามทั่วไปมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้นซึมทราบทุกประการ ต่อไปชาวสยามทั้งหลายต่างจะเชยชมประเทศฝรั่งเศสว่าเป็นเมืองอันบริบูรณ์ไปด้วยผู้คนอันมีกิริยามรรยาทและปรีชาสามารถอย่างสูง ฉะนี้พระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของพระองค์ก็จะเป็นที่เกรงขามและเคารพนับถือของชาวชมพูทวีปทั่วไป เท่ากับที่เป็นอยู่แล้วในเหล่าประเทศยุโรปในสมัยนี้.

เมื่อต่างคนทั่วทุกชาติทุกภาษา ต่างยังกำลังสรรเสริญพระองค์อยู่ฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ถือเป็นโอกาสอันเหมาะที่จะขอให้หนังสือเรื่องราชทูตสยามของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้อยู่ในพระอุปถัมภ์ เพื่อพระนามของพระองค์จะได้เป็นสิริมงคลอันประเสริฐด้วยเหตุที่พระองค์ได้เป็นผู้ทรงสนทนากับราชทูตสยามเหล่านั้นดังที่บรรยายมานี้.

การทูลถวายหนังสือเล่มนี้ต่อพระองค์ ก็เป็นเหตุนำซึ่งความปิติยินดีมาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นล้นพ้น ด้วยว่าการทูลถวายเพียงเล็กน้อยนี้ จะได้ปรากฏในหนังสือพระราชกิจจานุเบกษา "แมร์กีร์" และบรรดาหนังสือพิมพ์รายปักษ์รายเดือนฉะบับอื่น ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร์คงคัดกล่าวกันต่อ ๆ ไป เป็นลำดับตามธรรมเนียม และอาศัยความไพศาลนี้ ความเคารพนับถือและการสนองพระเดชพระคุณโดยความสามิภักดิ์ต่อพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้านี้ก็จะแผ่ไพศาลไปตามกัน ตลอดทั่วไปในทิศานุทิศทั้งหลายกระทั่งถึงชมพูทวีปมีในเมืองไทยเป็นต้นด้วย เพราะข้าพระพุทธเจ้าทราบจากผู้ที่ควรเชื่อถือเป็นอันมากว่าหนังสือพระราชกิจจานุเบกษาฝรั่งเศสชื่อ "แมร์กีร์" นี้มีออกจำหน่ายกระทั่งถึงประเทศเขตต์อินเดียและสยามโน้นด้วย ดังนี้จึงเป็นที่หวังใจของข้าพระพุทธเจ้าว่าหนังสือเล่มเล็ก ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้จะเป็นเหตุทำให้ชาวชมพูทวีป ได้มีโอกาสชมพระบุญญาธิการและบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วยบ้าง ทั้งจะ

เป็นเหมือนใบประกาศให้ชาวชนเหล่านั้น ๆ ทราบทั่ว ๆ กันว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นข้าไทยซึ่งมีความเคารพนับถือในพระองค์อย่างสูงและเป็นผู้ยินดีปฏิบัติรับใช้ตามรับสั่งของพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ข้าพระพุทธเจ้า เดอวีเซ

ระยะทางของราชทูตสยาม ในประเทศฝรั่งเศส

บทที่ ๑

คำชี้แจงเบื้องต้น:— ในหนังสือของข้าพเจ้า เล่มที่ว่าด้วยราชทูตฝรั่งเศสได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ข้าพเจ้าได้พรรณนากล่าวถึงชาวสยามทั้งหลาย มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรรดาขุนนางผู้ใหญ่เป็นอาทิว่าต่างได้ต้อนรับปฏิสันถารแก่ราชทูตฝรั่งเศสอย่างไร อนึ่ง ข้าพเจ้ายังได้กล่าวว่าตัวราชทูตเองได้พูดว่ากะไรบ้าง ได้เห็นอะไรบ้างในระวางเวลา ๒ เดือนที่ท่านได้อยู่ในกรุงสยามโน้น บัดนี้ข้าพเจ้าอยากจะใคร่สำแดงถึงกิจจานุกิจน้อยใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งตัวท่านราชทูตสยามได้กระทำในประเทศฝรั่งเศสของเราคราวนี้ ว่าได้เห็นอะไรบ้าง ได้แสดงความเห็นเป็นอย่างไรบ้างเหมือนกัน และข้าพเจ้ามีความหวังใจอยู่ว่าผู้ที่จะอ่านเรื่องระยะทางของราชทูตสยามได้มาเมืองฝรั่งเศสเล่มใหม่นี้ คงเพลินใจไม่น้อยกว่าบรรดาผู้ที่ได้อ่านเรื่องราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองไทยเล่มก่อนนั้นแล้วเป็นแน่.

ธรรมดาของเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เมื่อได้อ่านเรื่องราชทูตของเราไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงสยาม อันเป็นเมืองไกล

แสนไกล ดูดูก็ออกจะน่าชมราชทูตฝรั่งเศสของเราด้วยกันทั้งนั้นว่า:— "แหม ช่างกล้าจริงนะ ถึงเมืองไทยเป็นเมืองไกลอะโขเขายังสามารถไปได้ เก่งจริงแฮะ" เหล่านี้เป็นต้นมิใช่หรือ ? เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ดูก็น่าชมราชทูตสยามที่กล้าออกมาถึงเมืองของเราคราวนี้ ให้เท่า ๆ กัน เพราะระยะทางที่จะไปยังเมืองสยามโน้น หรือขามาเมืองฝรั่งเศสนี้ก็ดี ไกลใกล้เท่ากัน ไม่มีผิดกันสักนิดเดียว หากจะมีใครในพวกเราจะนึกเหมาเอาในใจว่า:— "ชะ พวกไทยเหล่านั้นจะเก่งกล้าสามารถอะไร เป็นชาวดงชาวป่า อยู่เมืองไกล จนสุดโลกโน้น" ฉะนี้แล้วไซร้ ไฉนชาวสยามเหล่าโน้นเขาจะมิเหมาเอาเราบ้างเหมือนกันเล่า ว่าเราเป็นชาวป่าชาวดงเหมือนกัน เพราะที่จริงเขาอยู่ห่างจากเราระยะทางเท่าใด เราก็อยู่ห่างจากเขาระยะทางไกลเท่านั้น.

อีกประการหนึ่ง เราจะถือท่านเหล่านั้นว่าเป็นชาวป่าชาวเถื่อน โดยเหตุที่ท่านเป็นชาวบุรพทิศ ไม่มีความรู้ในทางอารยธรรม ก็จะผิดถนัดเหมือนกัน ด้วยเหตุใด ? ด้วยเหตุว่า แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ชาวบุรพทิศก็เคยขึ้นชื่อลือนามว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเฉลียวฉลาด ล่วงรู้ในเหตุสลักสำคัญฝ่ายคดีโลกคดีธรรมก่อนหน้าพวกเราชาวตะวันตกเสียอีก.

องค์พะยานแห่งความเฉลียวฉลาดอาจล่วงรู้ในเหตุต่างๆก่อนใครๆนั้น มีปรากฏอยู่ในตำนานพงศาวดารตั้งแต่ครั้งพระคริศกาลเป็นปฐม คือเมื่อพระมหาเยซูคริศโตเจ้าทรงสมภพอยู่ในเมือง

เบ็ดเลเฮมโน้น ขณะนั้นพระองค์ยังเป็นพระกุมารน้อยไม่มีใคร ในพวกเราชาวตะวันตก หรือในพื้นบ้านเมืองยุเดวด้วยกันนั้นเอง ที่จะล่วงรู้ว่าพระกุมารองค์น้อยนั้น เป็นพระศาสดาอันประเสริฐ ซึ่งจะทรงถ่ายมนุษย์โลกให้พ้นบาปอันตรายต่าง ๆ ลุถึงสวรรค์ได้ แต่ขณะนั้นเล่าปรากฏว่ายังมีพระราชาฝ่ายบุรพทิศตะวันออก ๓ พระองค์ ซึ่งคริศตังไทยสมัยนี้เรียกว่า " พระยาสามองค์ " ได้ทรงล่วงรู้ก่อนใคร ๆ หมดว่า พระกุมารนั้นนั่นเอง หาใช่กุมารเด็กน้อยธรรมดาไม่ เป็นอัจฉริยมนุษย์พระองค์หนึ่งต่างหาก พระราชาทั้ง ๓ พระองค์จึงได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนิรออกจากบ้านเมืองของพระองค์ พากันมาถวายบังคมชมพระบารมีของพระองค์ก่อนพระราชาใด ๆ ในสากลโลก และกิจอันนี้แหละจะเป็นเกียรติศักดิ์อันประเสริฐของชาวบุรพทิศจนชั่วกาลปาวสาน.

อนึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นชาวบุรพทิศแล้วก็เท่ากับประกาศตนของตนเอง ว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือตน และทุกวันนี้ ถ้าจะใคร่ครวญเทียบเคียงดูบรรดาประเทศทั้งหลายในโลกซึ่งมีพระราชาเป็นประมุขหัวหน้า ว่าชาติใดประเทศใดจะเป็นชาติเป็นประเทศที่พลเมืองสวามิภักดิ์รักพระราชาของตน ยิ่งกว่าชาติประเทศอื่น ๆ แล้ว ประเทศสยามคงเป็นชาตินำหน้าชาติทั้งหลายทั้งปวง ในการถือความสุจริตธรรมต่อพระราชาซึ่งพระผู้เป็นเจ้าทรงบันดาลให้ปกครองรักษาชาติของตน แท้จริงชาวสยามเป็นพลเมืองซึ่งเยี่ยมยอดกว่าพลเมืองใด ๆ ในเรื่องการสัมมาปฏิบัติต่อ

เจ้านายของตน มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น.

อีกโสดหนึ่งเล่า ถึงหากว่าชาวบุรพทิศด้วยกัน มีไทยเป็นต้น เป็นมนุษย์ซึ่งมีผิวเนื้อผิดแผกไปกว่าผิวเนื้อของเราชาวฝรั่งเศสก็จริงอยู่ แต่จะถือข้อนี้เป็นเหตุอันน่าประมาทคาดหน้าเสียก็ไม่ได้ ด้วยว่าสี่สรรววรรณผิวเนื้อภายนอกนี้หาได้บ่งไปถึงจิตต์ใจและสติปัญญาข้างในไม่ หาใช่เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ดี, เลว, ประการใดไม่ ถึงว่าผิวเนื้อจะ ดำ, แดง, เขียว, ขาว, อย่างไรก็ดี ก็ไม่อาจเปลี่ยนคุณความดีที่มีอยู่ในดวงใจแม้แต่สักอย่างใดอย่างหนึ่งเลย.

แท้จริง หากจะใคร่ถือสีหน้าเป็นเกณฑ์แห่งความวินิจฉัยให้รู้ว่าผู้ใดเป็นผู้วิเศษกว่าใครแล้วไซร้ ดู ๆ เหมือนคนผิวดำ ๆ แดง ๆ ยังควรจะต้องมีภาษีกว่าใคร ๆ เสียอีกซ้ำ ด้วยเหตุใด ? ด้วยเหตุว่า สีดำแดงนั้นเป็นพะยานให้เราชาวผิวขาวด้วยกันสังเกตว่า เขาเป็นผู้ที่สถิตย์ตั้งอยู่ในปริมณฑลอันใกล้เคียงกับดวงพระอาทิตย์กว่าเรา ซึ่งย่อมถือกันว่าเป็นการสิริมงคล หาใช่การอัปมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งไม่.

ยิ่งกว่านี้ ถ้าจะอุปมาอีกชั้นหนึ่งก็จะกลับเห็นไปว่าผิวเนื้อดำมิใช่เป็นพะยานแห่งความเลวทรามมิได้ กลับจะเป็นพะยานแห่งความดีด้วยต่างหาก เช่นต่างว่าทุกวันนี้มีผู้อยากทราบว่าในบรรดาทแกล้วทหารฝรั่งเศสของเรา มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน ซึ่งล้วนมีผิวเนื้อดำ กับบรรดาเราพลเรือนซึ่งล้วน

มีผิวเนื้อขาว ฝ่ายใดจะประเสริฐกว่ากัน ก็คงได้รับคำตอบเช่นนี้ว่า บรรดาเราพลเรือนทั้งหลาย ซึ่งประกอบการเลี้ยงชีพอยู่ในบ้านเมือง ไม่ต้องลำเบากเพราะกรำฝนทนแดด ไม่ต้องจับอาวุธเข้าประจัญบานต่อข้าศึก ไม่มีสิ่งที่น่าทำให้หวาดเสียวต่อภัยอันตรายแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงเวลากินก็ได้กิน ถึงเวลานอนก็ได้นอนตามความประสงค์ ฉะนี้ ผิวพรรณก็ย่อมเป็นน้ำเป็นนวลอยู่เอง ส่วนบรรดาทแกล้วทหารทั้งหลายเมื่อดำเนิรเข้าสู่ยุทธภูมิแล้วก็ต้องอดทนต่อความลำบากต่างๆ นอนกลางดิน กินกลางแดด รบสู้จนกว่าจะมีชัย กินนอนก็หาได้สบายเหมือนเราซึ่งอยู่ในบ้านในเมืองไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผิวกายก็ย่อมเผือดผิดซีดคล้ำดำไปเป็นธรรมดา.

การที่จะหยิบยกเอาผิวเนื้อขาวเป็นน้ำเป็นนวลของเราผู้เป็นพลเรือนมาเป็นพะยานชี้ให้ผู้อื่นเห็นว่า เราพลเรือนดีกว่า ประเสริฐกว่าทแกล้วทหารเหล่านั้นได้แลหรือ ? ย่อมไม่ได้เป็นอันขาด ผิวเนื้อดำของทหารเหล่านั้นเสียอีก กลับจะเป็นพะยานอันพิเศษให้เราทั้งหลายทั้งปวงทราบว่าทหารเหล่านั้นแต่ละคนล้วนแกล้วกล้าสามารถอาจหาญ ไม่กลัวความลำบากอันตรายอันเกิดแต่ฝนฟ้าอากาศหามิได้ ท่านย่อมตรากฝนทนแดดอยู่ในท่ามกลางยุทธภูมิ เพื่อจะชิงชัยแก่ราชศัตรูหมู่ปัจจามิตรทั้งหลาย มิให้เข้ามาเบียดเบียฬชาวเราผู้เป็นพลเรือนได้ ฉะนี้ ท่านจึงมีผิวเนื้อดำและผิวเนื้อดำนั้น หาใช่เป็นเหตุให้เราประมาทคาดหน้าท่านไม่

ตรงกันข้าม กลับเป็นสิริมงคลอันประเสริฐเสียอีก นี่แหละฉันใด ชนชาวสยามก็อาจจะเป็นเช่นนั้น ถ้าผิวเนื้อดำในพวกเรามิได้เป็นเหตุให้เราประมาทกันและกัน จะถือเป็นเหตุน่าประมาทท่านผู้อื่นอย่างไรได้ ? ของเราเป็นฉันใด ของเขาก็ควรต้องเป็นฉันนั้น.

อนึ่งเล่า แม้จะไม่อ้างว่าชาวบุรพทิศเป็นผู้มีปรีชาสามารถล่วงรู้ในเหตุการณ์ใด ๆ ก่อนชนชาติอื่น ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว เพียงแต่อ้างว่าท่านราชทูตสยามนี้เป็นผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดินสยามเท่านี้ ก็น่าที่จะเป็นเหตุอันเพียงพอสำหรับที่จะให้เราชาวฝรั่งเศสรับรองปฏิสันถารอยู่แล้ว ด้วยว่าเราย่อมทราบอยู่ด้วยกันทั้งนั้นว่า เมื่อราชทูตฝรั่งเศสข้างฝ่ายเราได้จำทูลพระราชสาส์นของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ ไปถวายต่อพระองค์ในประเทศไทยโน้นนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรับรองเชื้อเชิญท่านด้วยเต็มกำลังความสามารถ ให้สมพระเกียรติศักดิ์ของพระเจ้าราชาธิราชชั้นสูงสุด พระองค์ได้ทรงจัดการอย่างพิเศษพิสดารยิ่งกว่าที่พระองค์ทรงเคยกระทำสำหรับบรรดาราชทูตของเมืองอื่นทั้งปวง แต่ในบรรดาพระมหานคร ๓๒ พระนครซึ่งเป็นมิตรไมตรีกับกรุงสยาม เคยส่งราชทูตานุทูตจำทูลพระราชสาส์นและเครื่องพระราชบรรณาการไปถวายในกรุงสยามมาแต่ก่อน ไม่จำเพาะแต่เท่านั้น พระองค์ยังทรงพระกรุณาเป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือพระองค์ทรงหมายประกาศป่าวร้องให้ชาวชนพลเมือง

พร้อมกับไทยต่างด้าวท้าวต่างแดน ซึ่งขึ้นอยู่ในพระราชอาณาจักร์ของพระองค์ทราบทั่วๆ กันว่า พระองค์ทรงพระดำริหมายพระทัยอยากจะทรงยกย่องชาติฝรั่งเศสให้สูงกว่าชาติใดหมดในสากลโลก เมื่อพระองค์ทรงกระทำแก่เราถึงปานดังนี้แล้ว เรายังจะนิ่งดูดายไม่เชื้อเชิญต้อนรับขับสู้ด้วยเต็มกำลังแห่งความสามารถที่จะยกย่องสรรเสริญราชทูตของพระองค์ ซึ่งออกมาเยี่ยมเยียนเราแทนพระองค์ในคราวนี้ได้แลหรือ ?

อนึ่งแม้จะไม่ยกเอาบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามขึ้นมาเป็นเหตุอ้างในการที่จะให้เรารับรองราชทูตของพระ-องค์ด้วยเกียรติยศอันสูง จะยกเอาความสามารถของตัวราชทูตเองเท่านั้นมาเป็นเกณฑ์ ก็เพียงพออยู่แล้วที่จะทำให้เราบังเกิดความประสงค์อยากจะรับรองท่านอย่างชั้นสูงเหมือนกัน เพราะว่าข้าพ-เจ้าได้มีโอกาสสังเกตด้วยนัยน์ตาของข้าพเจ้าเองว่ากระบวนไหวพริบเฉลียวฉลาดสมกาลสมสมัย ท่านราชทูตไทยนี้ไม่แพ้เปรียบใครเลย จะทำกิจการอะไรท่านก็ทำโดยรอบคอบ นึกทางได้ทางเสียๆ ก่อนเสมอทุกที กระบวนใจเย็น ใจซื่อตรงไม่เหลาะแหละเอนเอียงท่านเป็นครูใครๆ ก็ได้ กระบวนเข้าไปหามาสู่ ท่านก็คำนับรับตอบตามระเบียบเรียบร้อย กระบวนพูดจาปราศัยท่านก็มีเชาว์มีไวอันดี และบรรดาท่านทั้งหลายผู้ที่ได้มีโอกาสรู้จักมักคุ้นกับท่าน ไม่มีใครติเตียนท่านแม้แต่สักคนเดียว มีแต่ยกย่องสรรเสริญว่าเป็นที่ชอบพอกันทั้งนั้น.

ท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว พนมวัน ณอยุธยา)

ท,จ. รัตน,ว,ป,ร. ๓.

อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ ท่านราชทูตไทยนี้เป็นที่เคารพนับถือของชาวฝรั่งเศสเรายิ่งไปกว่าบรรดาราชทูตทั้งหลายอื่นๆ ซึ่งมาแต่เมืองไกลๆ เป็นอันมาก.

แต่บัดนี้ไป ข้าพเจ้าจะของดการเล่าบอกที่เป็นส่วนความเห็นของข้าพเจ้าเอง มิฉะนั้นกลัวจะเป็นการเกินสมควร ที่จะกะเกณฑ์ให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายหลับตาเชื่อถือแต่ตามความนิยมเห็นดีของข้าพเจ้าทีเดียว ต่อไปข้างหน้านี้ แทนที่จะแสดงความเห็นของข้าพเจ้าๆ จะขอคัดตัวอย่างคำพูดของท่านราชทูตไทยเองมาให้ท่านผู้อ่านๆ แล้วใคร่ครวญดูด้วยตนเอง และข้าพเจ้ามีความหวังใจว่าอาศัยแต่เพียงคำพูดของท่านเท่านี้ เรื่องราชทูตสยามเล่มนี้ก็จะดีวิเศษพอใช้ได้ทีเดียว ไม่จำเป็นที่จะต้องคิดตัดเติมเพิ่มความสวยความงาม เพียงเท่านี้เรื่องก็งามความก็เพราะพอดีๆ อยู่แล้ว.

บทที่ ๒

ทูตรอคำสั่งอยู่ที่เมืองแบรสต์

ขอเริ่มต้นด้วยการรับรองราชทูตที่เมืองแบรสต์ก่อนว่า พอเรือที่ท่านราชทูตโดยสารมาเทียบท่าเรียบร้อยดีแล้ว เลอเชวะเลียร์ เดอ โชมงต์ ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งได้ออกไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับกรุงสยาม แล้วกลับเข้ามาพร้อมด้วยราชทูตสยามนั้นก็สั่งให้บรรดานายเรือฝรั่งเศสทั้งหลายที่โดยสารมาในขบวนเรือจากเมืองไทยนั้น ให้ยิงปืนใหญ่ทำคำนับรับรองท่านราชทูตสยามเป็น

ปฐมฤกษ์ที่เข้ามาถึงประเทศฝรั่งเศสก่อนว่า:— "ปืนใหญ่ในลำเรือมีอยู่เท่าไร ให้ยิงสลุตรับราชทูตหมดทุกกระบอก." แล้วท่านได้มีคำสั่งไปยังผู้บังคับกองทหารในเมืองแบรสต์นั้น พร้อมทั้งบรรดาเจ้าเมือง อำเภอ กรมการทั้งหลายว่า:- "ถ้าเราชาวฝรั่งเศสมีความ ปรารถนาอยาก จะรับรอง ราชทูต สยามให้ สมกับ ที่พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงต้อนรับปฏิสันถารคณะพวกทูตฝรั่งเศสเรานี้แล้ว, ขอให้เข้าใจกันเสียแต่เบื้องต้นเถิดว่า เพียงยิงปืนสลุตและแบ่งปันของกำนัล เครื่องบรรณาการของอุปโภคบริโภคอย่างละอันพรรณละน้อยดังที่เป็นธรรมเนียมซึ่งย่อมต้องกระทำกันต่อทูตใด ๆ หมดทุกชาติทุกภาษาแล้วเป็นแล้วกันไป, เท่านี้นั้นยังหาเพียงพอมิได้. ถ้าจะไปถือเสียว่า เรายิงปืนสลุตเท่านั้นนัด, เราให้ของกำนัลเท่านั้นสิ่งแล้วเป็นแล้วกัน ไม่มีใครจะทวงคุณกันได้เป็นพ้นหนี้พ้นสินกัน ก็จะไม่ได้การทีเดียว. แท้จริง ถ้าเราอยากจะรับรองท่านด้วยเกียรติยศอันสม่ำเสมอกับที่องค์พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงกระทำแก่เราในประเทศของพระองค์ มีที่เมืองหลวงเป็นต้นแล้ว เราจะเป็นแต่เพียงแลกเปลี่ยนความเคารพและให้เข้าของต่าง ๆ ตามธรรมเนียมบ้านประเทศที่เป็นมิตรไมตรีกันเช่นนั้นก็หาเพียงพอไม่, เรายังจำเป็นจะต้องแสดงน้ำใจรักเป็นพิเศษอีกจึงได้ ให้ราชทูตสยามเหล่านั้นรู้สึกชัด ๆ ไม่ให้มีที่สงสัยว่าเรารับรองท่านด้วยปีติยินดีอันแท้จริง หาใช่เป็นพิธีเคารพอย่างธรรมดาสามัญไม่.

ท่านราชทูตนี้ถ้าจะว่าตามจริงแล้ว ถึงแม้ท่านจะมิได้เข้ามาโดยเป็นทูตจำทูลพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงสยาม ท่านจะเข้ามาเพื่อกิจจานุกิจของท่านเองก็ดี ก็เป็นการสมควรอยู่ที่จะต้องรับรองท่านด้วยความปิติยินดีอย่างสูง เพราะว่าแต่ละท่าน ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติอันสูง สมควรเป็นที่เคารพนับถือเป็นพิเศษกันทั้งนั้น. ท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่ขุนนางตระกูลชั้นสูงของชาวไทย, มีคุณวุฒิความสามารถเคยรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ของพระเจ้ากรุงสยามใน ตำแหน่งอันเป็นที่ไว้วางพระหฤทัยด้วยกันทั้งนั้น.

ท่านอัครราชทูต (คือคุณปาน ขณะนั้นเป็นที่ออกพระวิสุทธิสุนทร ภายหลังได้เป็นพระยาโกษาธิบดี) ก็เป็นน้องของเสนาบดีกระทรวงว่าการต่างประเทศ (ขณะนั้นเรียกว่า " พระคลัง " Barcalon), อุปทูตเล่า (คือนายฉ่ำ ขณะนั้นเป็นที่ออกหลวงบวรกัลยาราชไมตรี) ได้เคยเป็นราชทูตสยามไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงจีนมาแต่ก่อน ได้ทำการในตำแหน่งนั้นเป็นที่พอพระทัย ของพระ เจ้ากรุงจีน และพระ เจ้ากรุงสยาม ด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย, ส่วนตรีทูต (คือออกขุนศรีวิสารวาจา) ก็เป็นบุตรของราชทูตสยามซึ่งได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงลิสบอน ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศปอร์ตุคัล."

ครั้นท่านเลอ เชอวะเลียร์ เดอ โชมงต์ ได้แถลงความเบื้องต้นให้ทราบฉะนี้แล้ว ท่านก็ได้กล่าวต่อไปว่า:— " ราชทูตสยาม

๒

มาถึงเมืองนี้โดยไม่ทันทราบถึงพระเนตรพระกรรณ จึงยังไม่มีรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าจะจัดการต้อนรับเป็นประการใด. ถึงกระนั้นก็ดี ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชกระแสของพระองค์ไปยังเมืองไทยโน้น เข้าใจว่าอาจเดาพระราชประสงค์ในพระหฤทัยของพระองค์ได้โดยไม่มีผิด จึงขอออกหน้ารับผิดชอบในเรื่องนี้แต่ผู้เดียวว่า ควรจัดการรับรองราชทูตสยามนี้ด้วยเต็มกำลังความสามารถที่จะกระทำได้. ฉะนี้ขอท่านทั้งหลายช่วยกันจัดการรับรองปฏิสันถารท่านราชทูตสยามด้วยเต็มเกียรติยศเถิด ส่วนข้าพเจ้าเล่า ก็จะขอลาท่านทั้งหลายณบัดนี้ รีบเข้าไปกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบล่วงหน้าไว้ก่อน, ท่านอย่ามีความวิตกไปเลย."

เมื่อเจ้าเมืองกรมการทราบความดังนี้แล้ว ต่างก็ได้จัดการรับรองท่านราชทูตด้วยเต็มเกียรติยศ สมตามคำสั่งของราชทูตฝรั่งเศสนั้นทุกประการ จนท่านเองได้กล่าวเป็นที่เชยชมข้าราชการเมืองแบรสต์นั้นเมื่อภายหลังว่า "สิ่งใดที่ข้าราชการชั้นสูงชั้นต่ำพร้อมทั้งราษฎรทั้งหลายในเมืองแบรสต์สามารถจะกระทำได้ เพื่อเป็นเกียรติยศและความสนุกสุขสบายของราชทูตสยาม ท่านก็ได้อุตส่าห์ทำโดยความเต็มอกเต็มใจ. ถึงว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่ชาวชนบทอยู่หัวเมืองไกลไม่ค่อยได้มีโอกาส เฝ้าแหนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างข้าราชการในพระราชสำนัก ซึ่งเป็นการยากสำหรับท่านเหล่านั้น ที่จะทราบในพระราชประสงค์ของ

พระองค์ก็จริง ถึงกระนั้นอาศัยที่ท่านได้ตั้งใจกระทำการเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศของพระองค์มิให้เสียการพระราชไมตรีในระวางสองพระนครได้ การรับรองราชทูตสยามที่เมืองแบรสต์จึงได้ดำเนิรอย่างเรียบร้อยน่าชม เป็นที่ถูกพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งเป็นที่ชอบพอของท่านราชทูตสยามเป็นอันมากด้วย, นี่ก็เป็นองค์พะยานให้เห็นว่าข้าราชการเมืองแบรสต์นั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วยความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของตน เสมอเท่าข้าราชการในพระราชสำนัก หรือยิ่งไปกว่า นี้เสียอีก ก็ว่าได้."

ส่วนราชทูตสยามเล่า ขณะเมื่อโดยสารมาในเรือกับท่านราชทูตฝรั่งเศส ก็ได้รับแต่ความผาสุกตลอดทาง, คนทั้งหลายในเรือ มีเลอเชอวะเลียร์ เดอ โชมงต์ ราชทูตเป็นต้น ก็ได้บำรุงเลี้ยงดูด้วยกิริยาสุภาพเรียบร้อยสมเกียรติยศของราชทูตแห่งประเทศใหญ่ทุกอย่างทุกประการ ฉะนี้จึงเป็นเหตุให้ท่านราชทูตสยามต่างพากันคิดเห็นล่วงหน้าเสียก่อนแล้วว่า "เมื่อตนถึงประเทศฝรั่งเศสแล้ว ไฉนจะไม่รับด้วยความไมตรีจิตต์และด้วยเกียรติยศอันสูงเล่า กิจปฏิบัติอันประณีตซึ่งเราได้รับในเรือนี้ก็เป็นเครื่องส่อถึงกิจปฏิบัติของชนชาวฝรั่งเศสเมื่อเราจะถึงเมืองเป็นแน่" ท่านราชทูตคิดอย่างนี้ก็เป็นความถูกต้อง และตลอดเวลาซึ่งท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เราจะเห็นว่าท่านไม่ได้มีเหตุซึ่งจะต้องกลับความคิดเดิมนั้น เพราะไม่ว่าท่านไปที่แห่งใด

เมื่อไร พลเมืองฝรั่งเศสก็รับรองท่านด้วยอัธยาศัยใจคอสนิทสนมและรักใคร่นับถือเป็นอย่างยิ่ง.

แต่ก่อนที่จะดำเนิรความเป็นไปของราชทูตสยามในเมืองฝรั่งเศสนั้น น่าจะกลับกล่าวถึงความเป็นไปในเรือเมื่อคราวมานั้นอีกสักพักหนึ่ง เพราะทิ้งไว้บัดนี้ต่อไปจะไม่มีโอกาสอันเหมาะที่จะกล่าว การมาในเรือนั้น อย่าว่าแต่ราชทูตไม่ได้มีความลำบากเท่านั้นเลย ซึ่งที่แท้หากจะมีบ้างก็ไม่น่าอัศจรรย์ใจอะไร เพราะพวกท่านมีอยู่น้อยคน ได้เข้ามารวมอยู่กับคนต่างชาติต่างภาษาเป็นอันมาก ความนิยมนับถือก็ผิดกัน, การสนทนาก็ไม่สะดวก, การบริโภคอาหารก็คงไม่ถูกปากนัก แต่กระนั้นท่านราชทูตยังมีแต่ออกปากชมเชยกิริยามรรยาทของบรรดาชาวฝรั่งเศสซึ่งโดยสารมาในเรือลำเดียวกันกับท่านว่า "กิจปฏิบัติต่าง ๆ ในเรือนั้นเรียบร้อยน่าจับใจ ถ้าจะว่าเป็นเชิงเปรียบแล้ว ลำเรือที่เราโดยสารมานั้น เป็นดังพระอาราม ๆ หนึ่งก็ว่าได้, คนโดยสารทั้งหลายเป็นดังพระสงฆ์สามเณรเถรานุเถระทั้งหลาย, แบ่งเวลาวันหนึ่ง ๆ เป็นตอน ๆ อย่างกับในพระอารามอันเจริญในพระวินัย, คือรับประทานอาหาร, เล่น, สนทนา, สวดมนตรภาวนาก็จัดเป็นพัก ๆ เรียบร้อยอย่างกับในสำนักอาวาสอันเคร่งครัดในพระวินัย น่าชมแท้ ๆ ถึงเป็นคนต่างเพศก็จริง อดเชยชมและสรรเสริญไม่ได้" เป็นด้วยเหตุฉะนี้ซิ ที่ทำให้ราชทูตไทยมีความหวังใจเป็นมั่นคงว่าถ้าถึงเมืองฝรั่งเศสเมื่อไร คงจะได้แลเห็นบ้านเมือง

อันเรียบร้อยเมื่อนั้นเป็นแน่ เพราะเมื่อการเดิรทางกลางทะเลยังเป็นที่ถูกใจถึงอย่างนี้ ตอนขึ้นบกเข้าไปในประเทศฝรั่งเศสเองคงดีกว่าอีก และเป็นความจริง การต่อ ๆ ไปนั้นก็ได้ดำเนิรเป็นที่สมความมุ่งหมายเดิม ดังที่เรื่องข้างหน้านี้จะเป็นพะยานต่อไป.

บทที่ ๓

เจ้าพนักงานกรมวังถือรับสั่งมาเชิญราชทูตไปกรุงปารีส.

เมื่อท่านราชทูตได้ค้างแรมอยู่ที่เมืองแบรสต์นั้น ๑๓ วันมีข้าราชการในกระทรวงวังผู้หนึ่ง ชื่อสตอร์ฟได้ถือรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จากกรุงปารีสออกมาต้อนรับราชทูตไทยที่เมืองแบรสต์และขอเชิญให้เข้าไปในพระนครหลวง เพื่อจะได้นำเข้าเฝ้าจำเพาะพระพักตร เจ้าพนักงานกรมวังคนนี้ตลอดเวลาที่ราชทูตสยามได้อยู่ในประเทศฝรั่งเศสก็ได้ประจำอยู่กับท่านเสมอ เพื่อจะช่วยเหลืออธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตทราบ ท่านสตอร์ฟคนนี้ เป็นคนเฉลียวฉลาดอารีอารอบมากพูดจาก็คมสันน่าเป็นเจ้าหน้าที่รับแขกบ้านแขกเมืองอย่างดีที่สุด อาศัยความเป็นไปดังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระราชประสงค์ที่จะรับรองราชทูตไทยให้มีความเพลิดเพลินสนุกสบาย ตลอดเวลาที่ท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ทั้งทรงทราบในคุณวุฒิความสามารถพิเศษของท่านสตอร์ฟ พระองค์จึงได้ ทรงเลือกท่านผู้

นี้ให้เป็นภาระประจำอยู่กับราชทูตสยามด้วยพระองค์เอง ดูเป็นการเหมาะเพราะท่านสามารถฉลองพระเดชพระคุณของพระองค์ให้เต็มที่ได้อย่างหนึ่ง และสามารถให้ราชทูตบังเกิดความเพลิดเพลินเจริญใจอย่างยิ่งด้วย.

เมื่อท่านสตอร์ฟได้รับพระบรมราชโองการ เป็นผู้ประจำอยู่กับราชทูตสยามตลอดทางจากเมืองแบรสต์ถึงกรุงปารีส และตลอดเวลาที่ท่านราชทูตจะอยู่เมืองฝรั่งเศส เช่นนั้นแล้ว ท่านก็รีบออกจากเมืองปารีสเพื่อมารับราชทูตที่เมืองแบรสต์ พอมาถึงก็ตั้งต้นเชื้อเชิญท่านราชทูตนำมายังกรุงปารีส แต่หาได้จัดเป็นขบวนใหญ่โตอะไรไม่ เพราะเป็นการยาก ถนนหนทางตามมณฑลเบรอต้าญที่จะต้องข้ามมานั้นเป็นที่ขรุขระไม่เรียบร้อยสม่ำเสมอลุ่ม ๆ ดอน ๆ แทบตลอดหนทาง ใครมีธุระร้อนอยากไปเร็วๆ ก็ต้องใช้เก้าอี้หามๆ ไป ตามแบบหามแคร่และเสลี่ยงนั้นเอง ราชทูตซึ่งเป็นผู้อยากไปกรุงปารีสได้เร็วก็ต้องใช้วิธีนี้นั้นเอง แต่ถึงกระนั้นถ้าตอนไหนหนทางดี รถม้าเดินไปมาได้ท่านสตอร์ฟก็เกณฑ์เจ้าบ้านเจ้าเมืองให้นำรถมารับราชทูตพาไปให้พ้นเขตต์แดนบ้านเมืองของตน แล้วก็ทำอย่างนี้ต่อ ๆ กันไปทุกเมือง.

แท้จริงการโดยสารอย่างนี้ติดจะกันดารมิใช่น้อย ท่านสตอร์ฟจึงพูดเอาใจราชทูตบ้างว่า เดิมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชประสงค์จะส่งม้าและรถหลวงจากกรุงปารีสมารับ แล้วต่อมาทรงพระดำริเห็นว่า ถ้าทำเช่นนี้การจะเฉื่อยช้านัก เพราะ

กว่ารถและม้านั้นจะมาถึง และกว่าจะหยุดพักพอหายเหนื่อยเมื่อยล้าบ้างก็จะต้องเป็นเวลาแรมเดือนแรมวันนาน เมื่อทรงพระดำริดังนี้จึงรับสั่งให้ใช้ม้าตามเมืองต่าง ๆ ที่ต้องผ่านไป ถึงจะไม่สง่าเท่ากับได้รถและม้าจากเมืองหลวงก็ดี แต่ว่าการคงสำเร็จไปโดยเร็ว จะได้เป็นโอกาสให้พระองค์ทรงเชยชมพระราชสาส์นและราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามได้โดยเร็ว สมตามพระราชประสงค์ ฉะนี้ถึงท่านจะไม่สู้ได้รับเกียรติยศตามวิธีนี้ เท่ากับที่พระองค์ทรงประสงค์จะพระราชทานให้ ขอจงรู้สึกว่าเป็นเพราะทรงพระกรุณาเป็นพิเศษ ไม่อยากให้แรมค้างตามหัวเมืองกันดานนานนัก อยากทรงเชยชมท่านทั้งหลายเร็ว ๆ เท่านั้น."

ออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูตจึงตอบไปว่า "การที่พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทรงพระดำริจัดการดังนี้ ก็เป็นพระบรมราโชบายอันดีเลิศ หาเป็นที่รังเกียจแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่, กลับเป็นที่ยินดีปราโมทย์อย่างยิ่ง เพราะจะได้เฝ้าพระองค์ชมพระบารมีโดยเร็วแท้จริงการที่พระองค์ทรงพระราชประสงค์ จะทรงพบกับข้าพเจ้าทั้งหลายคราวนี้ คงเป็นเหตุได้บันดาลให้ลมคลื่นและฝนฟ้าอากาศตามทางที่เรามาสงบเรียบร้อย เราจึงสามารถมาได้ถึงที่นี้โดยปราศจากภัยอันตรายทุกประการ ส่วนพวกข้าพเจ้าเล่า บัดนี้รู้สึกอยากชมพระบารมีเป็นกำลัง และอย่าว่าแต่พวกข้าพเจ้ารู้สึกเป็นที่ไม่พอใจในการที่ต้องขี่เก้าอี้หรือนั่งรถหัวเมืองไปเฝ้าพระองค์ฉะนี้เลย ถึงแม้จะต้องเดิรก็หามีความน้อยใจไม่ ถ้าเดิรด้วยเท้า

จะถึงกรุงปารีสเร็วกว่าขี่เก้าอี้หรือนั่งรถ ก็จะลงเดิรด้วยเท้าในทันทีนี้เอง ไม่ครั่นคร้ามต่อความเหน็ดเหนื่อยซึ่งอาจจะมีมาทุกประการ ความอยากดูอยากชมพระองค์ก็จะเป็นกำลังวังชาอันแรงกล้าอาจพาไปได้ให้ลุถึงกำแพงพระนครเป็นแน่ ฉะนี้จึงขอท่านจงอย่าวิตกในการอัตคัดซึ่งบังเกิดจากการโดยสารคราวนี้เลย."

บทที่ ๔

ราชทูตไทยออกจากเมืองแบรสต์.

ครั้นถึงวันที่ ๘ เดือนกรกฎาคม พวกราชทูตก็ออกจากเมืองแบรสต์ แล้วไป รับประทาน อาหารกลางวัน ที่ ตำบลชื่อ ลังดิรโนต์, แล้วก็เลยไปค้างคืนอยู่ที่ฟูช์, วันที่ ๑๐ เลี้ยงกลางวันที่เมืองชาโตแลงและไปค้างคืนที่เมืองแคงแปร์, วันที่ ๑๒ รับประทานอาหารกลางวันที่เมืองเอ็นบงต์ และมีรำเท้าเป็นที่ต้อนรับราชทูตด้วย แล้วก็ยกไปค้างคืนที่เมืองโอแร.

วันที่ ๑๓ ถึงเมืองวันน์ เจ้าเมืองจัดการต้อนรับอย่างแข็งแรง จนราชทูตออกปากชมว่า "ต้อนรับอย่างนี้ดีจริง" แล้วในวันเดียวกันนั้นกระบวนราชทูตก็ได้ยกไปค้างคืนที่ตำบลชื่อ มือ-ชีลิยัก วันที่ ๑๔ กระบวนก็มาถึงตำบลหนึ่งชื่อลารอชแบร์นารด์ ราชทูตและพวกก็ลงจากเก้าอี้หามเป็นไม่ขึ้นอีกต่อไป เพราะหนทางจากนี้ไปถึงกรุงปารีสก็เรียบร้อยใช้รถม้าไปได้แล้ว.

ที่ตำบล ลารอชแบร์นารด์นี้ได้เกิดมีปัญหาขึ้นในระวางราช

ทูตสยามและเจ้าพนักงานกรมวัง เพื่อจะให้ทราบว่าจะอัญเชิญพระราชสาส์นโดยอาการอย่างไร. ตามธรรมเนียมฝรั่งนับถือราชทูตผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดินเป็นใหญ่ แต่ฝ่ายธรรมเนียมไทยไพล่เป็นนับถือพระราชสาส์นเป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้ต้องแสดงความเคารพนับถือต่อพระราชสาส์นเป็นใหญ่ คือต้องอัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ใน ที่อัน สูงกว่า ราชทูต จึงจะไม่ เสียประเพณี บ้าน เมือง. อาศัยเหตุนี้ ราชทูตได้ขอให้เจ้าพนักงานกรมวังผู้กำกับมาด้วยนั้นสั่งให้ตบแต่งบัลลังก์ไว้ในประทุนรถของราชทูต จำเพาะตรงที่ท่านราชทูตจะนั่งลง แต่ให้อยู่เหนือศีรษะของราชทูตไว้สำหรับจะได้อัญเชิญพระราชสาส์นขึ้นไปประดิษฐาน. ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานก็สั่งให้กระทำเช่นนั้น เมื่อเสร็จแล้วท่านราชทูตก็ได้อัญเชิญพระราชสาส์นตั้งไว้เหนือศีรษะแล้วกระบวนรถราชทูตก็ได้เคลื่อนกระบวนไปตามระยะทาง. แต่นั้นมา ถ้าถึงเมืองใดจะต้องเปลี่ยนรถ ก็ได้มีการตั้งบัลลังก์ในรถเพื่อเชิญพระราชสาส์นขึ้นประดิษฐานเหมือนที่ตำบล ลา รอช แบร์นารด์นี้ทุกตำบล.

ในวันเดียวกันที่ได้เริ่มขึ้นรถและเริ่มตั้งบัลลังก์รับพระราชสาส์นนั้น กระบวนทูตก็ได้มาถึงเมืองปงต์ชาโต. เลอ ดึก เดอกัวแลง เจ้าเมืองๆ นั้นก็ได้จัดการรับรองปฏิสันถารโดยเรียบร้อย. วันที่ ๑๕ ได้เลื่อนมาถึงตำบลหนึ่ง ชื่อตังปล์ และได้รับประทานอาหารกลางวันอยู่ที่นั้นด้วย. ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้วท่านราชทูตได้ไปคำนับท่านผู้หญิงชื่อ ลา มัรกีส ดาพีญี ซึ่งเป็นญาติ

กันกับท่านกงต์เดอมังสเฟลต์ ราชทูตของพระมหาจักรพรรดิออสเตรียที่กรุงสเปญ ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงดังในสมัยนั้น ครั้นเสร็จการไปหาท่านผู้หญิงนั้น ตอนบ่ายก็ลาท่านไปที่เมืองนังต์และได้ค้างอยู่ที่นั้นสองคืนกับวันครึ่ง คือวันที่ ๑๖ และ ๑๗.

ตอนกลางวัน วันที่ ๑๖ นั้น เจ้าพนักงานได้พาราชทูตขึ้นไปบนยอดเนินแห่งหนึ่ง ชื่อเนิน แด กาปีแซง เพื่อจะให้ท่านดูเมืองนังต์นั้นว่าใหญ่โตอย่างไร เพราะที่นั้นเป็นที่สูงเห็นเมืองได้สนัด. พอขึ้นไปบนยอดเนินนั้น ท่านราชทูตทั้งหลายเห็นหมู่บ้านรอบเมือง มีเป็นหลายหมู่ใหญ่ ๆ ก็ถามท่านสตอร์ฟว่า:— "หมู่บ้านที่เห็นเรียงรายไปรอบเมืองนั้น เป็นเมืองอะไรบ้าง ๆ ?" ท่านก็ตอบว่า:— "ที่ท่านเห็นเป็นเมืองเล็กเมืองใหญ่รอบเมืองนั้นหาใช่เป็นเมืองอื่นไม่ เป็นแต่แผนกหนึ่ง ๆ ของเมืองต่างหากนับรวมเป็นเมืองเดียวกันคือเมืองนังต์ทั้งนั้น."

ในวันที่ ๑๗ นั้นราชทูตได้ออกจากเมืองนังต์ไปเมืองอังสนีส์อยู่ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ เมืองนังต์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลัวร์ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่. ที่เมืองอังสนีส์นี้ นอกจากความเพลิดเพลินซึ่งเคยมีมาในเมืองอื่น ๆ ยังได้รู้สึกความเพลิดเพลินเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองฝรั่งเศส คือท่านได้ลงอาบน้ำในแม่น้ำลัวร์. การอาบน้ำนี้ ชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ค่อยจะอาบกันนักเพราะเป็นเมืองค่อนข้างจะหนาว ไม่เหมือนเมืองไทยซึ่งเป็นเมืองร้อนต้องลงน้ำลงท่าอาบน้ำกันทั่วทุกคนทุกวัน เหตุฉะนี้การอาบ

น้ำซึ่งเป็นของธรรมดาในเมืองไทย กลายเป็นของแปลกสำหรับคนฝรั่งเศส คนจึงพากันมาดูราชทูตสยามอาบน้ำออกมากมาย. สิ่งที่ทำให้ชาวเมืองฝรั่งเศสพิศวงกันอีกอย่างหนึ่งนั้น คือตามธรรมเนียมเมืองฝรั่งเศสล้างมือกันก่อนที่จะรับประทานอาหาร แต่เมื่อรับประทานแล้วไม่ค่อยล้าง เพราะถือซ่อมถือช้อนกัน มือไม่ค่อยเปื้อนไม่จำเป็นต้องล้าง. ส่วนธรรมเนียมเมืองไทยช้อนซ่อมในขณะนั้นไม่มีเลย ใช้เปิบเข้าด้วยมือทั้งนั้น จึงเป็นธรรมดาจะต้องล้างมือกันเมื่อรับประทานอาหารเสร็จ.

วันที่ ๑๘ นั้นราชทูตได้มาถึงเมืองแองครังค์ ซึ่งเป็นเมืองอยู่ตามลำแม่น้ำลัวร์เหมือนกัน ราชทูตจึงลงอาบน้ำที่แม่น้ำเหมือนเมื่อวันก่อน แต่ที่นี้คนตื่นกันมาดูราชทูตอาบน้ำมากยิ่งกว่าที่เมืองอังสนีส์ จนเป็นที่รำคาญ ต้องลงเรือข้ามแม่น้ำไปอาบที่ฝากข้างโน้น มิฉะนั้นคนแตกตื่นมามากเป็นที่รำคาญเหลือเกิน. เย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอังเจร์. รุ่งขึ้นก็ได้ไปรับประทานอาหารและพักกลางวันที่ตำบลโรเซียร์ และตอนเย็นก็ได้ไปถึงเมืองโซมีร์ ซึ่งเป็นเมืองเก่าโบราณ มีป้อมปราการค่ายคูประตูหอรบอย่างแน่นหนา ทั้งมีลำแม่น้ำลัวร์ผ่านไปที่นั้นด้วยจึงเป็นทำเลดีสำหรับเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง. ที่เมืองโซมีร์นี้เจ้าเมืองได้ จัดทหารกอง เกียรติยศ สำหรับดูแล รักษาราชทูต ตลอด เวลาที่ท่านได้พักแรมอยู่ในเมืองนั้น. วันที่ ๒๐ ราชทูตได้มาถึงเมืองเล็กเมืองหนึ่งชื่อ ลังเชย์. ที่เมืองนี้ หามีทหารประจำรักษาไม่ แต่

อาศัยที่ชาวบ้านอยากแสดงความนับถือในราชทูตสยาม ก็ได้ช่วยกันมาเฝ้ารักษาเป็นพวก ๆ ผลัดเวรกัน ทำนองเดียวกันกับทหารเหมือนกัน.

บทที่ ๕

ราชทูตมาถึงเมืองตูรส์ คือประมาณกลางทางจากทะเลไปเมืองหลวง.

วันที่ ๒๑ ราชทูตถึงเมืองตูรส์ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ เป็นที่ว่าการมณฑลตูแรน มีพระสังฆราชใหญ่ตำแหน่งอัครสังฆราช แต่ถึงเป็นเมืองใหญ่สำคัญฉะนี้ ก็หาได้มีกองทหารประจำไม่ เพราะเหตุฉะนี้การที่รับรองราชทูตด้วยมีกองทหารเป็นเกียรติยศต้องอาศัยชาวเมืองเองสมัครเป็นประดุจหนึ่งทหารมาเฝ้าแทนดุจเดียวกับที่ตำบลลังเชย์นั้นเอง.

วันที่ ๒๒ ราชทูตถึงเมืองบลัวส์ ซึ่งมีสมญาว่า "ราชบุรี" เหตุที่เรียกราชบุรีมิใช่เพราะเป็นเมืองหลวงหามิได้ เป็นเพราะที่นั้นอากาศดี บรรดาพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาสอยู่ที่เมืองบลัวส์นี้มาก กับอนึ่งแต่ไหน ๆ มา เมืองบลัวส์นี้ เป็นเมืองศึกษาเล่าเรียนของบรรดาราชตระกูลทั้งหลายเมื่อยังทรงพระเยาว์ จึงเป็นเมืองหนึ่งเหมือนลูกหลวงก็ว่าได้.

วันที่ ๒๔ ราชทูตถึงพระตำหนักชื่อ ชังบอรด์ ซึ่งอยู่ในมณฑลบลัวส์ ห่างจากเมืองบลัวส์ ๓ หรือ ๔ ลี้ฝรั่งเศสโบราณคิด

เป็นกิโลเมตร์ก็อยู่ในราว ๑๒ หรือ ๑๖ กิโลเมตร์. ที่พระตำหนักชังบอรด์นี้ ได้เกิดมีเรื่องน่าเล่าสู่กันฟังเรื่องหนึ่ง เพราะจะเป็นอุทาหรณ์ชี้ให้เห็นว่าท่านราชทูตสยามนั้น เป็นผู้ประกอบไปด้วยจิตต์เมตตากรุณาอย่างไร. เรื่องเป็นอย่างนี้ คือคนขับรถราชทูตนั้นขับรถผิดไป อย่างไรไม่ปรากฏ แต่เลย เกิดเหตุ ทำให้รถล้มลง, พวกราชทูตที่นั่งอยู่ในรถคันนั้น กะเด็นออกจากรถสิ้นทุกคน แต่เดชะบุญ หามีใครเป็นอันตรายไม่. แต่ถึงกระนั้นเจ้าพนักงานกรมวังผู้กำกับราชทูตไปนั้น มีความโกรธคนขับรถเป็นกำลัง จะเฆี่ยนตีสารถีนั้นเสียให้สมกับความเลินเล่อของมันให้ได้ แต่ท่านราชทูตไม่ยอม ออกห้ามปรามท่านเสียว่า:— "ทำโทษเขาไม่ได้ๆ. อย่าพึงทำโทษเขาเลย. ขอท่านจงนึกดูบ้างเถิดว่า การที่เขาขับรถผิดไปนี้ก็เป็นการอับอายขายหน้าและเสียอกเสียใจพออยู่แล้ว. แต่นี้ไปเขามีแต่จะเป็นทุกข์อยู่เสมอว่า เราเป็นต้นเหตุให้เสียเกียรติยศของราชทูตสยาม และรัฐบาลฝรั่งเศส ก็จะเจ็บใจแค้นตัวเองไม่หาย ก็เป็นโทษหนักอยู่ในตัวพอสมควรแล้ว. อนึ่งเมื่อเราทั้งสิ้นผู้นั่งมาในรถนั้นเป็นแต่ตกจากรถ ไม่สู้จะเจ็บปวดอะไรนักควรและหรือที่จะลงโทษกับคนขับให้เขาเจ็บปวดอีกเล่า ? ดูไม่ควรเลย. ขอยกเลิกเสียเถิด. อย่าทำโทษเขาเลย."

วันที่ ๒๕ ราชทูตมาพักที่เมืองออร์เลอัง ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลของจังหวัดที่เรียกว่าดีเช ดอร เลอังนั้นเอง. วันที่ ๒๖ ตอนกลางวันท่านราชทูตได้พักรับประทานอาหารที่ตำบลอาร์เตอเน

แล้วได้ยกไปพักแรมคืนที่ตำบลตูรี แล้วรุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ ได้ไปพักรับประทานอาหารกลางวันที่มาร์วิล และไปค้างคืนที่เมืองมัลแอร์ซ.

วันที่ ๒๘ ราชทูตถึง พระตำหนัก หลวงที่ เมือง ฟงแตนโบล. ขณะนั้นเจ้าพนักงานรักษาวังฟงแตนโบลไม่อยู่ จะไปตากอากาศชายทะเล หรือจะไป ตาม บ่อน้ำร้อน ที่มีอยู่ในหัว เมือง ต่าง ๆ ก็ ไม่ทราบ ๆ แต่ว่าไปเที่ยวอาบน้ำอาบท่าตามหัวเมือง แต่ว่าก่อนที่ท่านจะออกไปนั้น ท่านได้ทราบแล้วว่าไม่สู้ช้านานนักราชทูตสยามจะมาถึง ท่านจึงได้มอบหน้าที่รับรองราชทูตกับเจ้าพนักงานรองอีกที ท่านราชทูตจึงได้ไปดูพระราชวังฟงแตนโบลได้สบายสิ่ง ซึ่งราชทูตได้ ชมว่างามที่มีอยู่ใน พระราชวังก็มีอยู่ เป็น หลายสิ่งแต่จะขอหยิบยกมากล่าวแต่ที่สำคัญ ๆ เท่านั้นพอรู้เป็นเลา ๆ สิ่งที่ถูกตาราชทูต ก่อนอะไรหมดนั้น คือป่าไม้ ที่มีอยู่ รอบบริเวณพระราชวัง ยิ่งดูยิ่งชอบ เพราะต้นไม้หรือล้วนแต่ใหญ่โตแลสล้างไม่รกเรี้ยว เป็นแถวถนนอยู่ในนั้นราวกับป่าต้นหมากป่ามะพร้าวสิ่งที่ถูกตาราชทูตอีก สิ่งหนึ่ง นั้น คือ ท้องพระโรงภายใน พระราชวังนั้น มีพระระเบียงคาเลอรีใหญ่อยู่ ๔ ระเบียงกินที่ทางมากมายอะโข แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีที่ทางเหลืออีกเป็นอันมาก ใช้เป็นห้องอะไรต่ออะไรอีกเป็นหลาย ๆ ห้อง พอเข้าไปข้างในพระราชวังและมองไปทางหน้าต่างดูข้างนอกแล้วความพิศวงของราชทูตก็ยิ่งทวีมากขึ้น เพราะจะดูไปข้างไหนก็ยิ่งเห็นมีตำหนักมากขึ้นและล้วนสร้างเป็นแบบผิด ๆ กันทั้งนั้น ที่สุดชั้นแต่บันไดเล่า

ก็ไม่มีสองอันที่จะเหมือนกัน, แล้วรอบตำหนักเหล่านั้นล้วนมีสนามหญ้า สวนดอกไม้และสระต่าง ๆ งามเหลือที่จะพรรณนา จนถึงกับได้ยินว่า ถ้าใครเข้าไปดูเป็นคราวแรก แทนที่จะเข้าใจว่าเป็นตำหนักในบริเวณพระราชวังนั้น ก็เลยหลงเข้าใจว่าเป็นเมือง ๆ หนึ่งต่างหาก เพราะยิ่งดูไกลยิ่งมีมาก ไม่แลเห็นว่ามีที่สิ้นสุดอยู่ที่ตรงไหน พระราชสำนัก เดอ ชาโต เดอ ฟงแตน-โบล นี้ ถึงตั้งอยู่ในมณฑลคาติ์นก็ไม่ได้ขึ้นกับมณฑลนั้น ขึ้นกับมณฑลอิล เดอ ฟรังส์ คือมณฑลที่กรุงปารีสอยู่นั้นเอง พระราชาองค์แรกซึ่งได้สถาปนาวังนี้ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟรัง-ซัวส์ที่๑ ปรากฏว่าพระองค์ได้เริ่มตั้งห้องสมุดสำคัญไว้ที่พระตำหนักนั้น แต่ทุกวันนี้สมุดเหล่านั้นตกไปอยู่ที่เมืองปารีสเกือบหมดแล้ว ส่วนบรรดาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสตั้งแต่พระองค์ลงมาถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือพระเจ้าหลุยที่ ๑๔) ต่างก็ได้ทรงพระราชทานของเพิ่มเติมองค์ละสิ่งองค์ละอย่างแก่พระราชสำนักนี้ เพราะเหตุนี้จึงมีของน่าดูมาก.

เวลาท่านราชทูตสยามยังอยู่ที่พระราชวังฟงแตนโบลนี้ ท่านบาดหลวงบริซาเซียร์ ซึ่งเป็นพระประมุขหัวหน้าของคณะพระสงฆ์บาดหลวงสำหรับสั่งสอนพระศาสนาคริสตังในมิซซังต่างประ-เทศทั่วโลก เช่นที่เมืองไทยตั้งแต่เวลานั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ก็ได้ออกจากกรุงปารีสมาเยี่ยมเยียนท่านราชทูตถึงที่พักเมืองฟง-แตนโบลนั้นด้วย.

บทที่ ๖

ราชทูตสยามทำความเคารพต่อพระราชสาส์นอย่างไร.

วันที่ ๒๙ ราชทูตได้มารับประทานอาหารกลางวันที่เมืองเมอแลง ที่เมืองเมอแลงนี้เจ้าเมืองอำเภอกรมการทั้งพระสงฆ์ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูต, จัดการรับรองอย่างใหญ่โต ถึงกับราชทูตกล่าวว่า "เราไม่ได้นึกได้ฝันเลยว่าจะได้รับเกียรติยศถึงเพียงนี้" ที่เมืองเมอแลงนี้มีพระตำหนัก "ชาโต" ของหลวงเหมือนกัน, เดิมเจ้าเมืองนึกจะให้ราชทูตพักอยู่ที่นั่นแต่ก็ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะขณะนั้นกำลังซ่อมแซมพระตำหนักนั้นอยู่ ไม่ว่าดูข้างไหนภายในบริเวณก็มีแต่กุลีขนไม้, อิฐ, ปูน, อยู่เกลื่อนกล่น ทั้งภายในตำหนักจะหาห้องว่างสะอาดสะอ้านเรียบร้อยให้สมกับเกียรติยศของราชทูตก็ไม่มี ตกลงต้องเลิกไม่ให้ราชทูตพักอยู่ที่ตำหนักนั้น.

เมื่อเกิดขลุกขลักอยู่อย่างนี้ เจ้าเมืองจึงได้เลือกสรรค์บ้านเศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งใหญ่โตระโหฐานและงามกว่าบรรดาตึกรามทั้งหลายในเมืองนั้น จัดให้เป็นที่พักแทน วิธีจัดห้องให้ราชทูตทั้งหลายอยู่นั้น เจ้าเมืองจัดตามแบบธรรมเนียมฝรั่ง คือให้อัครราชทูตอยู่ห้องใหญ่ชั้นล่าง, เพราะเป็นผู้ใหญ่จะได้ขึ้นลงโดยสะดวก, อุปทูตอยู่ถัดขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง แล้วตรีทูตอยู่ต่อขึ้นไปเป็นลำดับ คือแปลว่าใครยิ่งมียศสูงก็ยิ่งอยู่ต่ำ, และใครยิ่งมียศต่ำก็ยิ่งอยู่สูง จำเพาะตรงกันข้ามกับธรรมเนียม

ไทยซึ่งนิยมให้ผู้ใหญ่อยู่ชั้นสูง ผู้น้อยอยู่ชั้นต่ำ.

ครั้นจัดห้องราชทูตเสร็จแล้ว ท่านสตอร์ฟได้เชิญท่านไปดูห้องของตน ๆ แต่พาไปทีละคน, อัครราชทูตกับอุปทูตก็ชอบใจ ส่วนตรีทูตนั้นครั้นเมื่อเห็นภาพต่าง ๆ ซึ่งปรากฏตามช่องหน้าต่าง คือบรรดาวัดวาและตึกโรงร้านต่าง ๆ ในกรุงปารีสทั้งประตูชัยชื่อ "อัร์ค เดอ ตรี ยงฟ" เลยประตูเมืองที่ชื่อประตู แซงต์-อัง ตู อัน ไปหน่อยก็ยิ่งชอบใจใหญ่ เพราะไม่ว่าทอดตาไปข้างไหนก็ล้วนแต่เป็นขวัญตาน่าทัศนาทั้งสิ้น เมื่อตรีทูตดูรอบห้องเสร็จสรรพดิบดีแล้ว ก็หันมาถามท่านสตอร์ฟผู้นำทางนั้นว่า "ขอรับประทานโทษ มีใครอยู่ในห้องข้างล่างที่ข้าพเจ้าอยู่หรือไม่ ? ข้าพเจ้าอยากทราบ" ท่านสตอร์ตอบว่า "ห้องชั้นล่างนี้ให้ท่านอัครราชทูตกับท่านอุปทูตอยู่" แหม เจ้าประคุณ พอพูดสองสามคำเท่านี้ ท่านตรีทูตซึ่งเมื่อกี้มีหน้าแช่มช้อยและแสดงความร่าเริงไปต่าง ๆ ก็กลับหน้าซีดวางหน้าไม่สนิทขึ้นทันที, ดูอากับกิริยาราวกับมีข่าวร้ายมาทิ่มแทงหัวใจในทันใดนั้น ท่านสตอร์ฟเห็นดังนั้นก็ถามว่า "นี่ท่านเป็นอะไรขึ้นมาล่ะ ? เจ็บปวดอะไรไปหรือ ? ท่านตรีทูตตอบมาว่า "เปล่าจ้ะ ข้าพเจ้ามิได้เจ็บป่วยอะไรดอก แต่ข้าพเจ้านึกขวยเขินกระดากแก่ใจ ที่ให้ท่านอัครราชทูตซึ่งเป็นผู้จำทูลและประจำเผ้าพิทักษ์รักษา พระราชสาสน์อยู่ในชั้นล่าง และกลับให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นแต่ผู้น้อยมาอยู่เสียชั้นบนฉะนี้ ข้าพเจ้านึกว่ามันจะกระไร ๆ อยู่ เพราะว่า

ขึ้นชื่อว่าพระราชสาสน์แล้วก็เป็นของอันมีศักดิ์สูงใหญ่กว่าราชทูตเป็นไหน ๆ, ไม่ควรจะเอามาประดิษฐานในที่ต่ำกว่าข้าพเจ้าเลย ชอบแต่ว่า เชิญพระราชสาสน์ไว้ห้องชั้นสูง ตัวข้าพเจ้าจะอยู่ชั้นล่าง หรือที่ไหน ๆ ก็ไม่เป็นไร ขอแต่พระราชสาสน์นั้นได้ตั้งในที่อันสมควรเท่านั้นจึงจะเป็นการดี."

เมื่อเจ้าพนักงานฝรั่งเศสได้ยินท่านตรีทูตพูดดังนี้ ก็ได้นำความนั้นไปปรึกษาเจ้าเมือง ๆ จึงว่า "การที่จะจัดให้พระราชสาสน์อยู่ที่ไหน ๆ ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่มีความติดขัดในเรื่องนี้เลย แต่มาติดขัดตรงที่ว่า บ้านที่ท่านราชทูตอาศัยอยู่นี้ถึงใหญ่โตก็จริง แต่ก็มีห้องใหญ่ที่สมควรให้ราชทูตอยู่ไม่พอ, ถ้าจะย้ายพระราชสาสน์ไปไว้ชั้นข้างบนแทนตรีทูต ตัวตรีทูตเองก็จำเป็นจะต้องอยู่ในห้องเล็กและค่อนข้างไม่สู้งามนักด้วย ท่านลองถามท่านดูทีหรือว่า ท่านจะเห็นเป็นประการใด."

พอได้ถามกันแล้วท่านตรีทูตตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่จำเพาะแต่ไม่มีความรังเกียจ ที่จะอยู่ ในห้องเล็กแทนที่ จะอยู่ในห้องใหญ่, ข้าพเจ้ารู้สึกมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งเสียด้วยซ้ำ เพราะว่าจะเป็นโอกาสให้อันเชิญพระราชสาสน์ขึ้นไปประดิษฐานในห้องสูง ๆ สมกับเกียรติศักดิ์อันสูงของพระราชสาสน์นั้นด้วย."

ดูเอาเถิดท่าน ความเคารพนับถือของชาวไทยสุขุมสักเท่าใด ดูเหมือนว่าถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสจะมิได้จัดการตามคำชี้แจงของท่านตรีทูตนั้นแล้ว ท่านคงไม่เป็นอันกินอันนอนโดย

ปกติเลย เพราะท่านถือเสียว่าตนเป็นแต่เพียงผู้น้อยไม่ควรจะตั้งอยู่ในที่สูงกว่าพระราชสาสน์เป็นอันขาด ขืนทำราวกับแกล้งหมิ่นประมาทพระบรมเดชาของพระเจ้าแผ่นดินสยามซึ่งเป็นผู้ทรงพระคุณต่อตนเป็นอันยิ่ง ความผิดชะนิดนี้ตามที่ได้ยินมาชาวสยามถือนัก ว่าเป็นโทษอย่างอุกฤษฐ ใครทำก็เป็นคนเนระคุณต่อเจ้านาย น่าเกลียดที่สุด.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปเที่ยวชมพระราชสำนักเมืองเมอแลงกับสวน "ป่าร์ก" สำหรับเลี้ยงสัตว์ที่อยู่ในบริเวณพระราชสำนักนั้น ท่านราชทูตได้เห็นก็ชอบใจชมว่าเป็นของงามมาก และออกปากชมห้องภายในพระราชสำนักนั้นว่า "เข้าออกสะดวกดี" เหตุที่ท่านชมห้องว่า "เข้าออกสะดวกดี" นั้น คือห้องข้างในไม่มีเป็นแถวเดียวตามธรรมดาตึกรามต่าง ๆ โดยมากที่ท่านเคยเห็น มีห้องเป็นสองแถวและมีทางเดิรไว้ตรงกลางเป็นประตูหนึ่งพระระเบียง จึงดูเข้าออกจากห้องนี้ไปห้องนั้นสะดวกดี.

นอกจากสวนสัตว์และพระราชสำนักนี้ ท่านราชทูตยังได้ขึ้นไปดูหอคอยที่สูง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ที่นั้นเป็นหลายหอ และไม่ว่าท่านไปดูสิ่งใด ถ้าเป็นของแปลกที่ท่านยังไม่เคยเห็น ยังไม่เข้าใจผลประโยชน์ของสิ่งนั้น ๆ ท่านก็ไต่ถามจนรู้เข้าใจหมดทุกสิ่งจึงเป็นที่เข้าใจว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดหาความรู้ใส่ตนเสมอ.

บทที่ ๗

ราชทูตไปเมืองแวงแซนใกล้เมืองหลวง.

(จากเมืองเมอแลงนั้น ท่านราชทูตได้มาพักอยู่ที่เมืองแวงแซน ซึ่งเป็นเหมือนเมืองหนึ่งอยู่ในบริเวณของกรุงปารีสอีกทีก็ว่าได้) และที่ตำบลนั้นพระมหาสมณะใหญ่ฝ่ายเยสวิตนิกายในกรุงปารีส ซึ่งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งพระราชครูของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เรียกว่า "เดอ แปร์ เดอ ลา แชส์" ก็ได้ออกมาคำนับท่านราชทูตสยามที่เมืองแวงแซนนั้น ท่านคุณพ่อ เดอ ลา แชส์ นี้ ได้กล่าวกับราชทูตไทยว่า "อาตมภาพมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่จะมาคำนับท่านผู้เป็นราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะว่าสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยามนั้นเป็นผู้มีพระคุณต่ออาตมภาพอย่างยิ่ง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์นั้นมีอยู่หลายประการ แต่เป็นต้นเป็นประธานก็คือ พระองค์ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงพวกบาดหลวงเยสวิตซึ่งอาตมภาพได้ส่งไปเมืองไทย เพื่อจะตั้งการสั่งสอนพระศาสนาคริศตัง และคดีโลกคดีธรรมต่าง ๆ มีวิชาโหราศาสตรเป็นต้นซึ่งทราบว่าพระองค์ทรงพอพระทัยใฝ่ถึงมาก โดยความเมตตากรุณาอย่างยิ่งมิให้อนาทรร้อนใจ ถึงกับทรงตรัสว่า ถ้าท่านบาดหลวงต้องการสิ่งใด พระองค์จะทรงประทานให้ ทั้งทราบว่าพระองค์ได้มีรับสั่งว่า จะทรงสร้างวัดวาอารามโบสถ์วิหารถวายพระศาสนาคริศตังโดยพระองค์เอง ก็เป็นพระเดชพระคุณพ้นที่จะกล่าวได้

อนึ่ง เหล่าบรรดาบาดหลวงทั้งหลายซึ่งอาตมภาพส่งไปเมือง จีน ก็ได้ไปพักรอคอยโอกาสที่เมืองไทยก่อนเป็นหลายองค์ พระองค์ทรงบำรุงรักษาและช่วยอุปถัมภ์ทุกอย่างทุกประการ ก็เป็นพระเดชพระคุณอันใหญ่หลวงเหมือนกัน ฉะนี้ อาตมภาพจึงมีความยินดี ที่จะมาแสดงความกตัญญูต่อท่านผู้ เป็นราชทูตของพระองค์เพื่อว่า เมื่อท่านกลับไป เมืองไทย จะได้ ช่วยกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ จะเป็นที่ขอบใจท่านเป็นอันมาก."

เมื่อท่านราชทูตได้ยินดังนั้น ทั้งได้ทราบว่าคุณพ่อบาดหลวงองค์นั้น คนทั่วบ้านทั่วเมืองเขานับถืออย่างไรแล้ว ก็รับปากคำว่าจะทำตามความประสงค์ของท่านทุกอย่าง แล้วต่างก็ลากันไป. ส่วนราชทูต รู้สึกว่าการที่พระมหาสมณะผู้ใหญ่ถึงเพียงนี้ยังอุตส่าห์ออกมาหาถึงที่อยู่นอกกรุงปารีสฉะนี้ ก็เป็นเกียรติยศอันสูงใหญ่.

เมื่อราชทูตได้มาถึงเมืองแวงแซนนี้ ก็เท่ากับว่าอยู่เมืองหลวงแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังหาได้ตระเตรียมเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ เพราะว่าเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามทรงจัดถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ยังหาได้มาถึงพร้อมกันกับราชทูตไม่. ราชทูตมาทางบกดังที่ได้พรรณนามาแล้วเป็นทางลัด ถึงเร็ว, แต่หีบเข้าของต่าง ๆ นั้น เป็นของหนักจัดส่งไปทางน้ำ เป็นทางอ้อมจึงถึงช้า, คือชั้นแรกต้องเปลี่ยนเรือที่เมืองแบรสต์เสียทีหนึ่งก่อน แล้วไปทางทะเลถึงเมืองรวงซึ่งเป็นเมืองปากน้ำแซนที่ผ่านกรุงปารีส, ที่เมืองรวงนั้นต้องเปลี่ยน

เรือใหม่อีก แล้วจึงจะถึงเมืองปารีส เพราะเหตุนี้เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสพร้อมทั้งราชทูตสยามก็ได้ทำความตกลงกันว่า ราชทูตจะยังไม่เข้าเฝ้าก่อน จะรอคอยจนกว่าเครื่องราชบรรณาการซึ่งจะเข้ามาถึงจึงจะเข้าเฝ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ ในคราวเดียวกัน เพราะตามธรรมเนียมเมืองไทยเมื่อทูตเฝ้า, เครื่องราชบรรณาการซึ่งจะทูลเกล้าฯ ถวายต้องประดิษฐานอยู่ในท้องพระโรงที่เฝ้านั้นด้วย.

บทที่ ๘

ราชทูตพักแรมอยู่ที่พระตำหนักเดอแบร์นี

เมื่อเกิดมีเหตุติดขัดฉะนี้แล้วก็ได้เป็นอันตกลงว่า ในระวางที่ราชทูตจะคอยวันเข้าเฝ้านั้นท่านจะอยู่พักแรมที่พระตำหนัก เดอแบร์นี ซึ่งแล้วด้วยฝีมืออันประณีตของนายช่างเอกชื่อ มังซาร์ต. ขบวนนายช่างทั้งหลายในสมัยนั้น มังซาร์ตเป็นที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงทรงชุบเลี้ยงเอาไว้ใช้สอยในส่วนพระองค์เสมอ ทั้งได้ทรงชุบเลี้ยงหลานของมังซาร์ตซึ่งเป็นนายช่างเอกดุจเดียวกัน ทรงตั้งให้เป็นเจ้ากรมก่อสร้างและเจ้ากรมพิทักษ์รักษาพระราชนิเวศน์วังและตึกรามของหลวงทั้งหลาย. นายมังซาร์ตคนนี้ได้เป็นผู้ที่คิดแบบก่อสร้างวังหลายแห่ง มีที่พระที่นั่งแวร์ซายเป็นต้น เช่นสำนักของกรมพระอัศวราชใหญ่, พระอัศวราชน้อยและโบสถ์วิหารที่เมืองแวร์ซายนั้น ก็ล้วนเป็นฝีมือของท่านทั้งนั้น.

พระตำหนัก "ชาโตเดอแบร์นี" นี้ เดิมทีเป็นของตระกูลคฤหบดีวงศ์ปุยเซียส์ซึ่งได้สร้างขึ้นแล้ว ภายหลังได้ตกเป็นของเสนาบดี ชื่อเดอลียอน ทุกวันนี้เป็นของพระราชาคณะผู้ปกครองพระอารามเซนตเยเนอ เวียฟ. เมื่อเป็นอันตกลงกันว่าราชทูตจะค้างอยู่ที่สถานที่นั้นก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงทรงพระมหากรุณาโปรด พระราชทาน เครื่องใช้ สอย และเครื่องประดับตำหนักนั้น ทั้งทรงรับสั่งให้กองทหารสวิสอาสามาเฝ้าดูแลเป็นกองเกียรติยศ เหมือนกับที่พระราชวังหลวงซึ่งเป็นที่ทรงประทับเหมือนกัน.

สำนักเดอแบร์นี นี้เป็นที่เหมาะแก่การพักอยู่สบายของราชทูต ด้วยเหตุหลายประการ คือประการ ๑ จะเป็นทางสะดวกแก่การไปมาหาสู่ของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่อยู่ในเมืองหลวง เพราะจากกรุงปารีสไปเป็นหนทางเพียง ๒๐๐ เส้นเท่านั้น ไม่สู้ห่างไกลนักเพียงนั่งรถม้าชั่วพักหนึ่งก็ถึง ประการที่ ๒ จะได้เป็นทางไม่สะดวกแก่ราษฎรที่จะแตกตื่นเกรียวกราวกันมาดูท่านราชทูต เพราะตนจะต้องเดิรออกจากเมืองหลวงมากว่าจะถึงก็เป็นทางไกล เมื่อท่านราชทูตไม่ถูกราษฎรติดตามมาดู ก็จะได้อยู่โดยปราศจากความรำคาญ, และประการที่ ๓ ตำหนักนี้ตั้งอยู่นอกเมือง อากาศก็บริสุทธิ์เป็นที่น่าอยู่กว่าในเมือง.

อนึ่งเมื่อราชทูตไม่มีอะไรจะทำ ทั้งไม่มีเหตุเป็นที่รำคาญฉะนี้ก็เป็นโอกาสอันดีที่ท่านจะได้ออกไปเที่ยวดูอะไรต่ออะไรทั่ว

บริเวณตำหนักนั้น, จะชมดูละเอียดละออถ้วนถี่สักเท่าไรก็ได้ตามใจ ฉะนี้ไม่สู้ช้าท่านราชทูตรู้จักทำเลที่รอบตำหนักนั้น ดีบดีเท่ากับบ้านของท่านที่กรุงศรีอยุธยาก็ว่าได้ ตำหนักนั้นมีห้องหับ, ประตู, หน้าต่างอย่างไร, เท่าไรเป็นรู้หมด. ดอกไม้ในสวนมีอยู่กี่พรรณกี่ชะนิดท่านก็รู้, ต้นไม้ต้นหญ้าผักอะไร ๆ มีอยู่กี่อย่างตามไร่ริม ๆ นั้นท่านก็รู้หมด และใช่ว่าท่านดู ๆ แล้วก็แล้วกันไปอย่างธรรมดาคนเรามักดูกันนั้นก็หามิได้. ทุกวันเมื่อท่านกลับมาจากเที่ยวดูอะไรนั้น ท่านก็นั่งจดรายงานไว้ในห้องก่อนที่จะไปนอนอยู่จนดึกทุกคืน เพื่อกันมิให้ลืมและเพื่อนำไปกราบบังคมทูลให้ทรงทราบในสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินไทยนั้น. ยิ่งกว่านั้นยังได้ยินว่า ในสำรับราชทูตไทยนั้น มีนักปราชญ์กลอนคน ๑ มาด้วย และท่านผู้นี้มีหน้าที่อย่างเดียว คือเรียบเรียงรายงานของที่เห็นเป็นคำโคลงกลอนล้วน เพื่อจะให้ยิ่งไพเราะกว่าคำร้อยแก้วของราชทูตไปอีก (น่าเสียดายนักสำหรับเราชั้นหลัง ๆ นี้ที่ไม่ได้คำประพันธ์ของท่าน จินตกระวีไทยโบราณนี้ มาอ่านเป็นขวัญตาบ้าง. บ. ก.)

บทที่ ๙

ข้าราชการและผู้ดีฝรั่งเศสออกมาเยี่ยมเยียนราชทูต.

ที่สำนักเดอแบร์นี นี้ข้าราชการชื่อเดอบอเนย์เป็นพนักงานเบิกราชทูตเมื่อจะเข้าเฝ้าก็ได้ออกมาคำนับราชทูตไทยแทนพระบาท

สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และขุนนางกระทวงทหารเรือและว่าการต่างประเทศก็ได้มาแทนเจ้าคุณเดอเซเญอเลเสนาบดีกระทรวงนั้น ขุนนางคนนี้ได้เรียนท่านอัครราชทูตสยามว่า "เจ้าคุณเสนาบดีอยากจะใคร่มาหาท่านโดยตนเอง แต่เสียใจที่มาไม่ได้เพราะต้องตามเสด็จตามหน้าที่ จึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาคำนับท่านแทนก่อน" แต่นั้นมาขุนนางคนนั้นเวียนมาฟังข่าว ความสุขทุกข์ ท่านราชทูตอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด, ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ท่านราชทูตปลื้มใจมาก แสดงความขอบใจแล้วขอบใจเล่าที่ท่านเสนาบดีมีความเอื้อเฟื้อต่อตนฉะนี้.

ลำดับนั้นผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการ และนอกราชการ ก็ออกมาเยี่ยมเยียนท่านราชทูตสยามบ่อย ๆ วันหนึ่งท่านคุณหญิงเดอ-เซเญอเลคือภรรยาของท่านเสนาบดีซึ่งกล่าวถึงเมื่อแต่ก่อนก็ออกมาหาบ้างเหมือนกัน แต่ท่านประสงค์มิให้ราชทูตรู้ว่าท่านเป็นใครก็แสร้งเดิรเข้ามากับสตรีอื่น ๆ อีกหลายคน ส่วนออกพระวิสุทธิสุนทรอัครราชทูตเล่า แต่พอเห็นลักษณะพรรณโฉมและสังเกตกิริยามรรยาทอันสุขุมก็รู้ในทีว่า นางคนนี้คงหาใช่หญิงผู้ดีธรรมดาไม่, ท่านจึงเลือกเอาถาดใส่ผลไม้สดบ้าง,ผลไม้กวนบ้างยกไปให้นางนั้นรับประทาน โดยหมายจะเป็นยาเชื่อมความวิสาสะให้ติดต่อในระวางตนกับนางนั้น จะเป็นโอกาสให้ท่านล่วงรู้ว่าท่านเป็นใครแน่แต่ก็ไม่สำเร็จ นางไม่เปิดช่องให้ราชทูตไทยรู้เลย มิหนำซ้ำเมื่อถูกซักถามหนักเข้าท่านกลับไปว่าท่านเป็นหญิงชาวบ้าน

นอกแขวงเมืองเบรอต้าญ หาใช่หญิงชาวกรุงไม่ ออกพระวิสุทธิสุนทรไม่เชื่อ, ท่านจึงค้านว่า "ไม่ได้ ๆ เป็นไปไม่ได้ ข้าพเจ้าจะเข้ามากรุงปารีสนี้ก็ได้มาทางเมืองเบรอต้าญก่อน ก็หาได้สังเกตเห็นสตรีใด จะมีสุภลักษณะ ลมุลลมัยภาคภูมิ เรียบร้อยงามสง่าอย่างกับท่านนี่แม้แต่สักคนเดียวเลยไม่ ฉะนี้จึงเข้าใจว่าท่านหาใช่หญิงบ้านนอกดังว่าไม่, ต้องเป็นสตรีชาวกรุงปารีสนี้เป็นแน่"

ขณะนั้นยังมีผู้หนึ่งในที่ประชุมเห็นท่านอัครราชทูตเป็นคนดูหน้าคนออกแม่นยำฉะนี้ก็ถามท่านอัครราชทูตว่า ที่เจ้าคุณราชทูตเข้าใจได้ว่านางคนนี้ไม่ใช่หญิงเมืองเบรอต้าญ จะเป็นเพราะวิธีแต่งตัวละกระมัง? จะเป็นเพราะเสื้อของหญิงบ้านนอกกับหญิงชาวเมืองไม่เหมือนกันน่ะซี จึงทำให้ท่านเข้าใจได้ฉะนี้ แต่ถึงจะเป็นแหม่มตามหัวเมืองหรือแหม่มในวังก็ช่างเถอะ เมื่อขึ้นชื่อว่าเสื้อแหม่มฝรั่งแล้ว ท่านเห็นเป็นอย่างไร? เราฝรั่ง ๆ ด้วยกันอยากจะใคร่รู้ว่าท่านที่เป็นคนไทยจะลงความเห็นอย่างไรในเรื่องนี้ เหมาะดีหรือไม่เหมาะดีขอเชิญท่านอธิบายให้ฟังบ้าง" ออกพระวิสุทธิสุนทรตอบว่า "เครื่องแบบแหม่มนี้เหมาะดีมาก แต่ว่าถ้าแหม่มจะแต่งอย่างผู้หญิงไทยแล้วจะเพิ่มความสวยงามอีกเป็นกอง"

– "เออ อย่างนั้นเจียวหรือ? ก็ผู้หญิงชาวสยามเขาแต่งกันอย่างไร?"

- "หญิงเมืองไทยนั้นหรือท่าน" ท่านราชทูตว่า "เขาผิดกันกับแหม่มตรงที่ว่าแหม่มนั้นช่างปิดตัวมิดชิด แทบจะไม่แลเห็นผิวเนื้อเลย นอกจากวงหน้านิดหน่อย แต่ผู้หญิงเมืองไทยนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่, แทนที่เขาจะนุ่งห่มปกปิดร่างกายให้มิดชิดตั้งแต่เท้าขึ้นไปถึงศีร์ษะนั้น. เขาห่มปิดแต่บางส่วนของร่างกายเท่านั้น, อีกบางส่วนเขาทิ้งให้ปรากฏเปิดเผย ฉะนี้ลักษณะงดงามของสตรีในเมืองไทยจึงมีภาษีกว่าในเมืองนี้ ถ้าแหม่มจะเอาอย่างนี้ บ้างแล้ว ก็ เข้าใจว่า ผู้หญิงเมืองฝรั่งนี้ จะงามขึ้นอีก เป็นหลายเท่า" (ความเห็นของราชทูตไทยนี้ถ้าเป็นสมัยนี้เห็นจะพูดไม่ได้เสียแล้ว เพราะธรรมเนียมแต่งตัวครึ่งหนึ่ง, ทิ้งตัวเปลือยไว้ครึ่งหนึ่งอย่างโบราณใคร ๆ ถึงใน เมืองไทย เองก็ออกรู้สึกว่าไม่เข้าแบบเสียแล้ว หรือพูดไปอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นที่บาดตาของผู้ดูเท่านั้น เหตุที่ท่านราชทูตและคนไทยในสมัยของท่านยังไม่รู้สึกความเป็นจริงของข้อนี้ ท่าจะเป็นเพราะเคยมิใช่อื่นกระมังท่านจึงเห็นเป็นเข้าทีไปได้ บ. ก.)

ขอกลับกล่าวถึงบรรดาท่านผู้ที่ได้ออกมาเยี่ยมเยียนท่านราชทูตต่อไปว่า ถ้าแม้นใครมาหาไม่ว่าเวลาใด, ท่านราชทูตกระทำคำนับรับรองอย่างถูก แบบและ ถูกอัธยาศัย ของท่าน ผู้ ที่มานั้นทุกอย่างทุกประการ ถ้าผู้ที่มา ๆ เวลาท่านราชทูตจะรับประทานอาหารไม่ว่าเวลาเที่ยงวันหรือเวลาเย็น เป็นต้องเชื้อเชิญผู้ที่มาหานั้นให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน ถ้าผู้ที่มาเป็นผู้ใหญ่มาก, ท่าน

ราชทูตก็ยกเข้ายกของให้รับประทาน, ยกเก้าอี้ให้นั่งเองก็มี เชิญให้นั่งในที่เป็นประธานหัวหน้าก็มี ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็ยืนขึ้นกล่าวคำอวยชัยให้พรตามภาษาสยามของท่าน และบางทีถึงกับลองใช้คำฝรั่งเศสเจือปนกันบ้างก็มี. ช่างน่าเอ็นดูจริง ข้อที่ข้าพเจ้าเห็นแปลกอยู่หน่อยหนึ่งในเรื่องที่คนไทยนี้พูดคำฝรั่งเศสก็คือ ไม่ว่าชาวต่างประเทศใด ๆ เช่นพวกเยอรมัน, พวกอิตาเลียนเป็นต้น ถ้าหัดพูดภาษาฝรั่งเศสมักพูดเป็นเสียงแปร่งอยู่เสมอ ไม่ต้นเสียงก็หางเสียงต้องยักเยื้องหนักเบาไม่เหมือนเรา แต่ว่าราชทูตไทยนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงว่าท่านยังพูดได้แต่น้อยคำก็จริงอยู่ แต่คำที่พูดออกมานั้นน้ำเสียงชัดแจ่มใสดีไม่มีเสียงแปร่งเจือปนเลย จึงเป็นเหตุให้สันนิษฐานว่าภาษาสยามนั้นไม่ใช่ภาษาที่มีคำเสียงสูงและเสียงต่ำ ท่านจึงจับเสียงของเราได้ถูกต้องฉะนี้ (ที่ตรงนี้ข้าพเจ้าผู้แปลหนังสือเล่มนี้ขอออกความเห็นคัดค้านผู้เรียบเรียงนั้น ว่าความสันนิษฐานของท่านผิดถนัดทีเดียว เพราะว่าแต่บรรดาภาษาต่าง ๆ ซึ่งมีใช้อยู่ในโลกแล้ว ภาษาไทยนี้เป็นภาษาหนึ่งซึ่งควรออกชื่อลือนามว่าช่างดัดสำเนียงให้สูงต่ำพิเศษ พิสดาร กว่าภาษาอื่น ๆ โดยมาก ต่างหากและข้าพเจ้าเข้าใจว่าถ้าราชทูตคราวนั้น พูดฝรั่งเศสสำเนียง ถูกฉะนี้ คงเป็นเพราะเหตุที่ เคยดัดสำเนียงในภาษาของตน มาหนักต่อหนักเสียแล้ว ท่านจึงอาจดัดลิ้นไปจับเสียงฝรั่งให้เหมือนได้ง่ายหรืออย่างไร ? เชิญผู้อ่านพิเคราะห์ดูเอาเองเถิด)

บทที่ ๑๐
ราชทูตไปเที่ยวดูบ้านเสนาบดี
เดอ เซเญอเล.

อันว่าสำนักเดอแบร์นีที่ราชทูตพักแรมอยู่นี้ เป็นตำหนักที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองโซ และเมืองโซเล่ามีบ้านของเสนาบดีเดอ-เซเญอเลเป็นตึกรามใหญ่โตระโหฐานคล้ายกับวังเจ้านาย เจ้าพนักงานผู้ประจำดูแลเอาใจใส่ราชทูตสยามจึงได้เชิญท่านไปดูบ้านเสนาบดีนั้น เพราะเป็นของน่าดูอยู่ส่วนหนึ่ง คือมีน้ำพุพวยพุ่งออกมาเป็น สาย ๆ เมื่อถูกแสงตะวันแล้ว ออกเป็น ประกายขาวเขียวแดงคล้ายสีรุ้ง ใครไปแลเห็นแล้วเป็นต้องชมกันทั้งนั้นว่าสวยงามอย่างยิ่ง, แต่ส่วนท่านราชทูตนั้นเล่าดูไปดูมาเฉย ๆ เป็นนาน ไม่เห็นพูดชมแม้แต่สักนิดจึงทำให้ท่านผู้ที่พาไปดูนั้นประ-หลาดใจ คิดในใจว่า "เอ๊ะ นี่ไทยจะไม่เห็นเป็นงามได้เจียวหรือ ?" ก็อมความคิดไว้ในใจไม่ได้นานก็ถามท่านราชทูตว่า "อย่างไรเจ้าคุณ บ้านเสนาบดีนี้เป็นที่พอใจของเจ้าคุณหรือ ๆ ว่าไม่เข้าท่าเข้าทางที่ตรงไหน ? ไม่เห็นเจ้าคุณชม ติ ว่ากะไรบ้างเลย" ท่านราชทูตตอบคำถามอย่างใจเย็น ๆ ว่า "เปล่าย่ะ ไม่แปลกใจมิได้" แหมท่าน พอคำว่า "เปล่าไม่แปลกใจมิได้" หลุดออกมาจากปากท่าน ราชทูตแล้ว ยิ่งเล่นเอาเจ้าพนักงานไม่ สบายใจเลย เพราะยังไม่เคยได้ยินใครพูดดังนี้ เป็นแต่เคยได้ยินว่า "แหม งามจริง อัศจรรย์ใจจริง งามราวกับพิมานทิพ ๆ" เหล่า

นี้เป็นต้น พอซักถามกันใหม่ ท่านอัครราชทูตอธิบายความเห็นของท่านอย่างนี้ว่า

-"ที่ข้าพเจ้ายังไม่ปริปากชมสถานที่นี้ใช่ว่าจะไม่ชมเมื่อไร ชมอยู่มากดอก ยิ่งกว่าท่านไปอีก เพราะของงามชะนิดนี้พวกข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นและท่าน ก็เห็นอยู่ทุกเช้าค่ำจนชินตาเสียแล้ว แต่ถึงว่าชมมากอยู่ดังนี้ก็ชมไว้แต่ในใจ ไม่กล้าออกปากว่าชมเท่าไร เพราะถึงจะพูดอย่างไรก็กลัวจะผิดไปจากความเป็นจริงที่มีอยู่ในใจ ก็ถ้าจะพูดว่า "งามที่สุด งามอย่างยิ่ง" แล้วต่อเมื่อจะไปแลเห็นวังพระเจ้าแผ่นดินจะเอาคำอะไรมาชมเชยเล่า แต่บ้านเสนาบดีก็งามที่สุดอยู่แล้ว วังพระเจ้าแผ่นดินจะงดงามสักปานใดเล่า เพราะว่าบ้านเสนาบดีถึงจะงามวิเศษอย่างไร วังแวร์ซายคงงามไปกว่านี้อีกตั้งร้อยเท่าพันทวีมิใช่หรือ ?

อนึ่ง ถึงหากว่า บ้านของท่านเสนาบดีจะงามไปกว่านี้ อีกสักกี่เท่า ๆ ก็ดี ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นที่อัศจรรย์อะไร เพราะท่านเป็นเสนาบดีทหารเรือของพระมหากษัตราธิราชใหญ่ในสากลโลกพิภพ ไม่ว่าอยากได้สิ่งของแปลกประหลาดอะไรซึ่งมีอยู่ในขอบจักรวาฬ เป็นต้องหามาได้ทั้งนั้น อาศัยเหตุดังที่ได้พรรณนานี้แหละท่าน ข้าพเจ้าจึงยังมิได้ปริปากชมเชยเคหะสถานของท่านเสนาบดี แต่หาใช่ว่าไม่ชอบใจ ไม่รู้จักชมหรือแสร้งทำเฉาเมยหามิได้ ความจริงใจก็ชอบอย่างยิ่ง"

ก่อนที่ท่านราชทูตจะออกไปจากบ้านของท่านเสนาบดีนั้นเจ้า

พนักงานได้จัดการเลี้ยงอาหารบ่ายตามแบบที่เขาเรียก "อังบีคือ" คือว่าสลับอาหารคาวหวานรับประทานปนกัน ไม่แยกเป็นรับประทาน ของคาว ก่อนแล้ว รับประทาน ของหวานตาม ธรรมเนียมที่เขาเลี้ยงกันธรรมดา เมื่อราชทูตกลับดูเป็นที่พอใจกันเป็นอันมาก.

บทที่ ๑๑
ราชทูตไปดูนักเรียน
เล่นละคอนพูด
ที่โรงเรียน "หลุยส์เลอครังด์"

อีกคราวหนึ่งเมื่อราชทูตยังอยู่ที่สำนักเดอแบร์นีนั้น ท่านบาดหลวงเดอลาแชส์ ซึ่งเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในพระราชสำนักในสมัยนั้น ทั้งเป็นประมุขหัวหน้าของคณะนิกายบาดหลวง "เยสุวิด" ก็ได้มาเชื้อเชิญราชทูตทั้งหลายให้ไปดูละคอนพูดที่โรงเรียนหลุยส์มหาราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนอยู่ในความปกครองของท่าน และซึ่งมีชื่อเสียงดังในกรุงปารีสในเวลานั้นยิ่งกว่าโรงเรียนอื่นหมด

เรื่องที่จะเล่นนั้น เป็นเรื่องของพระบาทสมเด็จพระเจ้า ครอวีส แก้สินบน (ท้องเรื่องเป็นดังนี้ คือ สมเด็จพระเจ้าคลอวีส กำลัง สู้รบกับ เยอรมัน ที่เมือง ต๊อล เบียกใน ครั้งดึก ดำบรรพ์โน้น ฝ่ายพระเจ้าคลอวีสสู้รบไม่ไหวจะเสียท่าอยู่แล้ว ไม่ทรงทราบว่าจะแก้ไขเอาชัยด้วยวิธีใด ก็ทรงระลึกถึงสมเด็จพระมเหษีนางคลอติลด์ ซึ่งเป็นคริศตังและเคยทรงชักชวนพระราชสามีให้เป็น

ด้วยเนือง ๆ ก็ไม่ทรงเอาพระทัยใส่ ก็มากลับพระทัยทรงบนบาน กับพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ว่า:— "ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของนางคลอติลด์เจ้าขา ถ้าพระองค์ทรงช่วยในเวลานี้ให้ข้าพระพุทธิเจ้ามีชัยชนะแก่อริราชศัตรู ข้าพระพุทธิเจ้าก็จะยินดีประกาศตนเป็นอันเตวาสิกของพระองค์ด้วยอีกคนหนึ่ง ขอทรงช่วยให้เห็นประจักษ์พระเจ้าข้า"

พอทรงสวดอธิษฐานดังนี้ไม่ช้า พวกเยอรมันซึ่งเป็นผู้มีชัยอยู่แล้ว ก็กลับพ่ายแพ้เปิดหนีในทันใด พระองค์ทรงเห็นเป็นที่มหัศจรรย์ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริศตัง ตามนางคลอติลด์แต่นั้นมา พอเลิกศึกพระองค์สมัครเสด็จมารับศีลล้างบาปเป็นคริศตังที่วัดเมืองแรมส์แห่งเดียวกับที่เยอรมันยุคเรานี้อุตส่าห์ทำลายให้วินาศไปอีกครั้งหนึ่ง แล้วแต่นั้นมาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสก็ได้เป็นคริศตังสืบ ๆ กันมา.)

เมื่อท่านราชทูตได้ถูกเชิญไปในที่ประชุมเช่นนั้นก่อนหน้าที่ท่านได้เข้าไปเฝ้าและทูลถวายพระราชสาสน์ ท่านก็ไม่กล้ารับเชิญเพราะกลัวว่าจะเป็นที่ดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระนคร แต่ก็ไม่กล้าปฏิเสธเสียตรง ๆ ด้วย เพราะท่านผู้มาเชิญนั้นเป็นผู้หลักผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ท่านราชทูต จึงกล่าวตอบว่า:- "แต่ลำพังเราผู้น้อยก็จะไม่กล้ารับเชิญจากใครผู้ใดหมดก่อนที่จะได้ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อพระเดชพระ

คุณคุณพ่อมหากรุณานี้ ซึ่งเป็นผู้มีอายุอาวุโสและคุณวุฒิมีปรีชาสามารถเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนทั่วไป นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินลงไปถึงราษฎรคนสามัญ มาเชื้อเชิญเราโดยเห็นว่าหามีโทษมีผิดมิได้ กลับจะเป็นคุณประโยชน์สำหรับจะได้ซึมทราบขนบธรรมเนียมการศึกษาในเมืองนี้ เราจึงมีความยินดีรับเชื้อเชิญของคุณพ่อไปดู ละคอนพูดที่มหาวิทยาลัยใน พระบรมราชอุปถัมภ์ด้วย"

ถึงกำหนดวันที่จะเล่นละคอนนั้น เวลาเช้า ๖ นาฬิกา เจ้าพนักงานกรมพระราชยานได้จัดกระบวนรถม้าคู่ของหลวงมารับท่านราชทูตที่สำนักเดอแบร์นั้นแล้ว ได้ขับไปยังกรุงปารีส ที่วังแห่งหนึ่งซึ่งได้ตกแต่งประดับประดาไว้คอยท่าท่านราชทูตสยาม จึงเรียกว่าวังราชทูต เวลากำลังนั่งรถมานั้นเจ้าพนักงานคลี่มู่ลี่รถลงหมด ไม่ให้มหาชนแลเห็นว่าใครมาในรถคันนั้น เพราะเกรงว่าถ้ารู้ถึงหูชาวบ้านแล้วข่าวก็จะลือกระฉ่อนไปทั่วจะเกิดการเอิกเกริกครึกครื้นมากไป ไม่สมควรกับการที่จะรับรองราชทูตอย่างเงียบ ๆ ไว้ก่อนกว่าที่จะได้เฝ้าจึงจะเปิดเผย.

ราชทูตรอพักอยู่ที่วังนั้นจนกว่าถึงเวลาละคอนจะเล่น ครั้นถึงกำหนดแล้วท่านบาดหลวงเยสุวิด ก็จัดรถพิเศษสำรับใหม่ อีก ๔ คันมารับราชทูตจากวังที่พักพาไปยังโรงเรียน คนขับรถทั้ง ๔ คันนั้นล้วนแต่งเครื่องแบบหมายยี่ห้อเจ้าของรถทั้งนั้น เช่นคันหนึ่งเป็นของพระเจ้าลูกเธอ แผ่นดิน อังกฤษองค์ ๑ ซึ่งกำลัง ทรงศึกษา

เล่าเรียนในโรงเรียนนั้น ก็ตกแต่งตามแบบมหาดเล็กลูกหลวงเมืองอังกฤษ อีกคันหนึ่งเป็นของนักเรียนชาวเมืองปอลอญ ท่านบิดาเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารในเมืองนั้นก็แต่งตามวงศ์ตระกูลเจ้านายเมืองปอลอญ อีกคันหนึ่งเป็นของบุตรของท่านผู้สำเร็จราชการอยู่ใน เมืองลิทัวเนีย ก็แต่งตาม แบบธรรมเนียม บ้าน เมืองนั้น ฯลฯ

พอมาถึงโรงเรียนแล้ว ท่านบาดหลวงให้ท่านราชทูตนั่งดูอยู่ในที่อันสมควรแห่งหนึ่งแล้วก็ได้ลงมือเล่น พอตัวละครออกจากโรงแล้วสังเกตได้ง่ายที่สุดว่า ราชทูตทั้งสำรับพอใจในทำนองที่นักเรียนเล่นมาก แต่ตอนซึ่งท่านสำแดงว่าพอใจยิ่งกว่าตอนอื่น ๆ หมดคือ ตอนเมื่อบุตรของท่านแม่ทัพใหญ่ชื่อเดอ-วีเลอรัวกับบุตรของท่านมร์คีส์เดอลามารเลียร์ และของท่านเลอ-เชอวาเลียร์ดาโวออกมาเต้นรำทำเพลงด้วยกัน ทั้งสังเกตได้ง่ายว่าท่านชอบใจในวิธีจัดโรงละคอนด้วย อีกสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้ท่านราชทูตพิศวงคือที่ได้เห็นบรรดาบิดามารดาผู้ปกครองนักเรียนซึ่งได้มาดูละคอนนั้น ล้วนแต่เจ้านายขุนนางและคฤหบดีชั้นสูง ๆ ฝ่ายฝรั่งเศสและต่างประเทศทั้งนั้น.

เมื่อเล่นละคอนแล้ว ท่านบาดหลวงได้นำท่านราชทูตให้รู้จักกับบรรดาเจ้าขุนมูลนายและราชทูตประเทศอื่นซึ่งมาในงานนั้น และท่านราชทูตสยามก็ได้ เจรจาปราศรัย กับท่าน ทั้งหลายเหล่านั้นอย่างสนิทสนมทุกอย่าง ท่านรู้ผ่อนหนักชักเบาตามเกียรติยศ

ของผู้คนแม่นยำไม่มีผิด.

ภายหลัง วันที่ท่านได้ไปดู ละคอนที่ โรงเรียนนั้น ยังมี สุภาพสตรีหลายนางได้มาคำนับท่านที่ตำหนักเดอแบร์นี่ และไม่ว่านางคนไหนซึ่งได้ มีบุตร เล่นละคอนอยู่ใน วันนั้น ท่าน ราชทูต ยังจำได้หมด ถึงกับกล่าวชื่อของเด็กนั้นและว่าเล่นตอนนั้น ๆ ต่อหน้ามารดาให้ฟัง เลยทำให้บรรดาหญิงเหล่านั้นยิ่งพอใจในราชทูตสยามเป็นอันมาก สรรเสริญว่า ช่างจำแม่นยำนัก."

บทที่ ๑๒
ราชทูตกระทำวิสสาสะกับสตรีชาวฝรั่งเศส.

เวลาบ่ายวันหนึ่งมีผู้ใหญ่หลายคนได้มาประชุมสโมสรที่ตำหนักราชทูต และในที่ประชุมนั้นมีสตรีรูปงามอยู่หลายนางด้วยกัน และตามธรรมดาที่ประชุมซึ่งมีผู้หญิงมากก็ต้องพูดมากตกลงวันนั้นเลยได้เกิดไถ่ถามราชทูตกันยกใหญ่ ยังมีนางคน ๑ ถามราชทูตว่า "ท่านราชทูตคะ ทำไมเจ้าคุณไม่พาภรรยาของเจ้าคุณมาเมืองฝรั่งเศสบ้างเล่า? น่าจะใคร่เห็นหน้านัก" ท่านราชทูตตอบเป็นเชิงย้อนถามว่า "หล่อนเป็นบุตรีหรือภรรยาของข้าราชการมิใช่หรือ? นี่ต่างว่าบิดาหรือสามีของหล่อนจะต้องไปรับราชการเป็นราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองสยามหล่อนจะยินดีทิ้งบ้านทิ้งเมืองไปด้วยหรือไม่?" ที่ตรงนี้สตรีคนนั้นไม่ทราบว่าจะตอบอย่างไร

เพราะความจริงหล่อนคงไม่กล้ามาหนทางไกลเช่นนี้ (ปัญหาข้อนี้ถ้าทุกวันนี้ราชทูตคงไม่ตั้งให้หญิงฝรั่งเศสแก้เสียแล้วเป็นแน่ เพราะ หญิงชายเมืองฝรั่งไปมาในระวาง เมืองฝรั่ง และเมืองไทยได้สะดวกแล้ว แต่ในขณะนั้นหาเป็นเช่นนี้ไม่ ขณะนั้นยังไม่มีผู้หญิงเมืองนอกมาเมืองไทยเลย ท่านราชทูตจึงพูดได้ดังนี้. บ. ก.)

ขณะนี้ยังมีสตรีสาว ๆ อีกคนหนึ่ง ถามเป็นที สัพยอกเล่นกันว่า "ท่านราชทูตเจ้าค๊ะ ต่างว่าดิฉันยอมเป็นภรรยาของเจ้าคุณ ๆ จะรับดิฉันเป็นภรรยาไหม? ที่จริงเจ้าคุณคงมีเมียอยู่แล้วมิใช่หรือ แต่เข้าใจว่าไม่เป็นที่รังเกียจเพราะเคยได้ยินใครเขาว่า ที่เมืองไทยโน้น ใครจะมีเมียสักกี่คน ๆ ก็ได้ ไม่ถือว่าเป็นผิดประเพณีสามีภริยากัน" ท่านราชทูตตอบว่า "เปล่าไม่เป็นที่รังเกียจมิได้ ถ้าหล่อนจะยินยอมดังนั้นแล้วเราคงบำรุงเลี้ยงมิให้อนาทรร้อนใจ ถึงอนุภรรยาเรามีสักกี่คน ๆ เราจะตั้งหล่อนให้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้น ห้องหอที่อยู่กินนอน เราจะจัดให้ดีที่สุดซึ่งเราสามารถจะจัดได้ให้สมยศสมตระกูลของหล่อนทุกอย่าง"

หญิงคนนั้นจึงถามราชทูตต่อไปว่า "ก็เมียเล็กเมียน้อยนั้นเจ้าคุณมีสักเท่าไร ดิฉันอยากรู้นัก เจ้าคุณช่วยบอกได้ไหมค๊ะ?"

– "ได้ซิหล่อน ได้ ทำไมจะไม่ได้ เรามี ๒๒ คนเท่านั้น"

– "แหมเจ้าคุณ มีถึง ๒๒ คนเจียวหรือเจ้าคุณ แหมไม่

ใช่น้อยเลย ๒๒ คน แหมเหลือเกินจริง เหลือเกิน"

- "นี่แน่ะหล่อน อย่าพึ่งตกใจก่อน เราจะบอกให้ หล่อนเห็นแปลกในการที่เรามีเมียถึง ๒๒ คน เพราะยังไม่เคยได้ยินว่าใครในเมืองนี้มีมากถึงอย่างนี้ แต่ในเมืองไทยนั้นไม่มีใครเห็นแปลก ใครจะมีเท่าไรก็ได้ ยิ่งกว่านี้ใครยิ่งมีมาก เขายิ่งนับถือว่าเป็นคนมีบุญวาสนามากต่างหาก ก็เมื่อพื้นบ้านพื้นเมืองเขานิยมอย่างนี้แล้ว ใครเล่าจะอาจฝืนความนิยมของเขาได้ ใครทำก็ยากยิ่งกว่ากลิ้งครกขึ้นภูเขาเสียอีก อย่าว่าที่อื่นไกลเลย ดูเอาแต่ในเมืองฝรั่งเศสนี้เถอะ ทุกวันนี้มีธรรมเนียมผัวเดียวเมียเดียวมิใช่หรือ ? นี่หากจะมีธรรมเนียมใหม่ให้หญิงคนเดียวมีสามีได้ถึง ๒๒ คน ถ้าเคยเสียแล้วคงไม่เห็นแปลกอะไร จะกลับเห็นแปลกที่จะมีคนเดียวเสียอีก" (ที่ตรงนี้ถึงวาระที่ผู้แปลอยากจะใคร่แซกความเห็นบ้างอีกหน่อยคือ อยากจะว่ากระชั้นไปอีกถึงอำนาจของความนิยมว่าเป็นของถอนยาก ดังท่านราชทูตว่าดูเอาเถอะธรรมเนียมมีภรรยามากหลายคน ยังมีชายไม่เห็นเป็นของแปลกอะไร เหมือนในครั้งพระนารายณ์โน้น แต่ถ้าจะถามชายผู้ที่นิยมเช่นนี้ว่า ถ้าภรรยาจะมีสามีหลายคนท่านจะเห็นแปลกไหม ? คงตอบว่าไม่จำเพาะแปลกใช้ไม่ได้ทีเดียว ถ้าฉะนี้แล้ว ทำไมจะเกณฑ์ให้สตรีมิให้เห็นแปลกในความประพฤติของตนเล่า ? บุรุษหรือสตรีย่อมมีความชอบธรรมดุจเดียวกัน ใครพินิจพิเคราะห์ในข้อนี้คงเห็นเป็นจริงเป็นแน่ และเหตุที่บาง

คนยังหลงไม่ถือตามที่ตนเชื่อว่าดี ก็เพราะไม่กล้าฝืนธรรมเนียม และไม่กล้าฝืนใจของตน ชายนิยมอย่างไรก็ทำตามใจของชายนิยม ชะนิดนี้ยังไม่ใช่อารยบุคคลหรือคนศรีวิลัย คนศรีวิลัยเขาเอาความนิยมของผู้อื่นเป็นใหญ่ นี่เมื่อใดชายชาวสยามจะนิยมตามใจหญิงซึ่งเป็นบุคคลสำคัญพวกหนึ่ง จึงจะเรียกว่าชาวสยามถึงวาระแห่งอารยธรรมแล้ว. บ. ก.)

ขอกลับว่าถึงสตรีชาวฝรั่งเศสซึ่งสนทนากับราชทูตไทยในวันนั้นว่า เดิมทีนางนึกว่าจะไล่เลียงราชทูตให้จนแต้มในเรื่องผัว ๆ เมีย ๆ นั้นก็เลยจนแต้มไปเอง นี่ส่อให้เห็นว่าราชทูตเป็นคนฉลาดพูดมาก หาไม่คงจอดเป็นแน่ เพราะข้อที่ถูกซักนั้นหาใช่ข้อมงคลไม่ ท่านยังอุตส่าห์แก้กลบเกลื่อความชั่วด้วยความดีได้

บทที่ ๑๓

ราชทูตแลเห็นผู้หญิงฝรั่งเศสขี่ม้า.

เวลาบ่ายวันหนึ่ง ยังมีเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง หลายองค์หลายท่าน ทั้งหญิงและชายมีเป็นต้นคือท่านเจ้าดีเซงเคนกับท่านหญิงภรรยา ท่านเจ้าหญิงเดอเบอร์นงวิลและท่านหญิงมาคีส-เดอลาวารแดง ฯ ล ฯ ต่างทรงม้าและขี่ขับม้ามาเยี่ยมเยียนราชทูตที่สำนักท่าน ท่านเจ้าหญิงและภรรยาข้าราชการที่มานั้นล้วนทรงเครื่องและแต่งตัวเหมือนผู้ชายหรือคล้าย ๆ กัน คือเสื้อก๊กสั้นรัดขารัดแขนแน่น อย่างธรรมเนียมนักกีฬาและพรานเนื้อเขานุ่ง

ห่มใส่กัน ราชทูตไทยเห็นผู้หญิงฝรั่งไม่แต่งตัวเป็นแหม่มก็แปลกใจ เหตุฉะนี้ เมื่อท่านหญิงชายเหล่านั้นลงจากหลังม้าและคำนับราชทูตเสร็จแล้ว ราชทูตจึงถามท่านหญิงเหล่านั้นว่า "ทำไมจึงแต่งเหมือนผู้ชาย หาได้แต่งเป็นแหม่มไม่ ?" ก็มีผู้ตอบแต่ในบรรดาผู้ที่ออกมาหานั้นว่า "ท่านนุ่งห่มอย่างนี้เพราะเป็นที่สะดวกในการขี่ม้า และสำหรับไปในป่าในรก ถ้านุ่งห่มเสื้อแหม่มก็จะติดนี่ติดโน่นลำบากมาก" ท่านราชทูตทราบดังนั้นก็เห็นด้วย แล้วท่านได้พูดชมบรรดาหญิงเหล่านั้นว่า "ขี่ม้าเก่งน่าชมเหลือเกิน จะขึ้นจะลงดูว่องไวราวกับผู้ชายไม่มีผิด."

เมื่อสนทนากันเช่นนี้สักครู่หนึ่งแล้วบรรดาผู้ที่ขี่ม้ามานั้นสังเกตดูท่าทางราชทูตอยากจะใคร่ดูแหม่มรำม้าเหลือเกิน จึงได้พูดกับท่านว่า "เจ้าคุณราชทูต อยากเห็นเราขี่ม้าตามท่านองต่าง ๆ เมื่อเราออกไปไล่เนื้อในป่าบ้างหรือไม่ ? ยินดีจะขี่ขับให้ดู" ท่านราชทูตตอบว่า "ข้อที่อยากดูนั้นไม่เป็นปัญหาเลย อยากดูเหลือเกิน ท่านเดาใจของเราแม่นทีเดียว แต่ไม่ถึงกับบังอาจขอให้ท่านออกแรงให้เราดูเล่นดอก เรานับถือท่านยิ่งกว่านั้น แต่ว่าเมื่อท่านยินดีอยากจะสำแดงโดยความพอใจของท่านเองแล้ว เราไม่มีความรังเกียจ จะถือเป็นพระคุณพิเศษต่างหาก."

พอตกลงกันว่าจะรำม้าให้ท่านดูแล้วฉะนี้ ท่านเจ้านายทั้งหญิงและชายก็ลงจากตำหนักไปยังลานหน้าตำหนักทันที และส่วนท่านราชทูตก็ออกมายืนดูที่ระเบียงข้างบน ส่วนท่านเจ้าดีเซงเคน

และคนอื่น ๆ ซึ่งตามเสด็จมาด้วยก็เสด็จและขึ้นขี่ม้าแล้วก็ขับไปมาเป็นขบวนและท่านองต่าง ๆ แต่ว่าลานหน้าตำหนักนั้นติดจะเล็กไปหน่อยแสดงไม่ได้เต็มฝีมือ ก็เลยเปลี่ยนให้ท่านราชทูตไปยืนดูบนระเบียงหลังตำหนัก จะขับม้าไปในสนามข้างหลังตำหนักเพราะสนามนั้นใหญ่ขับไปขับมาได้สนัด.

พอราชทูตมายืนอยู่ในที่นั้นแล้วพวกนักเลงม้าเหล่านั้น ก็ชักบังเหียนกระทืบโกลนแล้วรำไปรำมาเป็นหลายท่าเป็นหลายท่านองประมาณสัก ๑๕ นาฑี แล้วต่างก็เสด็จ และลงจากหลังม้าขึ้นมาบนตำหนักจะลาท่านราชทูตกลับไป ขณะนั้นเกือบถึงเวลาที่ราชทูตจะรับประทานอาหารเย็นแล้ว ท่านจึงได้เชิญบรรดาท่านที่มาเยี่ยมนั้นให้อยู่รับประทานและเสวยอาหารเย็นด้วยกัน คำชักชวนให้อยู่ของท่านราชทูตเป็นคำน่าจับใจที่สุด เมื่อได้ยินต่างก็ต้องยอมรอรับประทานอาหารอยู่กับท่าน เย็นวันนั้นท่านอัครราชทูตปฏิบัติผู้ที่มาเยี่ยมนั้นอย่างพินอบพิเทาเข้าท่าเข้าทางทุกอย่าง บัดเดี๋ยวท่านยกเก้าอี้ให้เจ้าหญิงทรงนั่งบ้าง บัดเดี๋ยวยกเอาจานกับเข้าให้ ทรงเสวยบ้างไม่ หยุดหย่อนตลอด เวลาที่นั่ง รับประทานนั้นพอรับประทานเสร็จแล้ว ท่านก็ยกแก้วกล่าวคำอำนวยพรให้ท่านทรงเจริญเป็นสุขอายุยืน ฯ ล ฯ ส่วนผู้ที่เป็นแขกมานั้นก็ได้ยืนขึ้นกล่าวคำอำนวยพรด้วยบ้าง และมีผู้หนึ่งในพวกนั้นยังแถมอำนวยพรไปถึงเมีย ๒๒ คนของท่านราชทูตด้วยว่า:- " ขอให้อยู่เป็นสุขทุก ๆ คน ถึงแม้มีค่อนข้างจะมากหน่อยเข้าใจว่าคำอวยพร

จะแผ่ไปถึงเขาทุกคนได้" ท่านราชทูตตอบว่า:- "จะมากมิมากก็ตามที่เถิด เราก็อยู่เป็นสุขเขาก็อยู่เป็นสุข ข้อนี้เป็นข้อสำคัญกว่าอะไร ๆ หมด ส่วนเราอวยพรให้ท่านก็แทบนึกจะอวยพรให้มีภรรยาถึง ๒๒ คนเหมือนกับเราบ้างเหมือนกัน แต่เกรงใจว่าจะไม่เป็นที่พอใจของภรรยาที่ท่านมีไว้แล้ว หาไม่คงอวยพรและคงชี้วิธีให้สำเร็จไปตามนั้นเป็นแน่ แต่คราวนี้เราของดไว้ก่อนเป็นแต่เพียงกล่าวว่าเจริญ ๆ เทอญ"

ในพวกสตรีที่อยู่ที่นั่นในเวลานั้นยังมีคนหนึ่งมีกำไลมือประดับเพ็ชรตรงกลางมีรูปคน ราชทูตเห็นก็ถามว่า:- "รูปที่กำไลมือนี้เป็นคนที่รักของหล่อนกระมัง ?" นางนั้นตอบว่า:- "เจ้าคุณคิดถูกแล้ว รูปนี้เป็นรูปของมารดา และมารดาเป็นคนที่ดิฉันรักมาก" ราชทูตก็ไม่จนกลับตอบว่า:- "หล่อนทำดังนี้ก็ดีแล้ว แปลว่าหล่อนเป็นคนมีกตัญญูกตเวที แต่ถ้าจะให้ดีที่สุดคือที่มือข้างโน้นซึ่งไม่มีกำไลใส่ ควรใส่บ้างเหมือนกัน และที่กำไลข้างโน้นนั้นแหละ หล่อนควรใส่รูปของสามีไว้อีกด้วยรูปหนึ่งจึงจะเป็นคู่กันเหมาะ"

บทที่ ๑๕

ราชทูตย้ายตำหนักไปพักอยู่ที่เมืองรังบูเย.

ต่อมาพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ มีรับสั่งว่า จะรับราชทูตสยามให้พาท่านเข้ามากรุงปารีสในวันที่ ๑๒ สิงหาคม เจ้า

พนักงาน จึงได้จัดการเชิญ ราชทูตไป พักอยู่ ที่พระ ตำหนัก หลวงที่เมืองรังบูเย ใกล้กรุงปารีสเข้าไปอีก เมื่อราชทูตไปนั้นผะเอิญท่านได้พบกันกับสตรีบางคนพวกที่ขี่ม้าให้ดูที่ตำหนักเดอแบร์นีนั้น ก็จำกันได้ดี ๆ และต่างก็เป็นที่พอใจกันเป็นอันมากด้วย.

ในระวางเวลาที่ราชทูตยังไม่ได้เฝ้านั้น ท่านราชทูตสั่งผู้ดูแลกำกับฝ่ายฝรั่งเศสว่า:- "บัดนี้เกือบถึงกำหนดจะเข้าเฝ้าแล้ว ขอท่านได้โปรดห้ามมิให้ใครเข้ามาหาอีกเป็นอันขาด เพราะเราเห็นเป็นการไม่สมควรที่ใคร ๆ จะมีโอกาสมาหาเราก่อนที่จะได้เฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ต่อเมื่อเฝ้าแล้วใครจะมาหาก็ไม่เป็นที่รังเกียจ เรายินดีรับรองกันทั้งนั้น แต่ในเวลานี้ของดไว้ก่อนไม่ว่าในเวลาปกติหรือในเวลารับประทานอาหารขออย่าได้เป็นเหมือนเมื่อเรายังอยู่ที่แบร์นีนั้นเลย" เมื่อเจ้าพนักงานทราบความประสงค์ของท่านฉะนี้แล้วก็ห้ามมิให้ใครเข้ามา ส่วนราษฎรเมื่อต่างทราบเหตุที่ราชทูตไม่ยอมให้ใครไปมาหาสู่แล้วก็ไม่มีใครรังเกียจ กลับเห็นเป็นดีด้วยกันทั้งนั้นว่านับถือพระเจ้าแผ่นดินจริง.

ถึงตกลงกันอย่างนั้นแล้วก็ไม่สำเร็จ คืนวันที่ ๑๕ เดือนสิงหาคมนั้นเป็นวันฉลองแม่พระสิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงอัญเชิญเข้าไปสู่สวรรค์อย่างที่เรียกว่าแม่พระอัสสัมชัญ และตามธรรมเนียมทุกปีในวันนั้น ที่กรุงปารีสมีงานแห่ในบริเวณวัดนอตร์ดาม ซึ่งเป็นวัดใหญ่ในกรุงปารีส เพราะเหตุฉะนี้ถ้าไม่ให้ราชทูตดูงานแห่ในวันนั้นแล้วแปลว่าจะไม่ได้เห็นเลยนั้นเอง เพราะ

ท่านจะคอยถึงปีหน้าฟ้าใหม่จึงจะมีอีก และปีหน้านั้นเข้าใจว่าราชทูตจะออกจากเมืองฝรั่งเศสเสีย กลับไปเมืองไทยเสียแล้ว ตกลงต้องจัดให้ท่านมีโอกาสเห็นในคราวนี้จึงจะได้ ครั้นตกลงเห็นพร้อมดังนี้แล้วก็ได้พาไปดูแห่ที่วัดนอตร์ด้าม.

เมื่อกลับมาจากงานแห่แล้ว มีผู้ถามอุปทูตซึ่งเคยไปเจริญทางพระราชไมตรีในระวางกรุงสยาม กับกรุงปักกิ่ง ประเทศ จีนว่า:- "เมืองปักกิ่งกับเมืองปารีสนี้ ถ้าจะพูดกันทางเปรียบเทียบแล้ว ท่านเห็นข้างไหนจะมีพลเมืองมากกว่า ?" ท่านอุปทูตนั้นเล่า นิสสัยเป็นคนเฉลียวฉลาด สังเกตสังกาแม่นยำนัก ทั้งเป็นคน ซื่อตรงด้วย เห็นการเป็นอย่างไรก็บอกเป็นอย่างนั้นตรง ๆ ไม่มีบิด ๆ เบือน ๆ เป็นเจ้าถ้อยหมอความอะไรก็ตอบว่า.- "ถ้าจะเทียบประเทศต่อประเทศแล้วเมืองจีนจะมีพลเมืองมากกว่า หรือเมืองฝรั่งเศสจะมีมากกว่าอย่างนี้ผมตอบไม่ถูก เพราะไม่ได้เห็นทั่วด้วยกันทั้งสองประเทศ แต่ถ้าจะให้ผมเปรียบพื้นที่ต่อพื้นที่ในสองเมืองนั้นพอตอบได้ เพราะได้เห็นมามากตำบลแล้วทั้งสองแห่ง ที่เมืองจีนนั้น ตามตำบลสูง ๆ ดอน ๆ พลเมืองเบาบางหน่อย แต่ตามลำแม่น้ำติดจะหนาแน่นมาก ถ้าจะเปรียบกับตำบลบ้านที่ผมได้เห็นตามลำแม่น้ำลัวร์ในประเทศฝรั่งเศสนี้ ดูจำนวนพลเมืองทั้งสองข้างไม่สู้จะมากไม่สู้จะน้อยกว่ากันเท่าไร เข้าใจว่าพอวัดเหวี่ยงกันได้ดีทีเดียว ส่วนที่ดอน ๆ ในเมืองฝรั่งเศสผมไม่ค่อยทราบดีว่ามีมากน้อยเท่าไร แต่ถ้าจะมีเท่ากับที่มีตามลำแม่น้ำลัวร์

แล้ว พลเมืองฝรั่งเศสตามเนื้อที่คงมีไม่น้อยกว่าพลเมืองจีน แต่ข้อนี้ยังไม่สู้แน่ใจนัก ที่รู้แน่แท้ไม่มีที่สงสัยนั้นคือที่เมืองจีนพลเมืองมากจริง เพราะว่าธรรมเนียมจีนเขากักผู้หญิงไม่ให้ออกไปข้างนอก ออกได้แต่ผู้ชายฝ่ายเดียว แต่ถึงกระนั้นตามถนนหนทางก็หนาแน่นไปด้วยคนไปมาขวักไขว่เสมอมิได้ขาดสาย ส่วนกรุงปารีสกับกรุงปักกิ่งนั้นถ้าจะเปรียบกันแล้ว เมืองปักกิ่งได้ภาษีเป็นแน่ เพราะถึงว่าพวกจีนเขากักผู้หญิงไม่ให้ออกไปข้างนอกบ้านได้ และที่กรุงปารีสเขามิได้กักก็ดี ถึงกระนั้น แต่เพียงชายที่ได้เห็นเดิรไปมาใน กรุงปักกิ่งนั้น ก็มากกว่า พลเมือง ทั้งหญิงและชายในกรุงปารีส ฉะนี้จึงเข้าใจว่า กรุงปักกิ่งมีพลเมืองมากกว่ากรุงปารีสเป็นแน่."

บทที่ ๑๕

ราชทูตสยามยังเข้าไปเฝ้าไม่ได้.

ถึงว่าท่านราชทูตได้ตกลงเป็นการ เด็ดขาดว่าใน ระวางที่ท่านยังไม่ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะไม่ยอมให้ผู้ใดไปหามาสู่หมดทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้ว ก็ยังมีผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งชาย และหญิง อีกหลายท่าน หลายนายได้วิงวอน ขอโอกาส เพื่อมาเยี่ยมเยียนท่านได้อย่างเงียบ ๆ ท่านจะขืนขัดอัธยาศัยของคนเหล่านั้นก็ยาก เลยต้องยอมรับเยี่ยมบ้างบางรายพอให้สมควรแก่การ แต่ก็รับรองกันอย่างไม่เปิดเผยเลย เพื่อ

รักษาธรรมเนียม ในบรรดาผู้ที่ออกมาหานั้น ถ้าคนไหนเป็นผู้ที่ท่านราชทูตเคยได้พบเห็นมาตามทางจากเมืองแบรสต์ ถึงกรุงปารีสบ้างแล้ว ท่านก็จำคนนั้นได้ทันที และหากว่าในบรรดาผู้ที่เข้ามาหานั้น มีใครที่เคยได้แสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อท่านราชทูตมาบ้างสักนิดหน่อยก็ดี ท่านก็ยังระลึกได้ไม่ลืมเลย ท่านจำแม่นราวกับท่านผู้นั้นพึ่งแรกเอื้อเฟื้อต่อท่านทีเดียว และท่านราชทูตก็รับรองแข็งแรงยิ่งกว่าคนอื่น ๆ อีก เช่นภรรยาของท่านเจ้าเมืองแบรสต์คือเมืองท่าที่ท่านได้ขึ้นบกนั้น ก็ได้มาเยี่ยมเยียนราชทูตเหมือนกัน แต่แรกมาถึงท่านราชทูตก็จำได้ ท่านรีบผ่าฝูงชนที่ประชุมอยู่ที่นั้นตรงเข้าไปต้อนรับนางภรรยาเจ้าเมืองนั้นทันที แล้วรับรองอย่างเอาอกเอาใจจริง ๆ ค่าที่ท่านอยากจะแสดงกตัญญูให้ ปรากฏว่า หาได้ลืมการรับรอง อันดี ของนาง เมื่อ ท่าน ผ่านเมืองแบรสต์มานั้นไม่.

ครั้นต่อมาถึงกำหนดที่ราชทูตไทยจะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ต่างก็แสดงความพอใจไปต่าง ๆ แต่เป็นเคราะห์ร้ายจริง ๆ จำเพาะเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระประชวรไข้ ตกลงเป็นอันต้องงดการรับราชทูตเลื่อนไปรับวันหลัง ๆ เมื่อทรงหายประชวรแล้ว.

ตั้งแต่วันที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรมา ราชทูตก็ยิ่งถือธรรมเนียมไม่ อยากรับรองคนไปหามาสู่ เคร่งครัด หนักขึ้นเพราะท่านว่า "เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงพระประชวรอยู่เป็นการ

มิบังควรยิ่งนักที่เราจะมาพากันรื่นเริง แท้จริงเราต้องร่วมทุกข์กับพระองค์ด้วยจึงจะควร ฉะนี้จึงของดไม่รับรองใครเลยเป็นอันขาด" หากจะมีผู้คัดค้านความเห็นของท่านในเรื่องนี้โดยอ้างว่าการรับรองเยี่ยมเยือนเป็น ประเวณีกัน ที่จะต้องทำ สำหรับรักษาธรรมเนียม ไม่เห็นมีโทษผิดอะไร ท่านราชทูตก็ยังไม่ยอมอยู่นั้นเอง เพราะท่านถือเสียว่า "การไปมาหาสู่ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความรื่นเริงบรรเทิงใจ หาใช่เป็นการสำรวมอิริยาบถให้สมกับข้าเมื่อนายเจ็บไม่ ตราบใดนายเป็นทุกข์ บ่าวที่ดีก็ต้องเว้นจากการสนุกตราบนั้น."

ดูเอาเถิดเรา ชาวฝรั่งเศสด้วยกัน การที่ไทยต่างด้าวท้าวต่างแดนมาแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของเรา ซึ่งมิได้เป็นพระมหากษัตริย์ของเขาถึงเพียงนี้แล้ว เขาจะจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินของเขาแท้ ๆ สักเท่าใด นึก ๆ ก็น่าชมความภักดีของชาวไทยซึ่งมีต่อเจ้านายเหนือตนยิ่งนัก.

บทที่ ๑๖

ว่าด้วยพระราชสาส์นและศาสนา

ความเคารพของราชทูตต่อพระราชสาส์นนี้เอง อาจเป็นตัวอย่างอันดีที่จะให้เราชาวฝรั่งเศสด้วยกันเข้าใจแจ่มแจ้งว่า ความจงรักภักดีของพลเมืองไทยซึ่งมีต่อเจ้านายของตน เป็นสิ่งที่น่าชมถึงปานใด เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจะขอพรรณนาถึงประพฤติเหตุ

แห่งราชทูต ซึ่งกระทำความเคารพต่อพระราชสาส์นอีกสักหน่อยหนึ่งก่อน.

ในตำหนักที่พักของราชทูตนั้น ท่านอัครราชทูตได้จัดแท่นไว้ข้าง ๆ ที่นอนของท่านแห่งหนึ่ง แล้วได้ตั้งพระราชสาส์นไว้บนแท่นนั้น ไม่ยอมให้อยู่ห่างออกจากท่านแม้แต่เวลาเดียว หีบสำหรับบรรจุพระราชสาส์นนั้นมีอยู่เป็น ๓ หีบ ๆ ข้างนอกแล้วด้วยไม้แก่นชะนิดหนึ่ง ซึ่งเราเรียกว่า "ไม้ญี่ปุ่น" หีบชั้นที่ ๒ แล้วด้วยเงิน และหีบชั้นที่ ๓ ซึ่งบรรจุพระราชสาส์นที่เดียวนั้นเป็นหีบแล้วไปด้วยทองคำ.

องค์พระราชสาส์นเองนั้น เป็นสุพรรณบัฏคือแผ่นทองคำอย่าง ธรรมเนียม พระ ราชสาส์น ของ พระ เจ้า กรุงสยาม ทุก ฉะบับ เพราะแผ่นอะไร ๆ อื่น ๆ แม้จะเป็นแผ่นกระดาษอย่างดีพระองค์ไม่ทรงใช้เขียนเลย ต้องเป็นแผ่นทองจึงจะทรงเอง (ข้อนี้ท่าจะผิดกระมัง เพราะได้ยินผู้ใหญ่เล่าว่า พระราชสาส์นซึ่งมีไปมาโดยทางราชการเป็นที่เปิดเผย ต้องเป็นเจ้าพนักงานกรมพระอาลักษณ์เขียนทั้งนั้น หรือว่าบางทีในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์จะทรงเขียนด้วยพระองค์เองก็ไม่ทราบ บ. ก.)

ภายนอกหีบทั้ง ๓ หีบซึ่งบรรจุพระราชสาส์น นั้น ยังหุ้มห่อด้วยผ้าทองอีกชั้นหนึ่ง คือถ้าจะนับทั้งหีบทั้งผ้านั้นก็เป็น ๔ ชั้น แล้วภายนอกนั้นยังประทับตราขี้ผึ้งขาวของท่านอัครราชทูตอีกด้วยจัดอย่างประณีตบรรจงทีเดียว.

อนึ่งทุกเวลาเช้าบรรดาราชทูตไทย ก็ได้พร้อมกันนำเอาพวงดอกไม้สดมาตั้งไว้ที่หน้าแท่นพระราชสาสน์ เสมอ ทุกวันมิได้ขาด และกระทำความเคารพราวกับจะเป็นผู้คนจริง ๆ นอกนั้นถ้าเวลาใดท่านอัครราชทูต อุปทูตหรือตรีทูตมีกิจธุระจะต้องเดินผ่านไปหน้าพระราชสาสน์นั้นท่านก็หมอบยอบกายลงกระทำเคารพเสียก่อน โดยความยำเกรงดังกับว่า พระเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงสถิตย์อยู่ที่นั้นก็ว่าได้ แล้วท่านจึงค่อยไปทำกิจธุระของท่านต่อไปในภายหลัง.

กิจปฏิบัติเหล่านี้แหละ ได้เป็นสักขีพะยานอันดีที่จะให้เราหยั่งลงไปถึงคุณสมบัติของคนไทยว่าดีเลิศ สักเพียงใดได้ แล้วแต่บัดนี้จะขอชักอุทาหรณ์อีกอันหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจะเพิ่มความเข้าใจให้ชัดขึ้นอีกในเรื่องนี้ คือราชทูตไทยทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ถือเคร่งในศาสนาของตน ไม่ล่วงละเมิดต่อข้อบัญญัติในศาสนาของตนแม้แต่เพียงเล็กน้อย และข้าพเจ้าได้ยินว่าพวกราชทูตไทยนี้ทุกเวลาเช้าต่างคนต่างนั่งสำรวมใจมิได้ขาด คล้าย ๆ นักบวชกระทำกันในวัดนั้นเอง.

ข้อรำพึงของเขาในเวลานั้น ได้ยินว่าเป็นการปลงอารมณ์ลงสู่คลองสัมมาปฏิบัติตามลัทธิศาสนาของเขา เช่นรำพึงถึงกิจวัตรที่สามีกระทำต่อภรรยาบ้าง กิจวัตรที่ภรรยากระทำต่อสามีบ้าง และกิจวัตรที่บิดามารดากระทำต่อบุตรบ้าง กิจวัตรที่บุตรกระทำต่อบิดามารดาบ้าง และหน้าที่ของมิตรสหายกระทำต่อมิตรสหายบ้าง เหล่านี้เป็นต้น.

ข้อเหล่านี้แหละราชทูตอ้างว่าเป็นหลักสำคัญในศาสนาของเขา และเขาไม่ค่อยจะพอใจพวกเราบางคนซึ่งติเตียนศาสนาของเขาว่าไม่ดีอย่างนี้ ไม่ดีอย่างนั้น ท่านราชทูตกล่าวว่า "ที่แท้การที่คนบางจำพวกดูหมิ่นและติเตียนศาสนาของเราว่าไม่ดีนั้น ข้อนี้เป็นเพราะคนที่ตินั้นไม่รู้จักศาสนาของเรานั้นเอง" (เราซึ่งเป็นคนชั้นหลังนี้ ถ้าจะออกความเห็นบ้างในเรื่องศาสนานี้ก็จะขอว่าการติศาสนาผู้อื่นเป็นกิริยาอันเลว เพราะศาสนาเป็นสิ่งที่เขาเลื่อมใส ไม่ควรจะหมิ่น และโดยมากตัวผู้ตินั้นมีความรู้ยังอ่อนไม่เทียมเท่ากับผู้ที่ถืออยู่ ก็เลยเป็นติเขาผิด ๆ ไม่เข้าเรื่องเหมือนกับประกาศตนว่าเป็นคนโง่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราเห็นว่าแทนที่จะเยาะเย้ยติเตียนเขาไม่เข้าเรื่อง ควรที่จะชมสิ่งที่ดีและน่าชมในศาสนาของเขาดีกว่า เช่นว่าการสอนให้บุตรรักบิดา ๆ รักบุตร สอนให้ภรรยาประพฤติให้ถูกใจของสามี ๆ ประ-พฤติให้ถูกใจภรรยา ฯ ล ฯ ดังที่ได้กล่าวมาเมื่อกี้นั้น ก็เป็นการดีมิใช่การชั่ว เป็นของควรชม มิควรติเลย ถึงผู้ที่ไม่มีศาสนาเล่าถ้าเขาอยากได้ชื่อว่าเป็นผู้ดีตามภาษาโลกนิยม ก็ยังจำเป็นต้องถือข้อเหล่านี้เหมือนกัน เพราะเป็นวิสัยธรรมดาโลกที่จะกระทำดังนั้น ใครไม่ทำก็แปลกมนุษย์.

เมื่อได้ยกข้อความดีมาชี้ให้เห็นดังนี้แล้ว แม้จะเปรียบเทียบกับคำสั่งสอนในศาสนาอื่น เพื่อเป็นทางเตือนสติผู้อยากรู้ต่อไป ก็ไม่เห็นเป็นข้อบาดหมางอันใด เช่นจะเปรียบคำสั่ง

สอนที่ว่าให้รักพ่อและรักบุตร ฯ ล ฯ นั้นว่าเป็นคำสั่งสอนที่มีมาในศาสนาคริสตังเหมือนกัน แต่พิสดารกว่านี้หน่อยคือข้างนี้สอนแต่ให้รักผู้อื่น และข้างนั้นซ้ำเพิ่มสอนให้รักพระด้วย ดังคำว่าดังนี้ "มนุษย์จงรักพระเป็นอย่างยิ่ง และต้องรักผู้อื่นเหมือนตน" ตกลงข้างนี้ถือความดีไว้ครึ่งหนึ่ง และข้างนั้นยังเพิ่มถือไว้อีกครึ่งหนึ่ง ว่าเท่านี้แล้วทิ้งให้ต่างตรองตามสติปัญญาของตนจะไปติเตียนให้เสีย ๆ หาย ๆ อีกทำไม ? ไม่มีผลดี บ. ก.)

บทที่ ๑๗
ราชทูตเตรียมจะเข้าเฝ้า

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงหายพระประชวรเป็นปกติดีแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งกับท่านมัรคีส์เดอลาเฟอยัดว่า "เพราะเราป่วยต้องทำให้ราชทูตไทยมาคอยอยู่นานบัดนี้เราก็หายป่วยแล้ว เจ้าคุณจงออกไปบอกเขาเถิดว่า เราได้กำหนดวันเข้าเฝ้าเป็นวันที่ ๑ กันยายน ให้เขาเตรียมตัวมาหาเราในวันนั้น เราจะรับ."

ท่านมัรคีส์เดอลาเฟอยัด รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ แล้วก็รีบมาหาราชทูตและกล่าวว่า "ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นที่ยิ่งที่จะเรียนเจ้าคุณราชทูตว่า บัดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหายประชวรแล้ว และพระองค์ได้ทรงกำหนดให้เจ้าคุณและขุนนางไทยทั้งหลายเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันที่ ๑ เดือน

หน้านี้ ขอเจ้าคุณได้เตรียมการให้พร้อมเสร็จที่จะเข้าเฝ้าในวันนั้นด้วย ถ้าถึงเวลากำหนดแล้วข้าพเจ้าเองจะเป็นผู้มารับเจ้าคุณไป เจ้าคุณอย่ามีความวิตกในส่วนนี้เลย ติดขัดอย่างใดโปรดบอกข้าพเจ้า ๆ ยินดีจะแก้ไขให้ได้การตามประสงค์ทุกอย่าง ถึงคราวต่อไปข้างหน้าที่เจ้าคุณจะมีโอกาสไปเฝ้าพระบารมีเมื่อใด ข้าพเจ้ายินดีจะนำเจ้าคุณไปเมื่อนั้น หากว่าเจ้าคุณไม่มีความรังเกียจ ข้า-พเจ้าจะรู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งด้วย"

เมื่อท่านอัครราชทูตทราบข่าวน่ายินดีนั้น ท่านจึงตอบว่า "พระบารมีเป็นล้นเกล้า ๆ วันศุภมงคลซึ่งเราทั้งหลายได้อยากพบเห็นมานมนานได้มาถึงเราแล้ว สาธุมิเสียแรงที่เราเพียรข้ามทะเลเพื่อจะได้มาชมพระบารมี บัดนี้ก็เป็นอันจะได้ชมพระบารมีสมดังมโนรถของเราแล้ว สาธุขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปเทอญ" แล้วก็สนทนากันพอสมควรแก่เวลาแล้วท่านมัรคิส์เดอลาเฟอยัดก็ลาไป.

ครั้นถึงวันที่ ๑ กันยายนซึ่งเป็นวันที่กำหนดนัดจะนำราชทูตเข้าเฝ้า พอได้เวลาแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้ออกมารับบรรดาท่านราชทูตไทยทั้งหลายยังที่พักแล้วได้เชิญให้ขึ้นรถหลวง นำไปยังพระที่นั่งวังเวร์ซายส์ ตามหนทางที่ไปนั้น เจ้าพนักงานได้ชี้บอกให้ราชทูตชมวัง และบ้านขุนนางข้าราชการ เป็นลำดับมาจน ตลอดทาง.

เช่นได้ชี้ให้ชมพระตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า

"มงเซียร์ (ซึ่งตรงกับคำไทยว่า "เจ้าฟ้าองค์น้อย") และบ้านท่านลูวัวเสนาบดีกระทรวงกลาโหม แล้วก็ถามท่านราชทูตว่า:- "สวยไหมเจ้าคุณ บ้านเรือนในเมืองฝรั่งเศส?" ท่านราชทูตตอบว่า:- "สวยงามทั้งนั้น แต่ก็ไม่น่าอัศจรรย์อะไรนัก เพราะขึ้นชื่อว่าเมืองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ แล้วเป็นต้องสวยงามทั้งสิ้น เพราะไม่ว่าตึกแก้ว วังแก้วหรือของประเสริฐอะไร ๆ ทรงนึกจะได้อย่างไรเป็นต้องได้อย่างนั้นทุกประการ."

บทที่ ๑๘

ราชทูตเข้าเฝ้า

ราชทูตชมตึกพลาง คุยพลางดังนี้เป็นครู่ใหญ่ ๆ ก็พอดีรถมาถึงพระที่นั่งเวร์ซายส์ ราชทูตลงจากรถหลวงแล้วเจ้าพนักงานก็พาให้ไปพักคอยอยู่ที่ห้องแห่งหนึ่ง ท่านราชทูตจึงได้จัดแจงแต่งตัวสำหรับราชทูตอย่างเต็มยศตามธรรมเนียมของบ้านเมืองไทยคือสวมเสื้อเยียระบับมีกลีบทองและดอกไม้ทองและสวมเสื้อครุยซึ่งดูเป็นของแปลกสำหรับนัยน์ตาเราชาวฝรั่งเศส เพราะผิดแบบของราชทูตเมืองอื่นเป็นอันมาก.

สิ่งสำคัญซึ่งทำให้ดูราชทูตไทยผิดกว่าราชทูตเมืองอื่นมากนั้นก็คือหมวก หมวกไทยนั้นเป็นหมวกมียอดแหลมซึ่งเขาเรียกว่ากะลอมพอก สูงกว่าหมวกเราเป็นไหน ๆ เรียวขึ้นไปเป็นชั้น ๆ สัณฐานคล้ายกับมงกุฎ แต่ละชั้นล้วนประดับด้วยเครื่องเงินทอง

เพ็ชรพลอยและนิลจินดาเป็นอย่างหนึ่ง ๆ และชั้นต่อ ๆ ไปก็ประดับด้วยวิธีอื่นอีก ดูแปลกเข้าที่มาก.

พอราชทูตสวมกะลำพอกและเครื่องยศเต็มตามตำแหน่งแล้ว ก็พอดีถึงเวลากำหนดที่จะเข้าเฝ้า มีเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีมาอัญเชิญราชทูตว่า:- "ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกขุนนางในท้องพระโรงใหญ่ เวลานี้ ถึงเวลาที่เจ้าคุณจะเข้าเฝ้าได้แล้ว ขอเชิญเจ้าคุณตามข้าพเจ้ามาเถิด ข้าพเจ้าจะพาไป."

ทันใดนั้น ก็ได้ตั้งกระบวนแห่สำหรับจะนำพระราชสาสน์เข้าไปถวาย มีทหารสวิสอาสากองรักษาพระองค์ ๑๒ คนเดิรกำกับพระราชสาสน์อย่างกวดขัน พระราชสาสน์นั้นมีพระกลด คือร่มขาวซึ่งไทยเรียกเศวตฉัตรเป็นเครื่องกั้นอีก ๔ คัน สำหรับแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินสยาม นอกนั้นที่เชิงบันไดใหญ่ยังได้มีทหารกรมมหรศพอีกเป็นหลายกอง คือทหารตีกลอง ๓๖ คน ทหารแตรเดี่ยว ๒๔ คน เมื่อริ้วกระบวนแห่เดิรเข้ามาถึงต่างก็เป่าแตรและตีกลองรับ พอขบวนเดิรขึ้นสุดคั่นบันไดแล้ว ก็ถึงพื้นท้องพระโรงที่จะเฝ้าทีเดียว กระบวนแห่ก็หยุด ท่านอัครราชทูตจึงเดิรไปรับ เอาพระราชสาสน์จากแท่นที่แห่มานั้นแล้วท่านก็ให้ตรีทูตอัญเชิญด้วยมือของตนเอง จนถึงหน้าพระที่นั่งต่อไป.

เมื่อกระบวนเดิรเข้าไปถึงจำเพาะพระพักตร พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวแล้ว บรรดาราชทูตานุทูตไทยทั้งหลายทั้งขุนนางไทยที่ตามมาในกระบวน ก็พร้อมกันกราบถวายบังคมลงยังพื้นท้องพระโรงตามธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา แล้วก็หมอบเฝ้าอยู่ดังนั้น หาได้มีใครผู้ใดในพวกราชทูตลุกขึ้นมองหรือเพียงเงยหน้าดูแม้แต่สักคนเดียวไม่ ต่างก็นิ่งแน่อยู่กับที่ไม่มีเขยื้อนเลย.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตกิริยามรรยาท ท่านราชทูตแน่นิ่งดุษณีภาพอยู่ดังนี้ จึงมีรับสั่งว่า:- "เรายินดีอนุญาตให้ท่านดูอะไรดูได้ตามชอบใจ จะไม่ถือว่าเป็นการบังอาจอะไรมิได้" เมื่อท่านราชทูตได้ทราบในพระบรมราชาธิบายฉะนี้แล้วต่างคนนึกรู้สึกพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น แล้วค่อยๆ คลานไปพลางมองดูไปพลาง หาไม่ถ้าไม่ได้ยินรับสั่งอนุญาตเช่นนั้นเห็นที่จะไม่ได้ชมพระบารมีเลยสักนิดเดียว.

เมื่อท่านราชทูตเงยหน้าขึ้นไปทางที่ทรงประทับอยู่นั้น พระองค์ได้ทรงกวักพระหัตถ์ให้ราชทูตเข้าไปให้ใกล้ชิดพระองค์เข้าไปอีก ราชทูตจึงถวายบังคมอีกเป็นคำรบ ๒ แล้วก็คลานเข้าไปอีก อัครราชทูตคลานไปหน้า แล้วอุปทูตตรีทูตก็คลานตามลำดับยศกันต่อๆ ไป ไม่มีก้าวก่ายกันเลย.

พอคลานเข้าไปอีกหน่อย ก็ถึงเชิง พระราชบัลลังก์ที่ทรง ประทับ ต่างจึงหมอบกราบลงถวายบังคมอีกครั้งหนึ่งเป็นคำรบ ๓ ครบตามธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงลุกขึ้นรับคำนับแล้วทรงถอด พระมาลาเป็นที่คำ

นับตอบ แล้วท่านอัครราชทูตก็คลานขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจนใกล้ชิดพระองค์แล้วก็ทูลถวายพระราชสาสน์ต่อพระราชหัตถ์ ขณะเมื่อกำลังถวายอยู่นั้น ส่วนอุปทูต ตรีทูตและขุนนางไทยทั้งปวงต่างก็หมอบเฝ้าเป็นลำดับกันไป ไม่ได้เขยื้อนเคลื่อนไหวไปสักกะเบียดเดียวเลย.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเอื้อมพระหัตถ์รับพระราชสาสน์แล้วจึงทรงรับสั่งกับคุณพ่อ เดอลิยอน ซึ่งเป็นล่ามให้ถามถึงพระองค์สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม ว่าทรงสำราญพระบรมราชหฤทัยอยู่หรือประการใด เมื่อไถ่ถามได้ความสมพระราชประสงค์ของพระองค์แล้ว จึงมีรับสั่งให้ถามถึงเจ้าฟ้าราชธิดา (กรมหลวงโยธาเทพ) อีกว่ายังทรงพระสำราญเบิกบานหฤทัย เช่นอย่างสมเด็จพระราชบิดาละหรือ ?" เมื่อทรงทราบความในส่วนนี้แล้ว พระองค์จึงทรงพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ท่านราชทูตแถลงความปรารถนาของตนว่า:- "เจ้าคุณมีความประสงค์ให้เราช่วยเหลืออย่างไรบ้างก็จงว่าไปเถิดอย่าเกรงใจเลย ไม่ว่าการสิ่งใด ถ้าเป็นสิ่งที่พอจะทำได้แล้วก็ยินดีจะกระทำเพื่ออุทิศถวายพระเจ้ากรุงสยาม พระบรมเชษฐาธิราชของเราทุกสิ่งทุกประการ."

ราชทูตได้ฟังดังนั้นก็กราบถวายบังคมพนมมือขึ้นเหนือศีรษะโดยดุษณีภาพหาได้แสดงความประสงค์แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ เมื่อได้เวลาแล้วก็กราบถวายบังคมลา คลานออกไปจากท้องพระโรงเฝ้าเหมือนเมื่อเวลาเข้ามาฉะนั้น.

บทที่ ๑๙

ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์

เมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้วก็เข้าไปเปลื้องเครื่องยศในห้องซึ่งเป็นที่พักเมื่อก่อนจะเข้าเฝ้านั้น แล้วได้นั่งพักผ่อนรับประทานของคาวหวานพร้อมด้วยเจ้าพนักงานผู้นำเข้าเฝ้านั้น การเลี้ยงคราวนี้มีของคาวหวานนานาวิกัติขัชชโภชน์ ล้วนมีรสอันเอมโอชเลิศต่าง ๆ และมีเหล้าฉุนเหล้าอ่อน เหล้าผสมน้ำตาลและน้ำลูกไม้ทุกอย่างทุกชะนิดพร้อมเสร็จ

ครั้นรับประทานอาหารและหายเหนื่อยแล้ว ราชทูตได้แต่งเครื่องยศอย่างเดิมอีก แล้วเจ้าพนักงานได้พาเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระยุพราช คือ เจ้าฟ้าโดแฟง วิธีถวายบังคมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชองค์ใหญ่นี้ ก็ได้ดำเนิรเป็นแบบเดียวกันกับที่ได้เล่ามาแล้วในคราวเมื่อไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวนั้นเอง คือกราบลงยังภาคพื้นสิ้นสามครั้งแล้วก็หมอบนิ่งฟังกระแสรับสั่งต่อไป.

ใจความที่ท่านราชทูตได้ทูลแถลงในคราวนั้น ดำเนิรเป็นทำนองนี้:- "ข้าพระพุทธิเจ้า ราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ขอกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พระเจ้ากรุงสยามเจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้า ขอแสดงความโสมนัสส์ปรีดาปราโมทย์อันยิ่งมายังใต้เรณูบงกชมาศ แด่พระองค์ผู้เป็นพระบรมโอรสาธิราชของพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่ในสกลพิภพ เป็นที่นอบน้อมเคารพแห่งขัติยาธิบดีทั่วทิศานุทิศ

เป็นที่เกรงขามแห่งมูปัจจามิตร จะหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งได้มีชัยชะนะต่ออริราชศัตรูเป็นที่เด็ดขาดมหัศจรรย์เสมอเท่า- สมเด็จพระบรมชนกาธิราชในสมัยปัจจุบันนี้เป็นไม่มี เหตุนี้ พระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้าจึงทรงปรีดาปราโมทย์อย่างยิ่งในการที่พระองค์ ทรงรับทาง พระราชสัมพันธมิตรไมตรี กับกรุง สยามในคราวนี้.

อนึ่งมิจำเพาะแต่พระราชกฤษฎาภินิหารบรมเดชานุภาพและพระเกียรติยศ พระเกียรติศักดิ์ของพระองค์เท่านั้นซึ่งได้แผ่ไพ-ศาลไปในนานาสีมารัฐมณฑล จนทราบถึงพระเนตรพระกรรณของพระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้า แม้ถึงพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระขันติคุณ ก็ได้แผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ มีที่กรุงสยามด้วยเป็นต้น ก็เมื่อข้าพระพุทธิเจ้าได้มาประสพเห็นสมจริงโดยประจักษ์แก่ข้าพระพุทธิเจ้าเอง ทุกอย่างทุกประการในกาลบัดนี้ ก็เป็นอันไม่ต้องหาพะยานอีกต่อไป เพราะเหตุฉะนี้ ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบจากคำให้ การของข้าพระพุทธิเจ้า แล้วจะไม่ทรง ปีติโสมนัสส์อันใหญ่หลวง พระองค์คงทรงปีติยินดีหาที่สุดมิได้.

บัดนี้ข้าพระพุทธิเจ้ามีความยินดีเป็นล้นเกล้า ฯ ที่จะกราบทูลให้ทรงทราบว่าเมื่อพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสแห่งพระมหากษัตราธิราชผู้มีบุญญาภินิหารและเกียรติศักดิ์อันมหาประเสริฐถึงเพียงนี้แล้ว พระองค์ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุรุษอันประเสริฐมหัศ-

จรรย์ ประกอบไปด้วยพระกฤษฎาภินิหารอันใหญ่ยิ่งดุจดังสมเด็จพระราชบิดาด้วยฉะนั้น.

อันว่ามิตรไมตรีภาพ ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงบำรุงให้รุ่งเรืองกับสมเด็จพระบรมชนกาธิราชในครั้งนี้ สมเด็จพระบรมชนกาธิบดีได้ทรงรับโดยเต็มพระหฤทัยยินดีฉันใด ส่วนมิตรภาพในระวาง กษัตริย์สยาม กับองค์พระยุพราช ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์สนององค์พระชนกนาถในอนาคตกาลภายหน้านั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็หวังเป็นหนึ่งแน่ว่าพระองค์จะทรงยินดีบำรุงมิให้หย่อนกว่าคราวนี้ฉันนั้น."

เมื่อทูลความฉะนี้แล้ว ท่านอัครราชทูตก็ได้นำเครื่องมงคลราชบรรณาการต่าง ๆ ขึ้นทูลถวายแด่สมเด็จพระยุพราชพลางกราบทูลว่า:- "ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท พระอาชญาไม่พ้นเกล้า ๆ ด้วย ข้าพระพุทธเจ้านำเครื่องบรรณาการแต่เพียงเล็กน้อยมาถวายพระองค์ในครั้งนี้ หาสมกับพระเกียรติยศของพระองค์ไม่ เพราะเป็นการรีบด่วนหาทันได้เลือกเฟ้นแต่ของประณีตให้สมกับพระบารมีของพระองค์ไม่."

เมื่อเสร็จการเฝ้าสมเด็จพระยุพราชแล้วท่านราชทูตได้พากันไปเฝ้าพระองค์เจ้าเลอดิ๊กเดอบุร์คอญ ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระยุพราชนั้น และพระองค์เจ้าเลอดิ๊กเดอบุร์คอญนี้ยังทรงพระเยาว์อยู่ ท่านราชทูตจึงถวายตุ๊กตาเครื่องเล่นต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยาม และสมเด็จ พระราชธิดา กรมหลวงโยธาเทพได้ จัดส่งมา

ถวายพลางทูลว่า:- "ขอพระองค์ทรงเล่นให้เป็นที่สำราญพระหฤทัยเถิด ถ้าพระองค์ทรงชอบพระทัยแล้วขอให้รับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดการส่งมาถวายอีกใหม่."

วันนั้นควรที่ราชทูตจะไปเฝ้าพระชายาของพระยุพราชด้วยจึงจะถูกระบอบธรรมเนียมของราชทูตผู้เจริญทางพระราชไมตรี แต่หาได้ไปเฝ้าในวันนั้นไม่ เพราะเดิมท่านราชทูตไทยก็ตั้งใจจะไปเฝ้าด้วยเหมือนกัน แต่เผอิญพระนางพึ่งประสูติพระโอรสยังไม่หายประชวรดี ไม่สามารถจะต้อนรับปราศรัยกับราชทูตโดยปกติได้ จึงต้องงดไม่ได้ไปเฝ้าพระนางในวันนั้น.

ในวันเดียวกันนั้นราชทูตยังได้เฝ้าพระราชโอรสและพระราชนัดดาอีกหลายพระองค์ เช่นมงเซญอร์ เลอดึก ดังชู และมงเซญอร์ เลอดึก เดอเบรี เป็นต้น และในทุกแห่งที่ได้ไปเฝ้าท่านได้ทูลโดยถ้อยคำสมควรกับฐานะอันสูงศักดิ์ของราชตระกูลที่ท่านไปเฝ้านั้นทุก ๆ องค์.

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๔ เดือนกันยายน มงเซียร์โอแบร์ต เจ้าพนักงานกรม พระราชพิธีได้นำรถหลวง มารับราชทูตไป เฝ้าสมเด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ มงเซญอร์ เลอดึก เดอชาร์ต ณพระระเบียงโถงแห่งวังแซงคลูด์ วันที่ ๕ มงเซียร์เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมพระราชพิธี ก็ได้มารับราชทูตไป เฝ้าหม่อมเจ้าหญิง มาเดอมัว แซ็ลดอร์เลอัง ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ มงเซญอร์ เลอดึก เดอชาร์ตที่วังลึกซังบูรค์ และนอกจากได้เฝ้าหม่อมเจ้าหญิงดังที่ได้

กล่าวมา ยังซ้ำได้เผ้ามาดำ ลาครังด์ ดิเชส ซึ่งเป็นพระมารดาของท่านด้วย.

บทที่ ๒๐

ราชทูตไปดูทหารขุดคลอง.

เมื่อเสร็จการเผ้าแหนพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว เจ้าพนักงานได้เชิญราชทูตไปดูวังเวร์ซายส์ก่อน เพราะวังนั้นเป็นศรีเมืองแท้ ๆ ควรเป็นที่ทัศนายิ่งกว่าถิ่นถานใด ๆ หมดในเมืองฝรั่งเศส ทั้งประจวบเหมาะกับการที่เขากำลังขุดคลองใหญ่ด้วย ก็ยิ่งเห็นเป็นการควรที่จะพาราชทูตไปดูเพราะจะได้แลเห็นวิชาช่างฝรั่งเศสว่าเป็นอย่างไร ด้วยว่าคลองนั้นมิจำเพาะแต่เพียงขุดดินให้เป็นลำคลองเท่านั้นเป็นการละเอียดยิ่งกว่านี้เป็นอันมาก ต้องสร้างสะพาน, ฝังท่อน้ำ, ทำเขื่อนและอะไรต่ออะไรพิสดาร สำหรับจะนำน้ำในแม่น้ำเออร์ ให้ไหลเข้าไปสู่บริเวณของวังเวร์ซายส์อีกด้วย ใครไปแลเห็นการใหญ่โตดังนี้แล้วจะอดชมพระบารมีของพระเจ้าหลุยส์มหาราชไม่ได้ ว่าพระองค์ทรงพระกฤษฎาภินิหารอันล้นพ้น จึงทรงสามารถสละพระราชทรัพย์เพื่อสถาปนาพระที่นั่งเวร์ซายส์ ให้เป็นที่มเหาฬารได้ถึงเพียงนี้ ธรรมดาพระราชาก็มีขีดขั้นในการใช้สอยพระราชทรัพย์เหมือนมนุษย์บุทคลธรรมดาเหมือนกัน ถ้าเกินกำลังก็ทำไม่สำเร็จดุจเดียวกับคฤหบดีที่จะสร้างเคหสถานสำหรับตัวอยู่นั่นเอง ต้อง

คาดกำลังทรัพย์สมบัติของตนเสียก่อนจึงจะสำเร็จ.

อนึ่ง เหตุสำคัญอีกอันหนึ่งที่ได้เป็นเหตุให้นำราชทูตไปดูงานขุดคลองในบริเวณวังเวร์ซายส์นั้น ก็เพราะว่า ผู้ที่ขุดคลองนั้น ล้วนเป็นทหารทั้งสิ้น (เพราะเวลานี้เป็นเวลาว่างราชการสงคราม แทนที่จะบำรุง ทหารให้ กินนอนและ หัดเดิรเล่น เปล่า ๆ ใน บริเวณโรงทหาร ก็ได้จัดให้ทำการที่มีผลประโยชน์และเพิ่มศรีแก่บ้านเมือง เช่นการขุดคลองนี้ บ. ก.) ถึงโดยว่าทหารจะทำการขุดคลองอยู่ก็ดี จะทำสัญญาให้ เข้าระเบียบเข้าแถว ตามกระบวนยุทธวิธี ต่าง ๆ ให้ดูก็ได้ง่าย ๆ และทั้งราชทูตไทยก็อยากจะดูทหารฝรั่งเศสเป็นอันมาก จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดีสำหรับราชทูตชมทหารด้วย จะได้เห็นคราวเดียวถึง ๒ อย่างก็เลยพาราชทูตไปดูการขุดคลอง.

(ความที่ตรงนี้ช่างชวนให้ข้าพเจ้าผู้แปลหวนนึกไปถึงพระราชพงศาวดารกรุงเก่าตอนหนึ่ง คือตอนที่ว่าถึงราชทูตไปดูทหารแม่นปืนนั้นเอง ขำพิลึก จะขอคัดหน่อย ใจความในพระราชพงศาวดารตอนนั้นมีว่า "ขณะนั้นทหารฝรั่งเศสแม่นปืน ๕๐๐ คนแบ่งกันเป็นสองพวก ข้างละ ๒๕๐ แล้วต่างก็ยืนเป็นสองแถวยิงปืนให้กระสุนข้างนี้กรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างโน้น และข้างโน้นก็ยิงตอบเข้ามาให้กระสุนกรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างนี้ แล้วราชทูตให้อาจารย์แต่งศิษย์มาสำแดงวิชชาถวาย เมื่อทหารฝรั่งเศสระดมกันยิงปืน ไฟปากนกไม่ติดดินดำบ้าง แล้วอนุญาตให้ติด แต่ให้กระสุนตกตรงปากกระบอกบ้าง ตกห่างออกไปบ้าง

แต่ไม่มีฤทธิ์ถึงกับจะไปถูกต้องทหารไทยเลย ฯ ล ฯ"

โถ่ ช่างเขียนเล่นให้คนเซอะหลงเชื่อได้ ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังอยู่และทรงทราบเรื่องนี้คงทรงพระสรวลก๊ากใหญ่เป็นแน่ เพราะเป็นเรื่องน่าหัวเราะมิใช่น้อย แต่นึกไปนึกมาการที่จับปดเล่นในเรื่องพงศาวดารได้ถึงเพียงนี้ดูเป็นที่น่าสลดใจนัก เพราะทำให้นักเรียนเสื่อมศรัทธา คลายความเลื่อมใสในคำให้การแห่งพงศาวดาร ด้วยว่าเมื่อตนกำลังอ่านพงศาวาดารนั้น ใช่จะมีพระครูยืนกำกับคอยตักเตือนอยู่เสมอว่า ข้อนี้จริง เชื่อได้ ข้อนี้เขียนเล่น ข้ามไปเถอะ"

จริงอยู่การเขียนพงศาวดารเป็นของยาก เพราะบางข้อจับความจริงไม่ค่อยจะได้ แต่สิ่งที่รู้จริง ๆ ทำไมยังเปลี่ยนรูปให้เป็นอื่นไปได้เล่า? ไม่มีหิริโอตตัปปะแลหรือ? ทุกวันนี้ลวงกันยากกว่าก่อนหน่อย แต่กระนั้นก็ยังต้องระวังเมื่ออ่านเหมือนกัน เพราะยังอาจพบคนที่เขียนลวงให้ผู้ไม่รู้เท่าเชื่อถืออยู่บ้าง เช่น ข้อความใดเกี่ยวข้องกับผู้ที่ตนชอบ ข้อความเรื่องนั้นอาจกลายเป็นเรื่องงามไปหมด แต่ถ้าเกี่ยวกับผู้อื่นซึ่งตนไม่สู้จะชอบ ความดีของเขาอาจศูนย์หายไปหมดไม่ปรากฏให้คนเห็น หรือว่ากล่าวบ้างแต่พอสังเขป เพื่อกันมิให้มีข้อครหาว่าแกล้งปิดบังเท่านั้น ทุกวันนี้การที่จะปั้นลมปั้นน้ำให้เป็นตัวเหมือนสมัยก่อนค่อนข้างยาก ๆ อยู่ เพราะนักรู้ออกจะหนาแผ่นดินอยู่แล้ว แต่พิเคราะห์ดูอาการพวกนักเขียนชะนิดนั้นหากว่าโอกาสให้ดูเหมือน

คนจำพวกนี้ จะยังไม่สิ้นความพยายาม ที่จะ ลวงให้ผู้อื่น ซึ่งไม่รู้เท่าหลงเข้าใจความผิด ๆ ถูก ๆ อยู่เสมอ นักคดีชะนิดนี้เต็มที่. บ.ก.)

เมื่อตกลงเห็นดีด้วยกันทั้งสองฝ่ายว่าจะไปดูทหารขุดคลองในบริเวณวังเวร์ซายส์ฉะนี้แล้ว เจ้าพนักงานจึงได้จัดให้ราชทูตมาพักอยู่ที่สำนักเดอแมงตะนง เพราะเป็นที่เหมาะสำหรับการแสดงวิธีต่าง ๆ เช่นสวนสนามเป็นต้น ในกระบวนทหารที่ออกมาแสดงในโอกาสนี้ มีอยู่เกือบ ๒๐ กองต่าง ๆ คือกองปีการ์ดี (ฝ่ายพยัพ) กองชังปาญ (ฝ่ายทิศปราจิณ) กองนาวาร์และกองลังคะด๊อก (ฝ่ายทิศใต้) แล้วก็ยังมีกองเฟอเกียร์ กองคริซอล กองลาแฟร์ กองรักษาพระองค์ กองอัลซาสคองโดเบอกูร์ กองเดอลิยอง กองโดแฟง กองพระราชินี กองดังชู กองเดอแวร์มังดัว กองทหารเรือ กับกองม้ารำทวนดราคง (มังกร) อีก ๓ กอง.

นอกจากนั้นยังมีกองทหารพิเศษอีกกองหนึ่งต่างหากสำหรับคอยตามราชทูตเป็นกองเกียรติยศไปทุกแห่ง และเมื่อราชทูตกลับยังตำหนัก ที่พัก ก็ยืน เฝ้าพิทักษ์ อยู่โดยรอบ ทั้งกลางคืน และกลางวัน กองเกียรติยศนี้แต่งเครื่องแบบเต็มยศมีสวมเสื้อคอยาวแขนยาวเป็นต้น ดูสง่างามที่สุด.

ถ้าจะบรรยายถึงสิ่งทั้งหลายบรรดาซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตในคราวนั้นให้สิ้นเชิงแล้ว ก็จะมีมากมายนัก ฉะนี้ข้าพเจ้าจำเป็นต้องขออนุญาตย่นลงกล่าวแต่สิ่งที่สำคัญ ๆ บางอย่างเท่านั้น แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงสิ่งอื่น จะย้อนกลับไปกล่าวถึงคำพูดของท่าน

ราชทูตซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้เปิดเผย โดยที่เห็นว่าสมควรจะสงวนไว้มิให้ศูนย์ เพราะเป็นคำแสดงน้ำใจของราชทูตว่าเป็นอย่างไรได้ดี ๆ ได้ส่วนหนึ่ง จึงได้นำมาแสดงให้ปรากฏเสียในบัดนี้.

คือคราวเมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคราวถวายพระราชสาส์นนั้นแล้ว เย็นวันนั้นขณะท่านกำลังนั่งโต๊ะรับประทานอาหารพร้อมด้วยขุนนางไทยและขุนนางฝ่ายฝรั่งเศสเป็นอันมาก จึงท่านมงเซียร์สตอร์ฟ เจ้าพนักงานประจำดูแลราชทูตซึ่งรับประทานอาหารอยู่ด้วยนั้น สังเกตเห็นท่านอัครราชทูตไม่ค่อยจะรับประทานอาหารก็มากน้อย ผิดกว่าทุกคราวมาดูสาละวนแต่จะตริกตรองถึงอะไรต่ออะไรอยู่ เห็นไม่ชอบกลกลัวท่านอัครราชทูตจะไม่สู้สบาย หรือจะเหน็ดเหนื่อยอะไรสักอย่างท่านจึงซักถามท่านอัครราชทูตว่า "เจ้าคุณเป็นอะไรหรือ จึงดูไม่ค่อยรับประทานอาหาร ?" ท่านอัครราชทูตจึงตอบว่า "จะได้เป็นอะไรก็หามิได้ ขอท่านจงอย่ามีความวิตกถึงเราเลย เหตุที่เราไม่ค่อยจะรับประทานอะไรเหมือนวันอื่นนั้น มิใช่เพราะเหตุไกลอะไรที่ไหนมิได้ เป็นเพราะวันนี้เราได้มีโอกาสชมพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเรากระหายอยากชมมานมนานแล้ว บัดนี้เราได้ชมพระองค์สมมะโนรถแล้วเราจึงไม่ค่อยหิวเหมือนวันธรรมดา ความอิ่มใจเลยให้อิ่มกายไปด้วยและความอิ่มหนำสำราญใจนี้ ตลอดชีวิตของเรา ๆ จะมิลืมเลย."

บทที่ ๒๑

ราชทูตไปดูป้อม "เดอลาบัสตีย" และ วัง "แองวาลิด"

ครั้นต่อมาบรรดาราชทูตได้พากันไปดูป้อมเดอลาบัสตีย ซึ่งเป็นป้อมมีชื่อเสียงมากตั้งอยู่กลางพระนคร เป็นดังกรมสรรพาวุธก็ว่าได้ ผู้ที่นำท่านราชทูตไปนั้น ได้อธิบายให้ท่านฟังว่า "บรรดาเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ที่มีอยู่ในป้อมนี้นั้นไม่ว่าเวลาใด พอที่จะแจกจ่ายให้แก่ทหารออกไปสนามรบได้ประมาณสักสามหมื่นคนอยู่เป็นนิตย์ นอกจากคลังสรรพาวุธนี้ยังมีป้อมอื่น ๆ ในทั่วพระราชอาณาจักร์ ที่พร้อมด้วย อาวุธต่าง ๆ เหมือนป้อมนี้ อีกกว่า ๒๐ ป้อม."

(สำหรับนักเรียนที่ยังไม่ทราบต้นสายปลายเหตุของป้อมเดอลาบัสตียนี้ ทั้งสำหรับผู้อื่นซึ่งอาจรู้ความเป็นจริงไม่สู้ถูกต้อง ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสเพื่อชี้แจงโดยสังเขปว่า "ป้อมเดอลาบัสตียนี้ เดิมทีเป็นป้อมใหญ่มั่นคง สร้างมาครั้งโบราณเมื่อศก ๑๓๖๙ (คือ ๕๐๐ กว่าปีก่อนปีที่กำลังแปลเรื่องนี้) ป้อมนี้ใช้ได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งใช้เป็นป้อมตรง ๆ คือใช้ป้องกันกรุงปารีสเมื่อเกิดศึกและอีกอย่างหนึ่งใช้สำหรับคุมขังนักโทษแผ่นดินที่ต้องโทษอุกฉกรรจ์ มีพวกก่อการกำเริบกลางเมืองเป็นต้น คือว่าเป็นทั้งป้อมทั้งคุก.

ก็อันว่าคุกตะรางหรือเรือนจำนี้ ย่อมเป็นที่นิยมนับถือว่า

ดีของพลเมืองดีฉันใด ก็ย่อมเป็นที่เกลียดชังของพลเมืองพวกทุจริตฉันนั้น.

เหตุนี้เมื่อคราวที่เกิดมหากลียุคขึ้นกลางเมืองฝรั่งเศส ล้างวงศ์เจ้านายและเลิกถอนธรรมเนียมการปกครองโดยทางราชาธิปตัยเปลี่ยนเป็นอย่างประชาธิปตัย เมื่อศักราช ๑๗๘๙นั้น พวกขบถได้พยายามจนสุดกำลังที่จะบุกรุกเข้าไปปล่อยนักโทษทั้งหลายที่อยู่ในป้อมเดอลาบัสตีย์นี้ให้ออกมา เพื่อช่วยกันก่อการกำเริบต่อไป และเมื่อสำเร็จการชั้นนี้แล้วพวกขบถเหล่านั้นก็ได้พร้อมใจกันรื้อถอนป้อมนั้นเสีย มิให้เหลือแม้แต่อิฐสักแผ่นเดียวหรือศิลาสักแท่งหนึ่ง เพราะต่างเข้าใจกันเสียว่าป้อมนี้เป็นเครื่องหมายอำนาจของพระราชาอย่างสำคัญ ควรต้องล้างให้ศูนย์จงได้

การทำลายคุกเดอลาบัสตีย์นี้ สำเร็จลงในวันที่ ๑๔ เดือนกรกฎาคม เหตุนี้แต่นั้นมา พวกข้างฝ่ายประชาธิปตัยซึ่งเป็นผู้ยึดถืออำนาจในประเทศจึงได้เลือกตั้งวันที่ ๑๔ กรกฎาคมนั้นสำหรับเป็นวันที่ระลึกของชาติฝรั่งเศสคือว่าเป็นวันล้างอำนาจพระราชานั้นเอง ซึ่งที่แท้พลเมืองฝรั่งเศสเป็นอันมากพากันติเตียนอย่างแรงว่า หาใช่เป็นการศุภมงคลไม่ เพราะว่าผู้ที่ยังถือฝ่ายข้างพระราชาธิปตัยว่าเป็นการปกครองที่ดีก็ยังมีอยู่อีกอะโข และการที่มาตั้งวันนั้นเป็นวันมงคล ก็เท่ากับสะกิดหัวใจให้พวกเขาระลึกถึงความหยาบช้าทารุณของพวกขบถและให้เจ็บแค้นมิรู้หายนั้นเอง.

ฉะนี้คนเป็นอันมากทั่วเมืองฝรั่งเศสโดยไม่เลือกว่าเลื่อมใส

ไปข้างราชาธิปตัยหรือประชาธิปตัย เห็นว่าควรเลือกตั้งวันอื่นเป็นวันฉลองชาติ โดยมิให้เป็นที่บาดหมางแก่ผู้ใด เช่นวันฉลองนางยานดาร์กเป็นต้น ซึ่งได้ทำคุณให้แก่ชาติโดยไม่มีใครรังเกียจ ไม่ต้องแบ่งชาติเป็นสองฝ่ายดังนี้จะดีกว่า. บ. ก.)

เมื่อราชทูตดูบ้อมเดอลาบัสตีย์เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงได้พาไปที่วังแดส์แองวาลิด ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสร้างขึ้นไว้สำหรับเป็นที่สำนักอาศัยแห่งพวกทหารของพระองค์ซึ่งพิการมาแต่การสงคราม และทำมาหากินต่อไปไม่ได้ (ทุกวันนี้วังนี้ก็ยังมีทหารพิการอยู่อาศัย แต่คนในสมัยนี้มิฉะเพาะแต่เห็นว่าวังนั้นเป็นที่สำคัญ เพราะเหตุเป็นที่อาศัยของพวกทหารพิการเท่านั้น ยังถือเป็นที่สำคัญน่าไปทัศนาดูอีก เพราะที่โบสถ์ในวังนั้นเป็นสถานที่ฝังศพของพระเจ้านาโปเลียนด้วย. บ. ก.)

เมื่อราชทูตไทยได้ไปแลเห็นบรรดาทหารพิการเหล่านั้น ซึ่งล้วนแต่สวมเสื้อสะอาดเรียบร้อย ซ้ำมีเจ้าพนักงานประจำสำหรับพิทักษ์รับใช้ ดูแลปฏิบัติ อย่างคนใช้ในบ้าน เศรษฐี และมหาดเล็กเด็กชาตามวังของเจ้านาย ดูเป็นที่สบายราวกับขุนนางแก่ชราที่ลาพักราชการไม่มีกังวลอะไร นั่ง ๆ นอน ๆ อยู่กับบ้านก็ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเรื่อยไป รอให้หมดไปวันหนึ่ง ๆ จนกว่าชีวิตจะหาไม่เท่านั้น.

ท่านอัครราชทูตจึงเปล่งอุทานวาจาขึ้นว่า "อ้อ เราได้มาประสพเงื่อนแห่งปัญหาเข้าแล้ว บัดนี้เราทราบได้ดี ๆ แล้วว่า

ทำไมพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงมีแต่ชัยชนะเสมอไป พึ่งมาเห็นแจ้งเดี๋ยวนี้เอง"

เจ้าพนักงานจึงถามว่า "เห็นอย่างไรกันเจ้าคุณ ?"

- "อ๋อ คือเราเห็นว่าการที่พระองค์มีแต่ทรงชัยชนะอยู่เสมอนั้น เป็นผลานิสงส์ที่พระองค์ทรงทนุบำรุงทแกล้วทหารของพระองค์เช่นเดียวกับบิดาทนุบำรุงบุตรฉะนั้น ทหารจึงรักพระองค์เหมือนบุตรที่ดีมีกตัญญูรักบิดา ถึงคราวมีราชการสงครามต่างจึงเต็มใจยอมถวายชีวิตของตนเพื่อสนองพระเดชพระคุณของพระองค์ ๆ จึงมีชัยเสมอ."

ดูเอาเถิดเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เราก็เคยได้อ่านคำยอพระเกียรติสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชของเราเป็นอเนกประการมาแล้วมิใช่หรือ ? ก็ใครเล่าเคยได้อ่านข้อที่ถูกที่เป็นจริงเหมือนคำชมเชยของท่านอัครราชทูตไทยคำนี้ มีบ้างไหม ? ส่วนข้าพเจ้าเห็นว่าคำสรรเสริญสั้น ๆ ซึ่งท่านเปล่งออกมาโดยน้ำใสใจจริงของท่านนี้ มีน้ำหนักยิ่งกว่าคำชมเชยอื่น ๆ เป็นอันมาก.

บทที่ ๒๒

ราชทูตไปดูละคอนอิตาเลียน.

เมื่อราชทูตจากวังแองวาลิดนั้นแล้ว ก็ได้เลยไปดูละคอนอิตาเลียนซึ่งในสมัยนั้น นิยมกันว่า เล่นดีมีชื่อเสียงปรากฏ ทั่วพระ

นครปารีส พอย่างเข้าไปในโรงละคอนนั้นก็ได้เห็นห้องใหญ่น้อยและชั้นฉากดูงดงามมาก ผู้นำทางจึงถามราชทูตว่า "ท่านเห็นเป็นอย่างไร? งามไหม?" ท่านราชทูตก็ตอบว่า "ขึ้นชื่อว่าเมืองปารีสแล้ว ไม่ว่าจะดูไหน ก็ล้วนงามเป็นขวัญตาไปทั้งนั้น โรงละคอนอิตาเลียนนี้เราเห็นว่าเป็นโรงละคอนที่งามวิลัยเลิศ หามีโรงละคอนอื่นเสมอสองมิได้"

ส่วนเจ้าของโรงละคอนชื่อ ซิญอร์ซินเทียว เป็นชาวอิตาเลียน ได้ทำปฏิสันถารปราศรัยกับราชทูตว่า "ข้าแต่ท่านราชทูตผู้มาแต่ไกล ท่านมาคราวนี้ เปรียบประดุจหนึ่งว่าท่านมาฉายแสงพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยามให้ส่องสว่างมาถึงเรา เราได้แลเห็นดวงหน้าอันฉลาดของท่าน ก็ให้นึกว่าเหมือนกับได้เห็นบริมณฑลพระพักตรของสมเด็จพระนารายณ์ พระมหากษัตริย์ของท่าน เป็นบุญของเรานักหนา ที่ท่านมิได้มีความย่อท้อต่อความลำบาก อุตส่าห์ผ่าคลื่นฝืนลมมาให้เราได้เชยชมฉายาพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยาม แต่บัดนี้ไปเราจะได้รู้ได้ฟังประพฤติเหตุความเป็นไปของกรุงศรีอยุธยาและชมพูทวีปก็เพราะท่าน ที่เราได้มาทราบว่าประเทศสยามเป็นประเทศใหญ่ มีมละประเทศซึ่งล้วนแต่ทรงอิสสรภาพอยู่ในอาณาจักรของตน ๆ มาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาถึง ๑๑ นคร ก็เพราะท่านได้นำข่าวมาให้เราทราบทั้งสิ้นแท้จริงตามที่เรารู้เห็นในบัดนี้เราสันนิษฐานว่าทางรัฐประสาสโนบายสำหรับปกครองบ้านเมืองแล้ว เมืองไทยเป็นเมืองที่ดำเนิรเข้า

สู่ทางเจริญดี น่าที่ชาติทั้งหลายจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เท่ากับที่เมืองไทยเพียรจะถ่ายแบบอย่างจากเราฉะนั้น.

เหตุฉะนี้ การที่ราชทูตแห่งประเทศที่เจริญถึงเพียงนี้ได้มาชมโรงละคอนของเรานี้ เราถือเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ส่วนท่านทั้งหลายเล่า จะค้างแรมอยู่ในเมืองฝรั่งเศสนี้นานตราบใด ขอเชิญมาดูละคอนของเรานี้สิ้นกาลตราบนั้น ไม่ว่าเป็นวันเวลาใด เรายินดีเล่นให้ท่านดูท่านชมอยู่ทุกเมื่อ.

อนึ่ง เมื่อท่านกลับไปถึงบ้านเมืองของท่านแล้ว ขอท่านได้โปรดนำความเห็นของเราขึ้นกราบทูลให้พระเจ้ากรุงสยามทรงทราบด้วยว่า เวลานี้ เราชาวละคอนฝ่ายตะวันตกนี้ รู้สึกว่าเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งของกรุงสยามและของสมเด็จพระนารายณ์ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชซึ่งไม่ว่าเจ้านายประเทศใดในสากลโลก มีแต่จะยำเกรงนับถือพระบารมี พากันสรรเสริญพระองค์เป็นเสียงเดียวว่า พระองค์ ดำรงทศพิธราชธรรม อย่างประเสริฐ ได้ทรงยินดีกระทำมิตรไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้ากรุงสยาม นี่ก็เป็นพะยานให้เห็นชัดว่าทั้งสองพระนครกำลังจะดำเนิรเข้าสู่ทางเจริญวัฒนาการ หาประเทศอื่นเสมอเหมือนมิได้."

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ราชทูตแสดงความประสงค์ที่จะชมเชยภูมิประเทศแห่งกรุงปารีส ว่าจะมีลักษณะสัณฐานเป็นอย่างไร เจ้าพนักงานจึงได้พาท่านไปที่มงมาร์ตร์ ซึ่งเป็นเนินสูง ๆ ตั้งอยู่เกือบ

ตรงสูนย์กลางแห่งพระนคร เมื่อท่านขึ้นไปบนยอดเนินนั้นแล้ว แลเห็นเมืองปารีสได้ถนัดทุก ๆ ด้านก็ชอบใจ ท่านจึงพูดกับเจ้าพนักงานผู้พาไปนั้นว่า:- "ภูมิประเทศตามที่ได้เห็นนี้ คาดคะเนว่าเมืองปารีสกับกรุงศรีอยุธยาถ้าจะว่าโดยขนาดโตเล็ก เห็นที่จะไม่สู้ผิดกันนัก แต่ถ้าจะเทียบเคียงพลเมืองทั้งสองพระนครแล้ว เห็นที่จะผิดกันไกล ตั้งห้าหกเท่าเป็นแน่ เพราะว่าที่กรุงปารีสนี้ บ้านเรือนล้วนแต่มี ๕ ชั้นบ้าง ๖ ชั้นบ้างสิ้นทั้งนั้น ส่วนบ้านเรือนข้างกรุงศรีอยุธยานั้น มีแต่ชั้นเดียวทั้งสิ้น จึงคาดคะเนว่าพลเมืองข้างนี้คงจะมากกว่าข้างโน้น"

(ถ้าเป็นทุกวันนี้ ราชทูตคงออกความเห็นผิดกันกับวันนั้นอีก เพราะขณะนั้น พระวิหารที่ชาติฝรั่งเศสสร้างอุทิศถวายพระหฤทัยซึ่งเป็นโบสถ์อันงามยิ่งและใหญ่โตที่สุดในกรุงปารีสก็ยังไม่มี พึ่งมีเป็นครั้งแรกก็ในราว ๔๐ กว่าปีมานี้เอง และทั้งพึ่งจะแล้วเสร็จลงในเดือนพฤศจิกายน ศก ๑๙๑๙ นี้ด้วยซ้ำ ในงานสมโภชพระวิหารนี้มีพระมหาสังฆราชมาประชุมกันถึง ๑๑๐ องค์ และมีพระสงฆ์ และสัปบุรุษพา กันมาจาก ประเทศ ต่าง ๆ อีก นับตั้งหมื่นตั้งแสน)

ต่อมาอีกวันหนึ่ง มงเซียร์ เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมวังได้พาราชทูตไปหาเสนาบดี เดอครัวซี การไปคราวนี้เป็นไปโดยเรียบร้อยตามธรรมเนียม ราชทูตสวมกลำพอกของเขาตามเคย ตอนเมื่อลาท่านเสนาบดีกลับนั้น ท่านเสนาบดีได้มาส่งราชทูตถึง

เชิงบันได แม้อัครราชทูตจะเชิญให้ท่านกลับแล้วกลับเล่า ท่านก็ไม่กลับ.

ต่อนั้นมาราชทูตก็ได้ไปเฝ้าเจ้านายเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่อีกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า เลอดึก เดอรบูร์บง แต่ไม่ได้เฝ้าอยู่นาน เพราะเป็นเวลาค่ำมากเสียแล้ว พอทูลถึงเรื่องที่เข้ามาเมืองฝรั่งเศสนี้บ้างเล็กน้อยแล้วพระองค์ท่านก็รับสั่งว่า "ท่านอย่าวิตกเลย ถ้าเราสามารถจะเชื่อมทางพระราชสัมพันธมิตรไมตรีระวางเมืองฝรั่งเศสกับเมืองไทยให้ยิ่งสนิทสนมกว่าที่เป็นมาในเวลานี้ได้เพียงใด เรายินดีจะช่วยเหลือให้สำเร็จโดยเต็มกำลังของเราเพียงนั้น รับสั่งเท่านี้แล้ว ราชทูตก็ทูลลากลับมายังที่พัก.

บทที่ ๒๓

ราชทูตไปดูพระที่นั่ง "ลูฟร์"

ต่อมาราชทูตได้ไปดูพระราชวังลูฟร์เก่า มงเซียร์เซแคง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานรักษาพระที่นั่งก็ได้ออกมาต้อนรับท่านราชทูตถึงที่หน้าพระลานแล้วเชิญเข้าไปข้างใน.

ชั้นแรกพวกราชทูตได้ผ่านไปทางหน้าห้องพวกสวิสอาสาซึ่งมีประจำอยู่สำหรับพิทักษ์รักษาวังนั้นร้อยคน แล้วก็ได้เข้าไปในห้องพระบรรทมของสมเด็จพระพันปี คือพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งในเวลานั้นเสด็จสวรรคตเสียแล้ว ทรงพระนามว่าพระราชินีมารีเทเรส เป็นพระราชธิดาของ

พระเจ้าแผ่นดินสเปญ.

ห้องพระราชินีนั้น ภายในล้วนประดับด้วยของเก่าโบราณทั้งสิ้น แต่กระนั้นก็ยังดูวิจิตรงดงามอยู่โดยมาก เมื่อเข้าไปแล้วจะหันดูซ้ายขวาหน้าหลังก็มีแต่ลายกระหนกทองไปทั้งนั้น ครั้นราชทูตชมห้องพระราชินีเสร็จแล้วก็ไปดูห้องสรง และบรรดาห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับอื่น ๆ อัน ล้วน ตกแต่ง ประดับ ประดาไปด้วยรูปแขวน รูปตั้ง โดยฝีมือของนายช่างผู้มีชื่อทั้งนั้น.

ในบรรดาห้องที่ประทับของสมเด็จพระราชินีนั้น มีอยู่ห้องหนึ่งซึ่งเป็นที่พอพระทัยของพระองค์ยิ่งกว่าห้องอื่น แต่บังเอิญได้ถูกไฟไหม้เสียก่อนที่ราชทูตได้ไปนั้น เดี๋ยวนี้กำลังทำใหม่ เพดานที่ทำขึ้นใหม่แทนเพดานเก่าซึ่งถูกทำลายด้วยไฟนั้น นายช่างชาวอิตาเลียนชื่อโรมาเนลเป็นคนวาดเขียน ดูเป็นที่จับตาของผู้ไปชมยิ่งนัก.

ครั้นแล้วก็ได้เข้าไปชมห้องพระระเบียงโถง "คาเลอรี" และเมื่อได้เห็นรูปต่าง ๆ อันแล้วไป ด้วยฝีมือนายช่าง อย่าง เอก ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงจัด ตั้งไว้เป็น ระเบียบ น่าปลื้มอกปลื้มใจ ต่างคนต่างก็กล่าวสรรเสริญพระปรีชาญาณอันสุขุมของพระองค์ว่า:— "พระองค์มิจำเพาะแต่ทรงพระปรีชาสามารถในทางรัฐประศาสโนบายการปกครองเท่านั้น แม้ถึงการเลือกเฟ้นจัดสรรมหัคฆภัณฑ์อันมีค่าให้เป็นที่ต้องตาของมหาชน พระองค์ก็ทรงชำนิชำนาญยิ่งกว่าพ่อบ้านแม่เรือนเสียอีก ดังมีบรรดา

รูป ทั้งหลาย ที่พระองค์ ทรงจัดให้ ตั้งไว้ใน ที่อัน เหมาะ เจาะนี้ เป็น พะยานปรากฎอยู่ แท้จริงแต่ลำพังพระที่นั่งเมื่อแลดูภายนอกก็งดงามน่าดูอยู่แล้ว ซ้ำกระบวนจัดข้างในก็สมกับกระบวนข้างนอกด้วยอีก ก็ยิ่งดูเพลินใจไม่จืดตาเลย.

เมื่อดูห้องไว้รูปนั้นเสร็จแล้ว ราชทูตก็ขึ้นบันไดใหญ่ไปชมห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พอขึ้นบันไดและข้ามห้องพวกทหารสวิสอาสาไปแล้ว ราชทูตก็มาหยุดชมสนามหน้าพระลานอยู่ที่พระระเบียงโถง เพราะตรงนั้นเป็นที่เหมาะสำหรับดูรูปทรงของวังลูฟร์ได้ดี และอาจเห็นทั้งพระที่นั่งองค์เก่าและพระที่นั่งองค์ใหม่ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้วได้ถนัด.

ราชทูตยืนชมพลางถามไปพลางถึงพระที่นั่งทั้งสองนั้น แล้วก็เดิรเข้าไปชมห้องอื่นต่อไป ห้องเหล่านี้ล้วนเป็นห้องซึ่งไว้รูปที่พระบาทสมเด็จ พระเจ้าอยู่หัวทรง พอพระราชหฤทัย ทั้งนั้น ราชทูตเห็นรูปเหล่านั้นก็ถามถึงราคาบ้าง ถึงนายช่างผู้เขียนบ้างถึงรูปที่เป็นฝีมือชาวฝรั่งเศสทำบ้าง ชาวอิตาลีทำบ้าง.

เมื่อออกจากห้องนี้แล้วพวกราชทูตก็เข้าไปชมห้อง อาปอ-โล ห้องอาปอโลนี้ เรียกตามชื่อเทพบุตร ซึ่งแต่โบราณมาพวกนายช่างฝ่ายจิตรกรรมโกศลและพวกจินตกระวีต่าง ๆ เคยยกย่องว่าเป็นพระครู สำหรับ คอยกระซิบ หรือ ดลใจให้คิดทำอะไร ทำได้สมประสงค์ ห้องอาปอโลนี้เป็นห้องใหญ่กำลังสร้างขึ้นแทนห้องเก่าซึ่งถูกเพลิงไหม้มาแต่ก่อน ถึงว่าเวลานี้ห้องนั้นยังไม่สำเร็จ

บริบูรณ์ก็ดี แต่ถ้าจะประมาณราคาสิ่งของอันประเสริฐซึ่งได้สะสมไว้ในนั้นแล้ว ก็ต้องคิดโดยจำนวนตั้ง ๆ ล้านฟรังค์ขึ้นไป.

ถัดจากห้องนี้ไป ราชทูตได้เข้าไปชมตามระเบียง "คาเลอรี" ใหญ่ซึ่งเชื่อมพระที่นั่งวังลูฟร์เก่า กับพระที่นั่งทุยเลอรีให้ติดต่อกัน (ขออธิบายคำว่า "คาเลอรี" ซึ่งใช้คู่กับระเบียงนี้หน่อย ระเบียงเมืองฝรั่งผิดกับระเบียงเมืองไทย คือเมืองไทยเป็นเมืองร้อนก็ทำระเบียงไว้ข้างนอก ใช้ทั้งสำหรับเดินและสำหรับกันแดด แต่เมืองฝรั่งเป็นเมืองหนาว ทำระเบียงเดินไว้ข้างในตึกที่เดียว เวลาเดินจากห้องนี้ไปเข้าห้องนั้น จะได้ไม่ต้องถูก ลมอากาศภายนอกซึ่งหนาวเกินควรแก่ความสบาย ถ้าจะเปรียบก็คือบ้านเรือนในเมืองไทยนี้มีระเบียงอยู่หน้าบ้าน หน้าเรือนแล้วต่อระเบียงออกมาก็เป็นชาน แม้จะมีเรือนที่หันหน้าเข้าหากันก็ต้องทำเป็นเรือนมีชานอันเดียวกัน แต่ระเบียงต้องทำเป็นเรือนระเบียง เพราะต้องการให้โปร่งจึงจะรับลมได้สะดวก ที่เมืองฝรั่งจะทำเหมือนเรือนในเมืองไทยไม่ได้เพราะเป็นเมืองหนาว ต้องทำเป็นห้องหันหน้าเข้าหากัน แล้วทำระเบียงแล่นกลางเป็นทางเดิน ระเบียง "คาเลอรี" นี้ก็ทำเป็นแบบดังกล่าวมานี้ ...)

เมื่อราชทูตมาเห็นระเบียง "คาเลอรี" นี้ยาวมากผิดกว่าระเบียงใด ๆ ซึ่งเคยเห็นมาก็ตกตลึงไปเป็นครู่ แล้วท่านอัครราชทูตจึงถามว่า:– "คาเลอรี" นี้ยาวสักเท่าไร ?" เจ้าพนักงานตอบว่า;– "ยาว ๓๐๐ วา" ว่าแล้วก็พอดีเดิน มาถึงตอนกลางระเบียง

ยาวนั้น ราชทูตก็ออกไปยืนที่มุขยื่นซึ่งมีอยู่ที่ตรงนั้นเพื่อจะได้ชมเมือง มุขยื่นนั้นเป็นที่อัพโภกาศเปิดโล่งโถงไม่มีเครื่องมุงบังอะไร ราชทูตจึงแลเห็น "เกาะกลางเมือง" สนัด (เกาะนั้นเป็นเกาะย่อม ๆ อยู่ตรงศูนย์กลางเมืองปารีส แต่เดิมมาเมืองปารีสอยู่แต่ภายในแห่งเกาะนั้น ภายหลังจึงได้ขยายให้กว้างออกไปตลอดทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำแซน) และเมื่อราชทูตได้เห็นหอสูงตระหง่านเด่นอยู่กลางเมืองปารีสทั้งสองหอเข้าก็จำได้ทันทีว่าใช่อื่นไกล คือหอระฆังวัดน๊อตรด้ามนั่นเอง ซึ่งท่านเคยเห็นมาครั้งเดียวคราวที่เขาพาท่านไปดูแห่เมื่อวันแม่พระขึ้นสวรรค์นั้น พอราชทูตยืนชมดูเมืองชมสะพานที่ข้ามแม่น้ำแซนได้สักครู่หนึ่งแล้วก็เข้าไปภายในอีก.

ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงลายกระหนกแก้วแกมทองต่าง ๆ นา ๆ ซึ่งไม่ว่าในห้องไหนเป็นต้องมีด้วยกันทั้งนั้น เพราะจะเกินความสามารถที่จะเล่าไปได้ และจะเกินความต้องการสำหรับหนังสือเล่มนี้ด้วย ฉะนี้จะขอกล่าวเพียงว่าพระโรงโถงซึ่งราชทูตเข้าไปดูต่อไปนั้นมีคาเลอรีตลอดรอบ และตามฝาคาเลอรีนั้นล้วนแต่ประดับไปด้วยพรม "ค๊อบแลง" ซึ่งช่างสดึงหล่วงได้ทำถวายทั้งสิ้นฝีมือ เย็บปัก ถักร้อย ล้วนประณีต บรรจง เหลือจะ รำพันให้สิ้นเชิงและถูกต้องได้.

ระยะทางตามฝาคาเลอรีนั้นแบ่งออกเป็นช่อง ๆ หรือคูหาประมาณ ๑๐ หรือ ๑๒ คูหา และทุกคูหานั้นล้วนประดิษฐ์วิจิตร

งดงามหลาก ๆ กันทั้งนั้น พอชมพระโรงโถงแล้วก็เข้าไปดูห้องเครื่องจักร ห้องนี้ยาวเหลือยาว ราชทูตยังไม่เคยเห็นห้องที่ไหนซึ่งจะยาวเท่ากับห้องนี้เลย ห้องนี้ได้ทำขึ้นโดยฝีมือและความคิดของนายช่างเอกชื่อวิคารานี ซึ่งเป็นชาติอิตาเลียนชาวเมืองโมเดนา.

อันว่าบรรดา เครื่องจักร เครื่องกลต่าง ๆ ซึ่งนายช่างไม่ว่าชาติไหนเป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ย่อมมีอยู่ในห้องนี้ทั้งสิ้น เพราะว่าแม้นายช่างผู้คิดขึ้นนั้นจะอยู่เสียต่างเมืองก็ดี หรือไม่มีทุนรอนสำหรับที่จะทำเครื่องที่ตน คิดขึ้นนั้นให้ สำเร็จโดยกำลัง ทรัพย์ของตนเองได้ก็ดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสอดส่องและ เชื้อเชิญ กระทั่ง อุปถัมภ์ค้ำชู ด้วยพระราชทรัพย์ ซึ่งเป็น ส่วนของพระองค์เอง เพราะพระองค์ทรงคาดหมายถึงประโยชน์ในทางหัตถกรรม และกสิกรรมซึ่งจะบังเกิดมีในกาลข้างหน้า เพราะด้วยอาศัยเครื่องจักรเครื่องกลเหล่านั้น.

ในบรรดาเครื่องซึ่งคิดขึ้นใหม่เหล่านี้มีอยู่เครื่องหนึ่งสำหรับใช้ส่งคนจากชั้นล่างสู่ชั้นบน บรรทุกได้ถึง ๑๐๐ คน (เครื่องนี้หากจะเดาไม่ผิด บางทีจะเป็นเครื่องชะนิด lift หรือ ascenseur ซึ่งใช้กันตามห้างใหญ่ ๆ ในสมัยนี้ เช่นห้างไวต์อะเวเป็นต้น เวลานี้เป็นเครื่องที่ใคร ๆ ไม่เห็นแปลกเสียแล้ว แต่ในเวลานั้นคงแปลกมากเป็นแน่ เพราะไม่ต้องใช้เดิรตามกะไดก็ขึ้นตึกชั้นสูงได้ อย่างเดียวกับรถไฟรถยนตรและเรือเหาะ แต่แรกมีก็เป็น

ของแปลกใคร ๆ อยากดูอยากเห็นกันทั้งนั้น แต่เดี๋ยวนี้กลับเป็นของธรรมดาเสียแล้ว. บ.ก.)

เมื่อราชทูตดูห้องเครื่องจักรเสร็จแล้วก็ออกมาชมบันไดใหญ่และหน้าตึกนั้นอีกสักครู่หนึ่ง แล้วก็ได้อำลาท่านเดอคงชีส์ ซึ่งเป็นผู้คอยชี้แจงอธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตฟังตลอดเวลาที่ท่านมาชมวังลูฟร์นั้น.

บทที่ ๒๔

ราชทูตไปดูราชสภา "อรรคเดมี"

ทีนี้เจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตเข้าไปดูราชสภา "อรรคเดมี" ซึ่งเป็นสภาสำหรับบำรุงวิชชาการปั้น, แกะ, และวาดเขียนรูปต่าง ๆ ท่านเสนาบดีเดอลูวัวเป็นสภานายกและผู้อุปถัมภ์ราชสภานี้.

พอราชทูตลงจากรถที่หน้าตึกราชสภาสโมสรนั้นแล้ว ท่านเลอบรึงผู้เป็นประมุขหัวหน้าสำหรับดูแลสภานั้นพร้อมทั้งกรรมการหลายท่านกล่าวคือ ท่านยิรารด์ง ท่านแดชาร์แดง, เดอเลเว, เดอฮงค์ร์, โบบรึง, เซแปส์, เป็นต้น กับนายช่างอันมีชื่อเสียงทั้งที่เป็นสมาชิก และมิได้เป็นสมาชิกในราชสภา วิชชาช่าง นั้น อีกด้วยหลายนาย ต่างพากันออกมาต้อนรับราชทูตสยามณหน้าตึกราชสภานั้น.

ในชั้นแรกราชทูตก็เข้าไปในห้องประกวด คือเป็นห้องที่ตั้งแห่งรูปแกะ, สลัก, รูปปั้น, รูปวาดเขียน ซึ่งบรรดานายช่างทำมาประกวดประขันกันตามธรรมเนียมทุกปี เพื่อจะได้ทราบว่า

นายช่าง คนไหนมีฝีมือ ควรได้รับพระราชทาน รางวัล ประจำปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้าง ใครควรถูกเลือกเป็นสมาชิกราชสภาวิชชาช่างนั้นบ้าง.

ธรรมเนียมนายช่างซึ่งนำรูปมาประกวดกันนี้มีกฎบังคับอยู่ดังนี้คือว่า ใครสมัครอยากจะมาประกวดฝีมือกันแล้ว ข้อต้นตนต้องยกรูป ซึ่งตนนำมาประกวด นั้นให้เป็นกรรมสิทธิ์ ของ ราชสภาอรรคเดมี อาศัยข้อบัญญัติอันนี้ห้องประกวดนี้เลยเต็มไปด้วยรูปภาพประณีตบรรจงเป็นอเนกอนันตัง.

ที่ห้องประกวดนั้นท่านอัครราชทูตได้แสดงตนทันทีว่ากระบวนช่างแล้วท่านก็เป็นผู้มีชื่ออยู่บ้างเหมือนกัน คือว่าเมื่อท่านดูไปดูมานั้น ท่านเอ่ยขึ้นต่อหน้ารูปภาพรูปหนึ่งซึ่งมีอยู่ที่นั้นว่า "รูปภาพนี้เราเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ท่านจะเห็นเป็นประการใด?" ท่านเลอบรึงซึ่งเป็นผู้ถูกถามก็อยากจะตอบว่า "ใช่" เสียทันทีเพราะท่านเห็นเป็นอย่างนั้นจริง แต่เพื่อจะกันมิให้ผู้ใดติเตียนว่าตนพลอยเออออวยไปด้วย ท่านจึงใช้อุบายแสร้งถามบรรดากรรมการที่อยู่ในที่นั้นว่า "ท่านเอ๋ย ท่านราชทูตสยามมานี้เพื่อจะชมรูปที่งามจริง ๆ ฉะนี้ขอท่านทั้งหลายโปรดช่วยชี้แต่ในบรรดารูปทั้งหลายซึ่งนายช่างนำมาประกวดฝีมือกันปีนี้ว่า รูปภาพรูปไหนที่ท่านรวมความเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ๆ" ทันใดนั้นพวกกรรมการทั้งหลายก็ลงความเห็นเป็นคลองเดียวกัน ชี้มือไปทางรูปซึ่งท่านราชทูตได้เลือกว่าดีกว่าเพื่อนนั้นเอง ทั้งนี้ก็เป็นพะยาน

รับสมกับที่ได้อ้างมาแต่ต้นว่ากระบวนช่างแล้วราชทูตสยามเป็นผู้มีเชื้อติดนิสสัยอยู่ด้วยเป็นแน่ หาไม่ที่ไหนท่านจะได้ชี้รูปจำเพาะที่งามที่สุดดังนั้นได้เล่า.

พอดูห้องประกวดเสร็จแล้ว เจ้าพนักงาน ก็เชิญราชทูตไปดูห้องสภาอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งแต่ละห้อง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยรูปประณีตบรรจงทั้งนั้น ท่านราชทูตเดิรดูในนั้นจนตาลายเหลือที่จะดูให้สิ้นเชิงได้ และมิใช่ว่าท่านจะก้มหน้าแหงนหน้าดูเฉย ๆ แล้วเดิรเลยอย่างนั้นหามิได้ อัครราชทูต อุปทูต ตรีทูตก็ดี ขุนนางไทยซึ่งตามหลังท่านก็ดี ต่างมิแต่ไต่ถามอะไรต่ออะไรจากเจ้าพนักงานไม่หยุด เดี๋ยวก็ถามว่า "รูปนี้เป็นฝีมือใคร ? เป็นฝีมือนายช่างฝรั่งเศสหรือฝีมือคนต่างประเทศ ?" เดี๋ยวก็ว่า "นายช่างที่ทำรูปนี้ยังอยู่หรือ ๆ ล่วงลับไปเสียแล้ว ?" เดี๋ยวก็ว่า "รูปนี้เป็นรูปใคร ? รูปนี้เป็นรูปจริงหรือรูปประดิษฐ์ ?"

ถ้ารูปนั้นเป็นรูปจริง เป็นต้องถามเสมอว่า "ท่านผู้นั้นเป็นอะไรบ้าง ?" เป็นกษัตริย์ชาตินักรบ ? หรือเป็นพลเรือน ? เคยทำอะไรสลักสำคัญบ้าง ?" ถ้าเป็นรูปประดิษฐ์ท่านก็ไล่เลียงซักถามเพื่อจะทราบว่าเปรียบเทียบไปถึงอะไรบ้าง ถามตั้งร้อยแปดไม่มีที่สิ้นสุด จนเล่นเอาบรรดากรรมการราชสภาทุก ๆ คนแทบจนก็ว่าได้ ดูช่างเป็นคนอยากรู้เสียจริง ๆ.

ราชทูตถามพลางเดิรพลางมาดังนี้จนมาถึงรูปเปรียบสองรูปสูงหนึ่งวาสองศอกคืบมีเศษ รูปหนึ่งเป็นรูปของแฮร์กุลเทพบุตร

(ซึ่งขึ้นชื่อลือนามว่าเรี่ยวแรงมากคล้ายหณุมานในเรื่องรามเกียรติ์) และอีกรูปหนึ่งเป็นรูปเทพธิดาหรือนางฟ้าอะไรองค์หนึ่ง ตามลัทธิโบราณเรียกว่า ฟลอราบุบผเทพธิดา ก็ถามผู้นำว่า "รูปยักษ์กับรูปนางเทพธิดานี้เป็นฝีมือใคร? ของนายช่างอิตาลีใช่ไหม?" ก็ได้รับคำตอบว่า "รูปนี้ชาวอิตาลีเขาก็มีเหมือนกัน แต่สองรูปนี้ชาวฝรั่งเศสทำเอง หาใช่ชาวอิตาเลียนทำไม่ อนึ่งขอท่านราชทูตจงเข้าใจว่าสองรูปนี้เป็นแต่รูปปูน สำหรับทำแบบไปแกะในศิลาต่อไป เวลานี้รูปศิลาซึ่งจำลองจากรูปนี้เกือบจะแล้วเสร็จอยู่แล้ว ถ้าแล้วเมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่าจะเอาไปตั้งที่วังแวร์ซายส์"

เมื่อทราบว่าสองรูปนี้แล้วด้วยฝีมือนายช่างฝรั่งเศสเอง หาใช่ของนายช่างอิตาลีไม่ก็พากันกล่าวว่า "ทีนี้ถึงว่าเราจะเห็นอะไรงามเลิศสักปานใด เราก็จะไม่อัศจรรย์ใจเสียแล้วเพราะเรารู้เสียแล้วว่า เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยนายช่างอันประเสริฐหาที่เปรียบมิได้ ดังสองรูปนี้เป็นต้นเป็นพะยานให้เห็นประจักษ์อยู่กับตา" ว่าแล้วท่านราชทูตก็อำลาพวกกรรมการราชสภาออกไป เป็นเสร็จการไปดูพระที่นั่งวังลูฟร์.

บทที่ ๒๕

ราชทูตไปดูช่างสดึงหลวงที่โรงค็อบแลง.

ครั้นแล้วราชทูตก็พากันขึ้นรถไปยังโรงช่างสดึงหลวงชื่อค็อบ

แลง เมื่อไปถึงที่นั้นก็ได้เห็นท่านเลอบริงสภานายกแห่งราชสภาวิชชาช่าง ได้ล่วงหน้ามาแต่วังลูฟร์ถึงโรงค็อบแลงก่อนเพื่อกระทำการต้อนรับราชทูตที่นั้นด้วย.

สิ่งที่ราชทูตได้ออกปากชมในโรงสดึงหลวงนั้นก็มีอยู่เป็นอันมาก จะขอตัดมาเล่าสู่กันฟังแต่บางเรื่องบางอย่าง เพราะว่าถ้าจะเล่าให้ละเอียดก็จะยืดยาวเกินควร เมื่อราชทูตเหยียบธรณีประตูเข้าไปในห้อง ๆ หนึ่งนั้น ท่านได้ชี้ไปทางม่านผืนหนึ่งซึ่งปักเป็นรูปคนหมู่หนึ่งกำลังประชุมอ่านหนังสือกันอยู่ว่า "รูปปักนี้ดูเหมือนเป็นรูป อันเดียวกันกับรูปปั้นที่ ได้ เห็นใน ห้องราชสภาเมื่อกี้นี้มิใช่หรือ? ช่างเหมือนกันจริง" คำทักทายนี้ส่อให้เห็นว่าราชทูตเป็นคนจำแม่นเท่ากับที่เป็นคนดูแม่นเหมือนกัน หาไม่ที่ไหนท่านจะทายถูกว่าเป็นรูปนั้นเล่า.

ถัดจากม่านผืนนี้ราชทูตก็ได้ชมผ้าปักสำหรับปิดหน้าพระแท่นที่บูชาในวัดผืนหนึ่ง รูปที่ปักในผืนผ้านี้เป็นรูปพระพุทธมารดากับบรรดาสาวกอาปอสโตโลบางองค์ และสตรีอุบาสิกาบางคนกำลังปลดพระพุทธกายาแห่งพระมหาเยซูเจ้าออกจากไม้กางเขนจะนำพระบรมศพของพระองค์ไปฝังไว้ในคูหาต่อไป ผ้าปักผืนนี้ท่านเลอบริงเจ้ากรม ๆ ศิลปะเป็นผู้คิดแบบให้ เดิมคนสั่งให้ทำตั้งใจไว้ว่าจะเอาไปประดับในพระวิหารเมืองลิยง แต่เมื่อเย็บปักเสร็จแล้ว ท่านเสนาบดีเดอลูววัมาเห็นเข้าก็พอใจเลยขอปันจากท่านมหาสังฆราชเดอลิยงเจ้าของเดิม เพื่อไปตั้งพระแท่นใน

พระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกำลังสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ ท่านสังฆราชเดอลิยงก็ยินยอมให้ ตกลงเป็นของท่านเสนาบดีเดอลูววันนั้งเอง.

เมื่อดูตามห้องเสร็จแล้วราชทูตก็ได้เดิรไปดูตัวอย่างม่านและผ้าปักต่างๆ ล้วนแต่ฝีมือโบราณซึ่งมีแขวนไว้ตามฝาผนังรอบๆ ห้องกับได้ไปดูห้องทำงานของท่านเลอบรึงเจ้ากรม ๆ ศิลปะด้วย แล้วต่างก็ได้พากันลงไปที่กลางลาน.

ขณะเมื่อราชทูตจวนจะลาอยู่แล้วนั้นท่านอัครราชทูตได้พูดกับท่านเลอบรึงเจ้ากรมผู้ตามมาส่งนั้นว่า "บัดนี้ถึงเวลาที่พวกเราจะลาท่านไปแล้ว เราขอขอบคุณท่านเจ้ากรมเป็นอันมาก ที่ได้โปรดนำเราไป ดู ตัวอย่างม่าน และ ผ้าที่เย็บปัก ถักร้อย เป็นลายเครือวัลย์ต่าง ๆ ล้วนเป็นที่พอใจกันทั้งนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดีเรายังเที่ยวชมไม่ถึงที่ทีเดียว ถ้าจะให้ถึงที่แล้วเราจะขอท่านได้ช่วยโปรดนำพวกเราไปดูช่างสดึงที่กำลังทำงานปักถักร้อย นั่นแหละจึงจะเป็นที่พอใจทีเดียว จะได้หรือไม่ได้ ?"

ท่านเจ้ากรม ๆ ศิลปะตอบว่า "ยินดีที่สุด เชิญเจ้าคุณมาเถิด จะไปกันเดี๋ยวนี้ก็ได้ เชิญ" ว่าแล้วต่างก็พากันเข้าไปที่โรงสดึง.

บทที่ ๒๖

ราชทูตไปดูโรงเจียรไนเพ็ชรพลอยของหลวง

พอดูโรงสดึงเสร็จแล้วก็พากันไปดูโรงช่างเจียรไนเพ็ชรพลอย

และโรงช่างทองของหลวงต่อไป ที่ในโรงช่างเจียรไนนั้นราชทูตได้แลเห็นฉลองพระองค์ที่สำหรับใส่ในพระราชพิธีองค์หนึ่ง ซึ่งประดับไปด้วยเพ็ชรนิลจินดาหลายชะนิด จึงได้ถามท่านผู้ที่นำไปนั้นว่า "ฉลองพระองค์ ๆ นี้ถ้าจะคิดเป็นราคาเงินจะมากน้อยประมาณสักเท่าใด ?" เจ้าพนักงานตอบว่า "ถ้าจะคิดเป็นราคาเงินแล้วก็กว่า ๒๐๐๐ ฟรังค์ต่อคืบสี่เหลี่ยมจตุรัส"

เพ็ชรพลอยที่ใช้สำหรับประดับฉลองพระองค์เหล่านั้นบางเม็ดก็เล็กที่สุด จนแลด้วยตาเปล่าเกือบไม่เห็น ต้องส่องกล้องจึงจะแลเห็นได้ บางเม็ดก็ใหญ่ที่สุด แทบจะว่ามีค่าควรเมืองก็ว่าได้ เพ็ชรต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ว่าเล็กว่าใหญ่ ท่านราชทูตพินิจพิเคราะห์โดยละเอียดเสียจนหมด ถึงกากเพ็ชรเล่าท่านก็ยังดู.

เพ็ชรพลอยเหล่านี้ ท่านไม่จำเพาะแต่ดูเท่านั้น ท่านยังเลือกจับบรรดาเครื่องมือของนายช่างเจียรไนด้วย แล้วอธิบายว่า "เครื่องนี้ใช้สำหรับทำสิ่งนั้น เครื่องนั้นใช้สำหรับทำสิ่งนั้นสิ่งโน้น" และท่านกล่าวแม่นยำชำนิชำนาญเหมือนกับนายช่างเจียรไนคนหนึ่งก็ว่าได้.

ที่โรงช่างทองนั้น ท่านราชทูตก็เข้าไปดูบ้างเหมือนกันแต่ไม่ดูอยู่นาน เพราะการช่างทองท่านเข้าใจดีบดีมาแต่กรุงสยามเสียแล้ว รวมความดูเหมือนว่าสิ่งที่ท่านราชทูตได้ดูด้วยความพอใจมากในวันนี้ก็คือโรงสดึงและโรงฟอกย้อม.

บทที่ ๒๗

ราชทูตไปดูอู่เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ.

สิ่งที่ท่านราชทูตได้เที่ยวดูต่อไป คือโรงช่างไม้หลวง ขณะที่ท่านไปนั้นเป็นเวลาที่พวกช่างไม้กำลังแกะไม้ต่อเรือกัญญา "คง-ดอลา" สำหรับเป็นเรือพระที่นั่งทรง เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะทรงเล่นน้ำตามลำคลองในบริเวณพระราชวังสวนแวร์ซายส์ ที่โรงไม้หรืออู่เรือกัญญานี้ท่านราชทูตยังได้แสดงฝีมือของท่านให้ปรากฏอีกคราวหนึ่ง คือท่านไปเลือกหยิบเอาเครื่องมือที่มีอยู่ในท่ามกลางหมู่เครื่องมือทั้งหลายที่นายช่างเขาใช้แกะสลักนับตั้งโหล ๆ ขึ้นไปมาอันหนึ่ง จำเพาะเป็นเครื่องที่เหมาะกับการสลักลายกระหนกที่นายช่างเขากำลังแกะอยู่นั้นพอดี ยิ่งกว่านี้ท่านราชทูตยังแกะต่อไม้ที่ค้างนั้นด้วย ดูท่าทางที่ท่านบาก ท่านเจาะแกะและถากไส ช่างสนัดสนี่นี่กะไร ราวกับเป็นช่างไม้ที่ชำนาญดี ๆ ทีเดียว.

เมื่อดูอู่เสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปดูโรงงานพิเศษอีกโรงหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณอันเดียวกัน โรงนี้เป็นโรงสร้างไว้ชั่วคราว ส่วนกว้างยาวสูงของโรงนี้ก็เท่ากันกับขนาดห้องราชกกุธ-ภัณฑ์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างไว้ที่วังแวร์ซายส์ แต่ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ดี.

เหตุที่ได้ตั้งโรงชั่วคราวนี้ขึ้น ก็คือว่านายช่างจะได้ทำเครื่องประดับซึ่งกะหมายจะเอาไปติดไปตั้งประดับที่ห้องราชกกุธภัณฑ์นั้นทดลองติดดูในโรงงานนี้เสียก่อน เมื่อเห็นได้ที่เรียบร้อยดี

แล้วจึงจะเอาไปประดับที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์นั้นต่อไป จะได้ไม่ต้องตัดต่อเพิ่มเติมอะไรให้เกะกะรุงรัง ซึ่งล้วนเป็นเครื่องรำคาญตาของผู้ที่อยู่ในที่ใกล้เคียง.

อันว่าปราสาทราชมนเทียรซึ่งจะเป็นห้องราชกกุธภัณฑ์ที่วังแวร์ซายส์นั้น กำแพงฝาและอะไร ๆ ก็แล้วเสร็จดังที่ได้ว่ามาแล้ว แต่ถ้าจะเข้าไปดูในเวลานี้ก็จะเห็นเป็นห้องว่างโล่งโถงไม่สวยไม่งามอะไร ถ้าจะใคร่ให้รู้ว่าห้องนั้นจะงามวิเศษสักปานใดก็ต้องตามหลังราชทูตเข้าไปดูโรงงานพิเศษซึ่งกล่าวนี้ เพราะเครื่องประดับซึ่งจะมีในห้องกกุธภัณฑ์นั้นก็รวมอยู่ในโรงงานนี้ทั้งนั้น.

เครื่องประดับเพดานนั้น จะให้แล้วไปด้วยฝีมือของนายช่างเอกชื่อมิญาร์ด์ (ขณะที่ราชทูตไปดูเขากำลังตบแต่งวาดเขียนรูปอยู่) ว่าเท่านี้ก็พอเดาได้ว่าคงเป็นรูปวิเศษ เพราะขึ้นชื่อว่ารูปฝีมือมิญาร์ด์แล้วอย่าว่าแต่ไม่มีเสียหายเลยยังเป็นของวิเศษเสียอีกด้วย.

ระเบียง "คาเลอรี" ซึ่งมีอยู่โดยรอบเล่า ไม่ว่าบัวเสา ลำเสาหรือเชิงเสาก็ดี ก็แล้วด้วยศิลาลายสีเขียวครามทั้งนั้น เครือเขาเถาวัลย์ลายกระหนกต่าง ๆ แล้วด้วยทองสัมฤทธิหุ้มด้วยทองใบอีกชั้นหนึ่ง ช่องว่างในระวางเสาต่อเสามีกระจกเงาแผ่นใหญ่ ๆ ปิดไว้ต่างฝา

กระจกแผ่นใหญ่ซึ่งเชื่อมเสาให้ติดกันนี้ควรต้องอธิบายหน่อยคือว่ามันใหญ่เกินขนาดเหลือความสามารถที่นายช่างจะหล่อหลอม

ให้เป็นแผ่นเดียวได้ ฉะนี้ จึงต้องคิดอุบายหลอมแก้วกระจกเงาให้เป็นแผ่น ๆ กว้างใหญ่เอาตามขนาดแบบพิมพ์ที่อาจทำได้ แล้วเอาแผ่นกระจกเหล่านั้นมาติดต่อกันให้ดูเป็นแผ่นเดียว วิธีนี้ยังมีเสียอยู่ที่แลเห็นรอยต่อของกระจกไม่งามเหมือนเห็นเป็นแผ่นเดียวจริง ๆ จึงต้องคิดอุบายใหม่อีกชั้นหนึ่ง สำหรับปิดรอยเหล่านั้นมิให้เห็น.

วิธีที่นายช่างได้คิดแก้ไขนั้นเป็นดังนี้ คือเขาได้ต่อบรรดาเครือเขาเถาวัลย์ทองสัมฤทธิ์ ซึ่งได้ว่ามาแล้วว่ามีอยู่ตามเสาให้เลื้อยพาดลงมาสลับอยู่เหนือรอยต่อกระจกเงานั้น ปิดรอยมิดชิดไม่มีใครทายได้ว่าเป็นกระจกแผ่นเดียวหรือหลายแผ่น ความเป็นจริงก็มีอยู่ตั้ง ๒๐ แผ่น และบรรดาเครือเขาเถาวัลย์ สัตว์สิงห์และวิหคนกต่าง ๆ ซึ่งกำลังโผผินบินร่อนอ้าปากกินลูกไม้บ้าง ทำท่าวิ่งไล่กันบ้าง ซึ่งตามธรรมดาใคร ๆ จะเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับให้ดูเป็นเหมือนป่าเหมือนพุ่มไม้นั้น เป็นแต่เพียงอุบายปิดรอยกระจกเท่านั้น.

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบห้องราชกกุธภัณฑ์นี้ คือท่านเลอบรึงเจ้ากรมศิลปะ ซึ่งเป็นผู้นำราชทูตมานั้นเอง ไม่ต้องสงสัย ถ้าห้องนี้แล้วเสร็จเมื่อไร คงไม่มีราชสถานใดในทั่วพิภพมนุษย์นี้ซึ่งจะงามเลิศเท่ากับหอพระราชมนเทียรอันนี้เลย.

ที่โรงงานพิเศษนี้ ราชทูตได้แสดงความสามารถของท่านในกระบวนวิชชาช่างเหมือนที่ในโรงงานอื่นเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น

ปากนก ปีกนกหรือลวดลายกระหนกต่าง ๆ ไม่ว่าชะนิดใดซึ่งนายช่างกำลังทำเป็นชิ้น ๆ เป็นอัน ๆ ยังไม่ได้ปิดทอง ยังไม่ได้ทาสีอันใดให้เป็นเครื่องสังเกตให้รู้ว่าจะควรใส่ตรงไหน ราชทูตตรงเข้าไปหยิบนี่หน่อย นั่นหน่อย เอามาต่อกันเข้าตรงช่องที่เหมาะดูเป็นรูปเป็นร่างถูกแบบไม่มีพลาดเลย.

เมื่อเดิรออกไปจากโรงงานนั้น ราชทูตได้เดิรผ่านไปทางระเบียงโรงสดึง ซึ่งเป็นทางเดียวกับที่ท่านได้เดิรเมื่อขามา แต่ท่านราชทูตแปลกใจไม่น้อยเมื่อได้เห็นบรรดาม่านปักต่าง ๆ ซึ่งแขวนประดับฝาระเบียงเมื่อขามา บัดนี้เก็บเอาไปเสียหมด เปลี่ยนเป็นม่านปักอื่น ๆ หมดทั้งชุด ซึ่งงามไม่แพ้ชุดก่อนเลย ตอนนี้ราชทูตอดไม่ได้ต้องสรรเสริญพวกช่างสดึงว่าเก่งจริง.

ขณะนั้นเกือบจะค่ำลงแล้ว ดูอะไรไม่ค่อยจะเห็นถนัด แต่ยังมีผ้าปักอันวิเศษอีกหลายผืน ซึ่งเป็นของประณีตยิ่งน่าควรให้ราชทูตดูก่อนไป เป็นต้นว่าผืนที่ปักพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กำลังรบเอาป้อมชะนะอีก ๔ ผืน ก็งามเหลือที่จะกล่าวได้ เจ้าพนักงานกลัวว่าถ้าท่านไม่ได้เห็น ๔ ผืนนี้ก็จะเหมือนกับว่าเสียเที่ยวก็ว่าได้ ท่านจึงอุตส่าห์เอาม่านปักสี่ผืนนั้นออกมาให้ท่านดูที่นอกชาน ราชทูตดูแล้วมีความพอใจเป็นอันมาก ท่านถามแล้วถามอีกว่า.- " อ้อ นี่หรือป้อมที่พระองค์ทรงตีชะนะ สาธุ ๆ ขอจงทรงพระเจริญสิ้นชั่วฟ้าชั่วดินเถิด " ว่าแล้วก็ลาท่านเลอบรึงกลับไปยังที่พัก.

เมื่อจะลาไปนั้น อัครราชทูตได้กล่าวเป็นที่ชมเชยท่านเลอบรึงเจ้ากรมศิลปะนั้นว่า.- "ข้าพเจ้าต้องสรรเสริญท่านโดยชื่นใจว่าท่านเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่งผิดกว่าคนทั้งหลายซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นมาแต่ก่อน ด้วยว่าวิชชาทั้งหมดดูเหมือนสิงอยู่ในใจท่านทุกอย่าง ไม่ว่าท่านถูกซักถามถึงข้อความอันใด ท่านก็ตอบได้ทันควันทุกที น่าชมเชยมาก ท่านเป็นศรีแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ขอท่านจงรักษาตัวของท่านให้ดีตลอดเถิด เพราะนายช่างเอกเป็นของประเสริฐหายากนักหนา.

อนึ่งข้าพเจ้าย่อมทราบว่าท่านเป็นผู้มีราชการมิได้ขาด ขอท่านได้ทำตัวของท่านให้ว่างจากงานบ้าง เพื่อจะได้มารับประทานอาหารกับข้าพเจ้าสักคราว จะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง แต่บัดนี้ถึงเวลาแล้ว ข้าพเจ้าขออำลาท่านไปก่อน."

บทที่ ๒๘

ว่าด้วยนิสสัยใจคอของราชทูต.

เพื่อจะให้ท่านผู้อ่านทราบเรื่องราวราชทูตนี้ให้ละเอียดขึ้น ข้าพเจ้าจะขอเล่าถึงนิสสัยใจคอและจริตกิริยาของท่านราชทูตานุทูตเป็นบทพิเศษสักบทหนึ่ง ฉะนี้ ขอเชิญท่านผู้อ่านระลึกถึงคราวเมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าฟิลิปดอร์เลอังซึ่งมีพระราชทินนามว่า เลอดึก เดอชาร์ตร์ คล้ายกรมในเมืองไทยคือกรมนครชาร์ตร์ นั้นเอง.

เวลาท่านราชทูตกำลังเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมนครชาร์ตร์อยู่นั้น พระองค์ท่านได้ทรงแสดงพระอัธยาศัยเหมือนว่าพระองค์มิได้เป็นเจ้า ทรงถ่อมพระองค์เหมือนกับว่าเป็นราษฎรคนหนึ่ง ไม่ทรงถือยศเลย การพูดจาปราศรัยกับราชทูต ดำเนิรเหมือนการไปมาหาสู่ในระวางเพื่อนที่สนิท จนทำให้ท่านราชทูตเห็นแปลก และเมื่อท่านออกจากที่เฝ้าแล้วท่านได้กล่าวกับผู้ที่ไปด้วยนั้นว่า - "การที่พระองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงรับรองข้าพเจ้าด้วยพระอัธยาศัย เช่นอย่างมิตรสนิทนี้เป็นที่มหัศจรรย์ถึงว่าข้าพเจ้าจะกลับไปทูลให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระนารายณ์นั้น พระองค์คงไม่ทรงเชื่อว่าเป็นจริง คงปลงพระทัยว่าข้าพเจ้ายกย่องตัวข้าพเจ้าเกินไป เดชะบุญข้าพเจ้ามิได้เข้าไปเฝ้าแต่ผู้เดียว มีพะยานอีกหลายคน คือบรรดาขุนนางข้าราชการฝรั่งเศสและไทยซึ่งติดตามมาด้วย และที่พระองค์ทรงแสดงความลดหย่อนผ่อนตามถึงกับทรงถ่อมพระองค์ให้เป็นประดุจหนึ่งมิตรสหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งต่อหน้ามหาชนเป็นอันมากฉะนี้ ข้าพเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งในชีวิตของข้าพเจ้า."

ยังอีกคราวหนึ่งเจ้าพนักงานได้มาแจ้งความให้ท่านราชทูตทราบว่าที่สถานทูตออสเตรียในกรุงปารีสจะมีการเล่นจุดดอกไม้ไฟฉลองพระเดชพระคุณและบุญบารมีของพระมหาจักรพรรดิออสเตรียในโอกาสที่พระองค์ทรงตีเมืองบูดาแปสต์คืนจากอำนาจชาติตุรกี ซึ่งเคยยึดถือไว้ในอำนาจของตนตั้งร้อยกว่าปี (เมืองบูดาแปสต์นี้

เป็นเมืองหลวงของประเทศฮุงคารี) และอัครราชทูตเมืองออสเตรียมีความยินดีขอเชิญคณะราชทูตสยามให้ไปประชุมสโมสรในการรื่นเริงนั้นด้วย.

ท่านอัครราชทูตไทยได้ยินดังนั้นก็ตอบว่า:— "การที่จะไปดูงานของราชทูตออสเตรียนั้น อันที่จริงก็อยากจะไปดูอย่างยิ่ง แต่เสียใจที่จะรับเชิญของท่านอัครราชทูตออสเตรียไม่ได้ เพราะว่าเมื่อไม่กี่วันมานี้เจ้ากระทรวงฝ่ายนครบาลก็ได้เชิญให้ไปดูงานมหรศพซึ่งชาวนาครปารีสเล่นถวาย ข้าพเจ้าก็มิได้ไป เพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังมิได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมรับเชิญ ก็นี่เมื่อเจ้าของบ้านเองเป็นผู้เชิญแล้วยังรับเชิญไม่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้ว สำมหาอะไรกับคนต่างชาติต่างภาษาเขาเชิญเล่า ก็ย่อมจะรับเชิญไม่ได้อยู่เอง."

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนว่า ขบวนต้อนรับแขกแล้วเป็นมือขวาท่านอัครราชทูตไทย และเพื่อจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริงเพียงไร ข้าพเจ้าจะขออธิบายความเป็นจริงในเรื่องนี้ให้ท่านผู้อ่านทราบบ้าง.

ราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ ก็นับว่าเป็นของแปลกซึ่งไม่เคยมี ฉะนี้ คนเป็นอันมากจึงอยากดูท่านว่าเป็นคนอย่างไร ก็พากันมาหาท่านทุกวัน ๆ มิได้ขาด ในพวกที่มาหานั้นมีคนทุกชั้นทุกชะนิด เจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นสูงก็มี นักปราชญ์ราชกวีและนายช่างจิตรโกศลก็มี เป็นแต่ราษฎรธรรมดาก็มี ทั้งหญิงทั้ง

ชาย คนต่าง ๆ เหล่านั้นท่านราชทูตรับรองอย่างเอื้อเฟื้ออารีอารอบ แต่รับด้วยกิริยาลักษณะผิดกันตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล สำหรับคนธรรมดา ท่านเป็นแต่พูดจาปราศรัยรับคำนับตอบเท่านั้น สำหรับคนชั้นกลางท่านกล่าวคำอวยชัยให้พรเป็นพิเศษบ้าง และสำหรับคนชั้นสูงยังเพิ่มคำเชื้อเชิญให้ท่านอยู่รับประทานอาหารด้วยกัน ถ้าหากท่านผู้นั้นรับเชิญท่านราชทูตก็ยังแสดงคารวะให้ผิดกันอีก สำหรับบางคนเป็นแต่สนทนากินอยู่ด้วยกันเท่านั้น แต่สำหรับบางคนนั้น ท่านราชทูต อุปทูตและตรีทูตก็ช่วยกันยกสำรับกับเข้าให้รับประทาน ถ้ามีสตรีนั่งรับประทานอาหารด้วยกัน ท่านก็เลือกเอาผลไม้ที่สุกดีและงดงามยกให้สตรีผู้นั้น ชั้นที่สุดถึงการให้ลูกไม้นี้ ท่านราชทูตมีวิธีเลือกให้ไม่เหมือนกัน ถ้าสตรีนั้นยิ่งมียศศักดิ์สูง ท่านก็เลือกหาผลไม้ที่งามยิ่งให้สมกับยศ.

วันหนึ่ง ในบรรดาสตรีซึ่งนั่งรับประทานอาหารกับท่านราชทูตนั้น มีภรรยาของข้าราชการชั้นสูงผู้หนึ่งซึ่งได้แสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ท่านราชทูตเป็นอันมาก ในเมื่อท่านกำลังเดิรทางจากเมืองท่าจะไปกรุงปารีสนั้น ท่านอัครราชทูตมีความประสงค์อยากจะแสดงความรู้บุญคุณต่อท่านข้าราชการผู้นั้นเป็นพิเศษ วันนั้นท่านจึงเลือกผลไม้ให้จำเพาะแต่นางคนนั้นคนเดียว ผู้หญิงอื่น ๆ ท่านก็ไม่เลือกให้.

ขณะนั้นยังมีสตรีตระกูลสูงอีกคนหนึ่ง ท่าทางจะมียศศักดิ์มากกว่าภรรยาข้าราชการผู้รับผลไม้นั้น เมื่อเห็นตนไม่ได้รับผล

ไม้จากมือ ท่านราชทูต เหมือน อย่าง นางนั้น ก็แสดง อากัปกิริยาให้เห็นว่าตนไม่พอใจในการที่ท่านราชทูตมิให้เกียรติยศแก่ตนบ้าง ทำให้ตนต้องอับอาย ท่านราชทูตจึงชี้แจงด้วยใจเยือกเย็นยิ่งว่า:- "วันนี้เราอยากแสดงความนับถือต่อนางคนนั้นเป็นพิเศษ หล่อนอย่าเสียใจคงมีโอกาสพบกันใหม่เป็นแน่ และในคราวหน้านั้นเราตั้งใจจะแสดงความเคารพต่อหล่อนเป็นพิเศษบ้าง"

ยังอีกคราวหนึ่ง ท่านหญิงลาคงแตส เดอ ปอลอญ กับบุตรชายของท่านจอมพลแห่งประเทศปอลอญก็ได้มาเยี่ยมราชทูตยังที่พัก วันนั้นท่านราชทูตได้เชิญให้ท่านหญิงคงแตสนั้นรับประทานอาหาร และอาศัยเหตุที่ท่านราชทูตเห็นว่าท่านหญิงคนนั้นเป็นผู้ใหญ่ชั้นสูง ท่านจึงไม่ยอมเข้านั่งร่วมโต๊ะด้วย โดยอ้างว่าวาสนาไม่คู่เคียงที่จะเข้ากินร่วมโต๊ะกับท่านหญิง ควรแต่เพียงจะเดิรโต๊ะเลี้ยงท่านหญิงคงแตสเท่านั้น ท่านหญิงต้องอ้อนวอนแล้วอ้อนวอนเล่าอยู่เป็นนานท่านราชทูต จึงได้ยินยอมนั่ง ร่วมโต๊ะ กินอาหารด้วยกัน.

ส่วน บุตรชายของท่านจอมพลนั้น เห็นความ อารีอารอบ ของราชทูตไทยก็ชอบใจที่สุด รุ่งขึ้นจึงได้ส่งพระบรมฉายาของสมเด็จพระเจ้าโซเบียสกี้ พระราชาแห่งประเทศปอลอญมาให้ท่านราชทูตไทยไว้เป็นที่ระลึก และเขียนกำกับกับพระบรมรูปนั้นว่า.- "ขอท่านราชทูตสยามโปรดรับพระบรมรูป แผ่นนี้ไว้ เป็นที่ระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงปอลอญ ซึ่งท่านราชทูตได้แสดงความ

คุ้นเคยโดยรับรองข้าพเจ้าด้วยจิตต์อารีอารอบเป็นอย่างยิ่ง."

นี้แหละ การที่ราชทูตสยามกระทำสัมมาคารวะถ่อมตัวด้วยอากัปกิริยามรรยาทอันเสงี่ยมงามแก่แขกผู้ไปมาหาสู่เช่นนี้ ขอท่านผู้อ่านอย่าพึงเข้าใจว่า ถ้าขึ้นชื่อว่ามีแขกมาหาแล้วท่านราชทูตนั้นเป็นต้องถ่อมตัวร่ำไป ท่านถ่อมแก่ผู้ที่ควรถ่อม ท่านไว้เกียรติยศแก่ผู้ที่ควรไว้ ให้สมกับฐานะที่เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์อันใหญ่ ท่านสงวนเกียรติยศไว้เป็นอย่างดีเสมอทุกเมื่อ.

ควรชม ท่านก็ชม ไม่ควรชม ท่านก็นิ่งเสีย ไม่ติเตียนว่ากะไร เช่นคราวหนึ่ง เจ้าพนักงานรบกวนถามท่านว่า:– "ของนี้งามไหมเจ้าคุณ ?" ซ้ำซากไม่รู้จักหยุด ถ้าเป็นคนอื่นถูกถามดังนี้ก็น่าเบื่อรำคาญ ส่วนท่านเปล่า ท่านตอบเฉย ๆ ว่า:- "ถ้าท่านอยากทราบว่าของนั้นจะงามเป็นที่ถูกใจข้าพเจ้าหรือไม่นั้น ท่านต้องควรถามตัวเองเสียก่อนว่าสิ่งนั้นงามจริงไหม ? แล้วหากท่านคิดตอบตัวของตัวเองว่า "งาม" แล้วไซร้ ท่านพึงเข้าใจเสียเถิดว่าสิ่งนั้นเป็นของงามจริง และข้าพเจ้าคงเห็นเป็นของงามด้วยคนหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าใจท่านนึกชมสิ่งใดฉันใด ใจข้าพเจ้าก็นึกชมด้วยเช่นเดียวกัน."

บทที่ ๒๙

ว่าด้วยโรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซีร์

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าขอย้อนไปเล่าถึงตอน เมื่อท่านราชทูต ดำเนิร

มาจากเมืองท่าจะเข้าไปพระนครปารีส ซึ่งข้าพเจ้าลืมกล่าวในลำดับอันควร คือพอขบวนเดิรมาถึงตำบลชื่อแมงตนงเจ้าพนักงานก็ได้เชิญพวกทูตานุทูตให้ไปดูโรงเรียนสตรีซึ่งมีอยู่ในตำบลนั้น เพราะเห็นว่าเป็นโรงเรียนพิเศษควรราชทูตจะไปดูไปชมบ้าง.

โรงเรียนนี้ชื่อ แซงต์ซีร์ เป็นตึกยาว ๒๑๖ เมตร (๑๐๘ วา) ด้านหน้าหันไปสู่ทิศใต้ มีมุขยื่นออกมาทางหน้าตึก ๒ มุขแต่มุขนั้นมิได้อยู่ตรงปลายสุดของตึกและที่พื้นดินตั้งแต่ปลายตึกทั้ง ๒ ข้างมาถึงมุข และระวางมุขต่อมุขทั้ง ๒ นั้นทำเป็นสนามหญ้าสลับกับสวนดอกไม้บ้างเป็นแห่ง ๆ โบสถ์สำหรับนักเรียนไปสวดนั้นอยู่ในโรงเรียนหลังใหญ่ข้างสุดปลายข้างหนึ่งยาว ๕๒ เมตร (๒๖ วา) กว้าง ๑๒ เมตร (๖ วา) ห้องนักเรียนเรียนนั้นอยู่ชั้นบน ชั้นล่างแบ่งเป็นระเบียงใน, เป็นบันได, ห้องรับประทานอาหารและห้องใช้สอยเบ็ดเตล็ด.

เมื่อท่านราชทูตได้แลเห็นโรงเรียนแซงต์ซีร์นั้น ต่างก็แสดงความพิศวง เพราะเหตุที่ใหญ่สง่างามยิ่งกว่าโรงเรียนใด ๆ ซึ่งเคยได้แลเห็นมาแต่ก่อน ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้พาราชทูตไปนั้นจึงชี้แจงอธิบายให้ท่านทราบว่า โรงเรียนแซงต์ซีร์นี้เป็นโรงเรียนหลวงซึ่งพึ่งจะทรงสร้างขึ้นใหม่สำหรับบุตรีขุนนางข้าราชการซึ่งขัดสน ไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะให้ธิดาของตนได้เล่าเรียนวิชชาความรู้ชั้นสูงสมกับชั้นตระกูลของตน ธิดาข้าราชการชะนิดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูด้วยพระราช

ทรัพย์ส่วนพระองค์.

(คำอธิบาย - โรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซีร์นี้จะมีขึ้นก็เพราะอาศัยพระนางมาดาม เดอ แมงตนง ๆ นี้ เมื่อสมเด็จพระนางอันน์โดตรีชพระมเหษีของพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ สิ้นพระชนม์ลงจึงได้เป็นพระชายาของพระองค์ แต่มิได้ราชาภิเษก พระนางนั้นมีศรัทธาทูลเตือนพระราชสามีให้ทรงสถาปนาโรงเรียนนั้นขึ้น และตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ หลุยส์ที่ ๑๕ หลุยส์ที่ ๑๖ โรงเรียนนั้นก็ได้เป็นโรงเรียนสำหรับธิดาข้าราชการที่ขัดสน แต่ครั้นต่อมา เมื่อได้เกิดขบถกลาง เมืองฝรั่งเศสล้างวงศ์กษัตริย์ เสียหมด รัฐบาลประชาธิปตัยได้อุทิศโรงเรียนแซงต์ซีร์นั้นให้เป็นโรงเรียนนายร้อย และทุกวันนี้ก็ยังเป็นสำนักนักเรียนยุทธสงครามอยู่นั่นเอง.)

เมื่อราชทูตไทยได้ยินท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานอธิบายเรื่องสร้างโรงเรียนสตรีนั้น ท่านราชทูตก็สรรเสริญพระปรีชาญาณและพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นอเนกประการว่า.- "นอกจากผู้มีศรัทธาและใจกรุณาเป็นอันยิ่งแล้ว เป็นไม่มีใครจะได้นึกสร้างโรงเรียนชะนิดนี้ขึ้น น่าสรรเสริญพระราชศรัทธาและพระปรีชาญาณของพระองค์ผู้ทรงสร้าง เพราะเป็นสถานที่มีประโยชน์แก่แผ่นดินอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๐

ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดี เดอ ครัวซี.

บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงลำดับความเป็นไปของราชทูตสยามในเมืองฝรั่งเศสต่อไป เพราะเรื่องต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาใน ๒ บทที่ล่วงแล้วนี้ ล้วนแต่เรื่องซึ่งข้าพเจ้าลืมกล่าวมาก่อน.

ครั้นถึงวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน ท่านเสนาบดีเดอครัวซีก็ได้มาเยี่ยมตอบราชทูตที่สำนักของท่าน ซึ่งเรียกว่าสถานทูตพิเศษ

พอราชทูตไทยได้ข่าวว่าท่านเสนาบดี เดอครัวซี จะมาเยี่ยมตอบนั้น ท่านก็ให้ขุนนางไทย ๖ นายลงไปคอยรับท่านที่เชิงบันได และส่วนท่านอัครราชทูตกับอุปทูต ตรีทูตนั้น ก็ออกมายืนรับที่นอกชาน ตรงบันไดที่ท่านจะขึ้นมา.

เมื่อทั้งสองฝ่ายได้แสดงคำอวยพร คำนับกันที่นอกชานแล้ว ท่านอัครราชทูตสยามได้เชิญท่านเสนาบดีมาพักที่ห้องรับแขก ในห้องนั้นมีที่ยกพื้นอยู่แห่งหนึ่ง ข้างบนปูด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ คล้ายพระราชบัลลังก์ และบนที่ยกพื้นข้างล่างนั้นมีเก้าอี้อยู่ ๔ ตัว ตั้งอยู่ข้างขวามือเก้าอี้ ๑ และอีก ๓ เก้าอี้ตั้งเรียงกันอยู่ข้างซ้ายมือ พอท่านอัครราชทูตเชิญให้ท่านเสนาบดีนั่งลงที่เก้าอี้เดี่ยวอยู่ข้างขวามือแล้ว ท่านเองกับอุปทูตตรีทูตก็นั่งลงที่เก้าอี้ ๓ ตัวซึ่งเรียงอยู่ข้างซ้าย.

เมื่อทั้งสองฝ่ายนั่งเสร็จสรรพเป็นปกติแล้ว ท่านเสนาบดี

เดอครัวซีจึงเอ่ยขึ้นก่อนว่า.- "ข้าพเจ้าขอแสดงความเสียใจต่อท่านที่มาเยี่ยมช้าไปหน่อย เป็นเพราะหาเวลาว่างราชการไม่ค่อยได้ ขอท่านได้โปรดอภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ แต่ถึงมาเยี่ยมช้าดังนี้ ก็มิได้ลืมท่านเลย พระราชสาส์นที่ท่านให้ข้าพเจ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายนั้น. ข้าพเจ้าได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบตามประสงค์เสร็จแล้ว และข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมากที่จะเรียนเจ้าคุณว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยที่พระเจ้ากรุงสยามมาขอเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศสนั้นเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงรับสั่งกับข้าพเจ้าว่าพระองค์ทรงยินดีที่จะให้ช่วยความเป็นมิตรในระหว่างสองพระนครนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้นทุกวัน.

อนึ่งพระองค์ยังทรงรับสั่งถึงท่านเองว่า เดิมก็มีผู้มากราบทูลสรรเสริญท่านอยู่ว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดสามารถในราชการ และบัดนี้ที่พระองค์ได้ทรงพบท่านด้วยพระองค์เองและทราบด้วยพระเนตรพระกรรณของพระองค์ ว่าท่านเป็นคนดี สมดังคำเขาเล่าลือกัน การที่ท่านประพฤติมาตั้งแต่แรกที่ได้เหยียบแผ่นดินฝรั่งเศสนั้น เป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นอันมาก ฉะนี้ ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มีโอกาสนำข่าวอันน่าชื่นใจเหล่านี้มาเรียนให้ท่านทราบ."

เมื่อราชทูตได้ฟังท่านเสนาบดีกล่าวคำยกย่องสรรเสริญท่านฉะนี้ ท่านก็มิได้สะทกสะท้านอันใด ท่านตอบด้วยนิสสัยอันเยือกเย็นและสุขุมคัมภีรภาพของท่านดังที่เคยมาในคราวอื่นว่า.- "ที่

เจ้าคุณมีความเมตตามาหาข้าพเจ้า เพื่อนำข่าวอันประเสริฐมาให้ข้าพเจ้าทราบนี้ เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ขอขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ด้วยว่า ถ้าทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงพอพระทัยในเราชาวสยาม ก็ย่อมเป็นเพราะเจ้าคุณได้นำความจริงขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเท่านั้น อนึ่งที่ท่านว่าใคร ๆ ย่อมพอใจในความประพฤติของเรานั้น แท้จริงมิใช่เป็นเพราะคุณวุฒิวิชาสามารถในส่วนตัวเราหามิได้ เป็นเพราะบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสยามคุ้มครองรักษาเสมอมิได้ขาดต่างหาก ก่อนที่เราจะได้ออกมาเมืองฝรั่งเศสนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงกำหนดให้พวกเรากระทำอย่างไร พวกเราก็ทำตามทุกอย่างทุกประการ ฉะนี้ ท่านทั้งหลายข้างนี้จึงชอบใจเรา.

แท้จริงทุกเช้าค่ำ พวกเราทั้งหลายบรรดาราชทูตสยามนี้ ได้มีความจำนงใจอยู่ แต่ที่จะ ปฏิบัติ มิให้ เป็นที่ ขุ่นเคือง พระทัย ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนคร และยิ่งกว่านี้ มิอยากกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นที่เดือดร้อนแก่ชาวชนพลเมืองฝรั่งเศส แม้แต่คนต่ำที่สุดซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองนี้ น่าเสียดายอยู่อย่างเดียวแต่ที่พวกเรายังไม่ชำนาญในขนบธรรมเนียมแห่งบ้านเมืองนี้ ถ้าทราบละเอียดดีแล้วข้าพเจ้ากล้ารับทีเดียวว่า บรรดาชาวฝรั่งเศสทั้งหลาย คงไม่มีใคร ที่จะมีความรังเกียจใน พวกข้าพเจ้าเพราะถ้ารู้แล้วจะปฏิบัติให้ถูกใจเป็นแน่"

ทีนี้ท่านเสนาบดีจึงได้กล่าวต่อไปว่า:— " ถ้าท่าน อยากได้

รับคำชมเชยอันแท้จริงของชาวฝรั่งเศสทั่วไป และถ้าพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์อยากจะบำรุงความไมตรีให้สนิทสนมถาวรไปในระวางสองพระนครแล้ว ควรเจ้าคุณจะทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า ไม่มีทางอื่นที่จะให้ดีเท่ากับอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาคริศตังในเมืองไทยให้เจริญ ควรที่พระองค์จะทรงป้องกันท่านบาดหลวงที่ไปสั่งสอนพระศาสนาในเมืองไทยนั้น และป้องกันรักษาคนไทยที่นับถือพระศาสนาคริศตังด้วย อย่าให้เดือดร้อนเพราะความเลื่อมใสของเขาเป็นอันขาด นั่นแหละ ถ้าพระเจ้ากรุงสยามทรงจัดการให้เป็นไปได้ดังกล่าวในเรื่องนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย เจ้าคุณคงเป็นที่ชอบใจของคนฝรั่งเศส และทางพระราชไมตรีก็จะมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป นอกนั้นไม่เห็นมีทางอื่นที่จะดีเท่ากับวิธีนี้."

ท่านราชทูตจึงตอบว่า:— "เรื่องนี้ขอเจ้าคุณจงอย่าได้มีความวิตกไปเลย ถึงทุกวันนี้คริศตังสยามก็ไม่น้อยหน้าพลเมืองอื่นเลย ท่านบาดหลวงอาเบ เดอ ลิยอน ซึ่งได้เป็นล่ามมาในคราวนี้ก็อาจเป็นพะยานแห่งความจริงในเรื่องนี้ได้ ขอเจ้าคุณโปรดสืบถามท่านดูเถิด คงทราบได้ดี อนึ่งบัดนี้ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนครทรงเจริญทางพระราชไมตรีกันอย่างสนิทสนม ถึงกับส่งทูตไปเยี่ยมเยือนกัน ความเจริญแห่งพระศาสนาคริศตังในเมืองสยาม คงเจริญวัฒนาการต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ ขอเจ้าคุณได้ เชื่อเถิดว่า การนี้คงสำเร็จ สมตามพระราชประสงค์ ทุกอย่าง ทุก

ประการ."

เมื่อบรรดาท่านทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่ประชุมได้ยินท่านราชทูตสยาม กล่าวดังนี้ ก็ชอบใจ ถึงกับตบมือ อวยชัยว่า.— "ดีแล้ว ๆ" แล้วต่างคนก็ปรารภถึงท่านเสนาบดีว่า.- "แปลกจริงหนอ ท่านเสนาบดีเดอครัวซีซึ่งเราไม่เคยได้ยินพูดดังนี้เลยแต่ก่อนมา วันนี้พูดเอื้อเฟื้อศาสนาราวกับสงฆ์ทีเดียว" ความจริงในเรื่องนี้ คือว่า ถึงตัวเสนาบดีเองไม่มีศรัทธานักท่านก็ยังพูดเหมือนคนมีศรัทธาได้ เพราะว่าใคร ๆ รู้อยู่ว่าเหตุที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยากจะเชื่อมไมตรีให้ติดต่อกับกรุงสยามก็เพื่อจะชักนำพระเจ้ากรุงสยามและพลเมืองของพระองค์ให้เป็นคริศตังเข้ารีตเหมือนพระองค์ จะได้เป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งแก่พระองค์ต่อนานาชาติ ซึ่งนับถือพระคริศตศาสนา ฉะนี้ท่านเสนาบดีจึงพูดกับราชทูตดังนั้น เพื่อจะให้การนั้นสำเร็จไป จะได้เป็นความชอบแก่ตนบ้างเท่านี้เอง.

เมื่อสนทนากันไปมาตามสมควรแก่การแล้ว ท่านเสนาบดีกล่าวลาราชทูตว่า.- "แท้จริงข้าพเจ้าก็อยากจะอยู่สนทนากับท่านอีก แต่ว่าวันนี้เป็นวันที่ท่านจะไปดูละคอนออเปรา และเวลานี้ก็จวนจะถึงเวลาที่ท่านจะไปอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องขอลาไปก่อน เพราะว่าถ้าขืนหน่วงให้ช้าตามความสนุกของข้าพเจ้าทางนี้ ก็จะตัดความสนุกของท่านในทางนั้น ซึ่งเป็นการมิบังควร ฉะนี้จึงต้องขอลาไปก่อน"

ว่าเท่านี้แล้วท่านก็ลุกออกไป และคณะราชทูตก็ตามไปส่ง

ถึงเชิงบันได เป็นหมดการเยี่ยมตอบของเสนาบดีฝรั่งเศสในคราวนั้น.

บทที่ ๓๑

ราชทูตไทยไปดูละคอนโอเปรา

ก่อนที่จะกล่าวถึงการที่ราชทูตไปดูละคอน ข้าพเจ้าจะขอโอกาสกล่าวถึงความเป็นไปในตอนเช้าวันที่ได้ไปนั้นบ้าง ว่า นายลีลี่ เจ้ากรมมหรศพได้ออกมาเยี่ยมราชทูตไทยยังที่พัก เมื่อเจ้าคุณราชทูตได้ทราบว่าท่านอาจารย์ลีลี่คนนี้เป็นผู้มีคุณวุฒิชำนิชำนาญในทางวิชชาดนตรี และเป็นกวีในทางนิพนธ์แต่งบทเพลงบทละคอนโอเปราเป็นต้น ทั้งทราบว่าเป็นคนโปรดของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย เจ้าคุณราชทูตจึงได้ต้อนรับท่านอาจารย์อย่างแข็งแรง ทั้งได้เชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน.

(ผู้แปลหนังสือเรื่องราชทูตไทยนี้เคยได้ยินผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคนน่าเชื่อถือกล่าวกันหลายปากว่า บทสรรเสริญพระบารมี คือเพลงชาติไทยซึ่งร้องกันทุกวันนี้ เป็นเพลงที่ท่านอาจารย์ลีลี่ได้ผูกไว้เป็นเพลงตามแบบดนตรีฝรั่งโดยเอาบทเพลงไทยเก่าเป็นเค้ามูล แต่เสียดายจนบ้านนี้ยังหาหลักฐานประกอบกับคำเล่าสืบ ๆ กันมานี้ยังไม่ได้)

ครั้นตกเวลาเย็น เมื่อสิ้นการสนทนากับท่านเสนาบดีเดอครัวซีแล้ว อัครราชทูตไทยและขุนนางไทยอื่น ๆ ที่มาด้วยกัน

ก็พากันไปดูละคอนโอเปราที่ท่านอาจารย์ลีลี่เจ้ากรมมหรศพเป็นผู้จัดการ พอรถราชทูตจอดหน้าโรงละคอนโอเปรา ท่านอาจารย์ลีลี่ก็ออกมาต้อนรับและเชิญให้เข้าไปข้างใน.

บทละคอนโอเปราที่แสดงในคืนวันนั้นเรียกว่า "อาซีซเอคาลาเต" เป็นเรื่องนางผีเสื้อชื่อคาลาเตอยู่ในห้องเกษียรสมุทรได้มาทำความรักใคร่กับบุตรของมนุษย์ชื่ออาซีซซึ่งเป็นชายงามน่ารักที่สุด จนได้สัญญาจะแต่งงานการวิวาห์ด้วยกัน แต่ก็หาสำเร็จตามความประสงค์ไม่ เพราะอ้ายยักษ์ชื่อ ปอลิเฟม เป็นชาติผีทะเล มีตาดวงเดียวอยู่ตรงกลางหน้าผาก อ้ายยักษ์ปอลิเฟมนั้นอิจฉานายอาซีซ ไม่ยอมให้เขาแต่งงานกับนางคาลาเตได้ ครั้นเกือบถึงเวลากระทำการวิวาหะ อ้ายยักษ์ปอลิเฟมขึ้นไปบนยอดภูเขาสูง และเห็นอาซีซเดิรไปอยู่ที่เชิงเขา ก็เอาก้อนศิลาอันมหึมาขว้างลงมาข้างล่างทับเจ้าอาซีซนั้นตาย.

โอเปราที่เล่นนั้น เป็นโอเปราสั้น ๆ ไม่เปลี่ยนฉากเลย เจ้าพนักงานผู้กำกับราชทูตจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า โอเปรานี้เป็นโอเปราอย่างสั้น เดิมตั้งใจจะให้เล่นกลางแปลง ฉะนี้ จึงไม่ใช้ฉากเหมือนละคอนโอเปราธรรมดา ๆ มักจะยาวกว่าโอเปรานี้ และมักจะมีภาษีกว่าโอเปรานี้ด้วย เพราะมีเครื่องพร้อม ท่านอัครราชทูตจึงแสดงความเห็นในคราวนั้นโดยตอบว่า.- "เมื่อบทโอเปราสั้น ๆ ไม่มีเครื่องประกอบ ยังน่าฟังและน่าดูถึงปานนี้แล้วไซร้ ถ้าเป็นบทที่พร้อมเพรียงไปด้วยเครื่องเคราเสร็จจะน่าดูน่าฟังสักเพียง

ไหนเล่า ? เพราะเท่าที่เห็นที่พึ่งกันอยู่นี้ก็เป็นยอดเยี่ยมอยู่แล้ว."

ใจความในเรื่องที่เล่นนั้น ท่านราชทูตเข้าใจเงื่อนเป็นแน่ เพราะการสนทนาของท่านต่อไปภายหลังทำให้เห็นว่าท่านเข้าใจดี หาไม่ท่านคงพูดไม่สมกับเรื่อง ซึ่งในเวลาเย็นตอนเมื่อละคอนเลิกแล้ว นางสาวราชัวร์ตัวละคอน ที่แต่ง เป็น นางผีเสื้อ คาลาเตนั้น ได้มาคำนับราชทูตยังที่สำนักของท่าน และท่านอัครราชทูตได้ออกปากสรรเสริญนางสาวราชัวร์นั้นว่า "ดีแล้วที่ธิดาพระมหาสมุทรออกมาหาถึงที่ดังนี้ ดีแล้วเป็นที่หวังเป็นอันมั่นคงว่าคณะราชทูตไทยจะได้กลับบ้านเมืองโดย สวัสดิภาพ ปราศจาก คลื่นลมร้ายแรงเป็นแน่แล้ว เพราะที่ไหนเล่าพระสมุทรจะไม่อนุโลมตามใจพระธิดาอันน่ารักนี้ ดีแล้ว ๆ"

บทที่ ๓๒

ราชทูตไปชมหอดูดาว.

รุ่งขึ้นวันหลัง ราชทูตได้พากันไปชมหอดูดาว "ออบแซร์วาตัวร์" ซึ่งตั้งอยู่บนเนินข้างทิศใต้แห่งกรุงปารีส ห่างจากละแวกบ้านและโรงทำงานใหญ่ ๆ ออกไป เพราะตามธรรมดาเป็นที่มีประชุมชนอยู่กันมาก และมีโรงงานตั้งอยู่มากอากาศไม่ค่อยโปร่ง พอไปถึงท่านคาซีนีเจ้ากรมก็ออกมาต้อนรับราชทูตถึงนอกชาน ชานของหอดูดาวนั้นแล้วด้วยศิลาทั้งนั้น ข้างล่างเป็นราวกับบ้านเรือนใหญ่ ๆ สำหรับเก็บเครื่องวัดแดดและดูดาวต่าง ๆ และ

ข้างบนก็เป็นหอสูงสำหรับดูดาว.

หอดูดาวนี้รูปทรงสัณฐานกลมสูง ๆ แล้วด้วยศิลาแผ่นใหญ่ๆ ทั้งหลัง กำแพงหอนั้นหนาถึง ๓ เมตร สูง ๒๓ เมตร นับตั้งแต่ลานศิลาหรือชานซึ่งกล่าวถึงนี้เป็นที่ตั้ง ชานนี้คนธรรมดาเห็นก็น่าจะเข้าใจว่าเป็นพื้นล่าง แต่ที่จริงไม่เป็นเช่นนั้น เป็นแต่เพียงชั้นกลางเท่านั้น ส่วนชานข้างล่างนั้นแต่เดิมเมื่อยังไม่มีหอก็เป็นถ้ำลึกเข้าไป ที่เขาเคยระเบิดศิลาไปใช้ในการก่อสร้าง และเดี๋ยวนี้เป็นห้องสำหรับทดลองเครื่องต่าง ๆ แต่ห้องเหล่านี้คนข้างนอกรู้ไม่ได้ว่าเป็นห้อง น่าจะนึกเห็นว่าเป็นพื้นล่างของหอเท่านั้น ต่อเข้าไปข้างในจึงจะรู้.

หอที่ปรากฏบนนอกชานนั้นสร้างเป็นสองชั้น และชั้นบน ๆ นั้นไม่มีหลังคาเป็นพื้นที่เดิรเหมือนชั้นล่างที่เรียกว่านอกชานชั้นนี้มีเสาตั้งกล้องใหญ่สูง ๒๓ เมตร ข้างในหอนั้นมีกะไดเวียนลงจากชั้นบนที่สุดถึงชั้นล่างที่สุด ข้างใต้ดิน ซึ่งว่า เมื่อก่อน เดิมเป็นถ้ำขุดศิลา กะไดนั้นเป็นของแปลกที่ไม่พิงพาดกับอะไร วนเวียนหมุนไปตลอดและข้างในกลวงดูดังกระบอกไม้ไผ่ใหญ่ ๆ ซึ่งจะมีสะกรูไว้ข้างในคือข้างหนึ่งเป็นฝา และอีกข้างหนึ่งเป็นราวสำหรับยึดจับ และพ้นออกไปจากราวนั้นก็เป็นช่องว่างเวิ้งสูงละลิ่ว ก้มลงดูจากข้างบนก็ใจหาย ด้วยที่เห็นเป็นช่องว่างลึกลงไปตั้ง ๔๘ เมตร คือเส้นเศษ.

ที่เขาสร้างกะไดให้สูงละลิ่วดังนี้ ไม่ใช่สร้างไว้เล่น ๆ เพื่อ

ให้ดูแปลก ๆ เท่านั้น แท้จริงเขาสร้างให้มีประโยชน์ในการทดลองวิทยาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับวิทยาศาสตร เช่นเขาอยากทราบว่าอาการตกของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเร็วช้าเท่าใด เขาเอาสิ่งนั้นปล่อยทิ้งไว้ในช่องว่างระวางกะไดเวียนนั้นก็รู้ ทั้งทราบว่าอากาศข้างบนเบากว่าลมอากาศข้างล่างเท่าใด เพราะความหน่วงเหนี่ยวสิ่งที่ทิ้งลงไปนั้นข้างบนกับข้างล่างมีอาการไม่เหมือนกัน อนึ่งเขาใช้สำหรับทดลองดูว่าอากาศยิ่งสูงยิ่งหนาวเท่าไร แปลงเปลี่ยนจากร้อนและหนาวเร็วช้าอย่างไร ลูกตุ้มนาฬิกาถ้าสายยาวก็แกว่งช้าถ้าสั้นก็แกว่งเร็วเป็นธรรมดา แต่ถ้าลูกตุ้มถูกลมอากาศก็อาจเปลี่ยนแปลงเร็วเป็นช้า หรือช้า เป็นเร็วได้ แล้วแต่ ลมอากาศ ที่มากระทบนั้น แต่ครั้นได้มาทดลองในช่องหว่างกะไดกลวงนี้ดูแล้วก็คิดคำนวณแรงแกว่งได้แน่ชัด เพราะลมอากาศไม่มีมาเป็นเครื่องอุปสัคหรือช่วยเหลือประการใด เกี่ยวจำเพาะแต่เรื่องสายจะยาวสั้นเพียงไรเท่านั้น อนึ่งยังใช้สำหรับวัดดูลมอากาศหนักเบาผิดกันอย่างไรตามวันและเวลาจึงอาจทายพายุได้ ตกลงช่องกะไดนี้ซึ่งถ้าไม่รู้อาจนึกว่าสร้างไว้ดูเล่นแปลก ๆ ที่จริงก็เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับวิชชาโหร.

อย่าว่าแต่ช่องว่างนั้นเลย ถึงแม้ห้องลึก ๆ ที่อยู่ภายในใต้ดิน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ก็มีประโยชน์เป็นอเนกประการเหมือนกัน คือเขาใช้รักษาผลไม้เมื่อหน้าหนาว แล้วทำความแนะนำให้ราษฎรรู้วิธีเก็บงำรักษาผลไม้ของตนมิให้เน่าเสีย เก็บไว้

ได้นาน ๆ ทั้งเป็นเบื้องต้นแห่งวิชชาทดลองสร้างยุ้งฉางให้ถูกต้องด้วย.

หอดูดาวนี้สร้างไว้ถูกต้องตรงกับทิศทั้ง ๔ ด้านเหนือก็หันไปข้างเหนือ ด้านใต้ก็หันไปข้างใต้ไม่มีผิดสักองษาเดียว ทั้งนี้เพื่อเป็นที่สะดวกในการตรวจตราท้องฟ้าอากาศ หน้าต่างเล่าก็ทำไว้ทั้งกว้างทั้งสูง เพียงเปิดออกก็เห็นท้องฟ้าได้สนัดแทบเท่ากับอยู่ข้างนอกทีเดียว.

นอกจากที่เป็นหอสำหรับดูดาว จะว่าเป็นหอ-มิวเซียมหอพิพิธภัณฑ์ด้วยก็ไม่ผิด เพราะภายในนั้นไม่ว่าเครื่องแผนที่โบราณแต่ครั้งไหน ครูไหน เป็นต้องมีรวบรวมอยู่ในนั้นทั้งสิ้น สรรพเครื่องที่เกี่ยวกับการเดินเรือ กับภูมิศาสตร ดาราศาสตร ฯลฯ ย่อมมีอยู่ในนั้นหมด.

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบหอดูดาวนี้ชื่อ แปรโรล์ต์ คือคนเดียวกันกับผู้ที่ได้คิดแบบพระที่นั่งวังลูฟร์ เมื่อราชทูตเดินดูทางภายนอกหอเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงเชิญเข้าไปดูข้างใน เพราะของน่าดูที่ยังไม่ได้เห็นยังมีอีกมาก ในชั้นต้นเขาพาไปดูห้องที่อยู่ฝ่ายด้านทิศตะวันออก ในห้อง "ตะวันออก" นี้ของที่แปลกสำหรับราชทูต คือ

กระจก สำหรับดูดแสงแดดรูปกลม ศูนย์กลางกว้างเกือบ ๒ เมตร (เกือบ ๑ วา) เวลาราชทูตไปถึงเจ้าพนักงานได้หันหน้ากระจกให้เหมาะกับแสงแดด แล้วเอาไม้กระดานทั้งแผ่นหนา

หลายนิ้วฟุตมาตั้งไว้ข้างล่างกระจกให้ได้ศูนย์กัน พอได้ศูนย์กันแล้วก็เกิดเป็นไฟลุกขึ้นทันที ไหม้ไม้กระดานราวกับตกอยู่ในกองเพลิง พอไหม้ไม้กระดานแผ่นนั้นแล้วเจ้าพนักงานก็เปลี่ยนเอาตะกั่วทั้งก้อนมาวางไว้แทน ในบัดเดี๋ยวนั้นก้อนตะกั่วก็ละลายเหลวคว้างไป ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจแห่งแสงอาทิตย์ซึ่งส่องเข้ามากลางกระจกนั้นนั่นเอง.

ถัดจากกระจกไปแล้วราชทูตได้ไปดูแผนที่ดาวในท้องฟ้า ซึ่งเจ้ากรมคาซ์ซีนีได้ประดิษฐขึ้นใหม่ ๆ อาศัยแผนที่นี้ไม่ว่าดาวดวงใดซึ่งปรากฏในท้องฟ้าอากาศแล้วก็เห็นแจ้งอยู่ในนั้นหมด รูปร่างสัณฐานและสถานที่ไม่คลาดเคลื่อนเลย ราชทูตเห็นก็ชอบใจ จึงขอท่านคาซ์ซีนีเจ้ากรมว่า "แผนที่อย่างนี้ดีจริง ขอท่านได้โปรดคิดทำขึ้นอีกแผ่นหนึ่งสำหรับพระเจ้ากรุงสยาม แต่ขอให้ถูกต้องกับดวงดาวซึ่งปรากฏในท้องฟ้าทางบุรพทิศเมืองไทย"

เมื่อราชทูตดูแผนที่นั้นแล้ว ท่านคาซ์ซีนีก็ได้พาไปดูกล้องยาวต่าง ๆ ที่พวกโหรใช้ในการดูดาว ท่านอัครราชทูตมาติดใจเครื่องหนึ่งซึ่งมีลำกล้องยาวตั้ง ๘ เมตร (๔ วา) เพราะถึงว่าลำกล้องใหญ่ยาวพะรุงพะรังถึงเพียงนี้ก็เห็นสิ่งของแจ่มแจ้งชัดดีกว่าที่จะดูด้วยตาเปล่าแต่ใกล้ ๆ เสียอีก ไม่รู้สึกว่ามีลำกล้องเลย.

ท่านอัครราชทูตจึงเลยเตือนท่านคาซ์ซีนีว่า "ก็เมื่อลำกล้องยาว ๆ ดังนี้ไม่เป็นที่กีดขวางในการดูแล้ว ทำไมท่านจะไม่คิดทำให้ยาวใหญ่กว่านี้อีกเล่า? เช่นจะให้ยาวตั้งเส้นสองเส้นจะไม่

ได้แลหรือ? จะได้แลเห็นของไกลได้ชัดขึ้นกว่านี้อีก" แท้จริงเรื่องนี้ พวกโหรทั้งหลายก็ได้เคยดำริกันมาแล้วเหมือนกัน คือต่างอยากสร้างลำกล้องให้ยาวที่สุดที่จะทำได้ เพื่อจะให้กระจกข้างปลายกระบอกนั้นใกล้เข้ากับสิ่งของที่ต้องการจะดู แต่ก็ทำไม่ค่อยสำเร็จได้ง่าย เพราะถ้าทำให้ลำกล้องยาวเกินไปก็มักจะเขยื้อนไปมา ทำลายความสามารถของกล้องที่จะเห็นได้ถนัดชัดเจน เพราะกล้องไม่คงที่กระจกเขยื้อนเลยไม่เห็นถนัด ท่านคาซ์ซินีจึงตอบเจ้าคุณราชทูตว่า "เครื่องอย่างที่เจ้าคุณว่านี้ ที่จริงเราก็ดำริจะสร้างขึ้นเหมือนกัน แต่ยังคิดวิธีไม่สำเร็จ เพราะเครื่องอย่างนั้นจะมีน้ำหนักมาก จะเป็นการยากมากในการหันไปหันมา ยกขึ้นหรือหย่อนลงให้ได้ศูนย์ซึ่งล้วนเป็นของจำเป็นสำหรับให้เห็นชัด แต่ถึงกระนั้นในระวางที่ยังคิดไม่ตกลงเราได้นึกแก้ไขไปทางอื่นเสียแล้ว คือในกรมโหรนี้มีโหราจารย์คนหนึ่งเป็นคนสามารถชื่อคาเมียรส์ พึ่งได้คิดประดิษฐกล้องอย่างแรงขึ้นชะนิดหนึ่งมีกระจกใหญ่ แต่กล้องใหม่นี้ลำกล้องที่เป็นรูปกระบอกนั้นไม่มี มีก็แต่กระจกเท่านั้น ได้ทดลองแล้วใช้ได้ดีเหมือนกัน เรื่องกล้องใหม่ไม่มีกระบอกนี้ ท่านคาเมียรส์เองได้เคยอธิบายไว้ในหนังสือโหราศาสตรคราวหนึ่งแล้ว และในราว ๒-๓ ศกมานี้เองก็ได้อธิบายซ้ำไว้ในหนังสือพิมพ์รัฐบาลกลาย ๆ ที่เรียกว่า "แมร์กิร์" อีกคราวหนึ่ง.

เมื่อพูดอย่างนี้แล้ว ท่านคาซ์ซินีก็เอาแผ่นกระจกอย่างแรง

มาตั้งไว้ตรงหน้าต่างแห่งหนึ่ง แล้วท่านเอาแผ่นกระจกเล็กประมาณเท่าแว่นตาอีกแผ่นหนึ่ง ถอยหลังออกไปตั้งไว้ห่างจากแผ่นใหญ่ราว ๔๐ ฟุต แล้วท่านจึงได้เชิญให้ราชทูตมองดูที่แผ่นกระจกเล็กนั้น พอตั้งได้ที่ ได้สายศูนย์กันพอดีแล้วราชทูตดูเห็นสิ่งที่อยู่ห่างออกไปไกลอะโขได้ถนัด ราวกับกล้องมีกระบอกเหมือนกัน

อาศัยกล้องส่องชะนิดไม่มีกระบอกนี้แหละ ท่านอาจารย์คาซ์ซีนีได้ค้นพบดาวบริวารพระเสาร์ดวงเล็ก ๆ อีก ๒ ดวง ซึ่งตารกาจารย์แต่ก่อนยังไม่เคยพบเห็นเลย ดาวบริวารพระเสาร์นี้ท่านได้ตั้งชื่อเรียกว่าสิลเวราลาออดีเซรา.

พอดูกล้องนี้เสร็จแล้ว ท่านอาจารย์คาซ์ซีนีได้นำเจ้าคุณราชทูตเข้าไปดูเครื่องอีกเครื่องหนึ่งในห้องของท่าน เครื่องนั้นแล้วด้วยทองเหลือง รูปสัณฐานกลมเหมือนผลส้มโอใหญ่ ๆ สมมุติว่าเป็นดวงโลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่นี้ รอบลูกกลมนั้นมีเส้นพาดขึ้นพาดลงและผ่านไปทางซ้ายขวา ทั้งนี้สำหรับกะเนื้อที่และคำนวณได้สะดวกว่าตำบลใดอยู่เหนือใต้เท่าไร ห่างไปทางทิศตะวันออก, ตะวันตกเท่าไรแน่ ข้างในลูกโลกทองเหลืองนั้น มีเครื่องจักรบังคับให้ลูกโลกนั้นหมุนไปเหมือนกับโลกหมุนไปนั่นเอง ไม่เร็วไม่ช้ากว่ากันคือพอหมุนรอบตัวก็เป็นเวลาวัน ๑ กับคืน ๑ พอดี และหมุนรอบดวงอาทิตย์สมมุติอีกดวงหนึ่งก็สิ้นเวลาปีหนึ่งพอดี อนึ่งบนลูกโลกทองเหลืองนั้นมีกระจกแผ่นใหญ่อยู่แผ่นหนึ่งสำหรับรับแสงอาทิตย์ แล้วฉายแสงนั้นให้มา

กระทบกระจกแผ่นเล็กอีกแผ่นหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปจากกัน ระยะทางประมาณ ๑๔๐ ฟุต เมื่อตั้งเครื่องกับกระจกทั้งสองนี้ในที่เหมาะแล้ว ถ้าใครจะเข้าไปมองดูที่แผ่นกระจกเล็กก็จะเห็นวิถีโคจรของโลกได้ถนัดชัดเจน และจะรู้สึกว่าหมุนได้ส่วนกันอย่างไรกับดวงอาทิตย์และดาวอื่น ๆ ด้วย เช่นเมื่อพระอาทิตย์แรกอุทัยขึ้น เครื่องนั้นก็ตั้งต่ำไปหน่อยแล้วก็ค่อย ๆ เลื่อนขึ้นไปพร้อมกับดวงอาทิตย์ได้ส่วนสูงต่ำกันพอดีอยู่ตลอดทั้งวัน ส่วนคนที่มองดูเล่าก็จำเป็นต้องค่อย ๆ หันไปตามด้วย มิฉะนั้นจะแลไม่เห็นอะไร เพราะว่าถ้าจะดูให้ดีแล้วนัยน์ตาของคนที่ดูนั้นต้องคอยเพ่งดูให้ได้เส้นศูนย์กับกระจกแผ่นเล็ก และกระจกแผ่นเล็กนั้นก็ต้องให้ได้สายศูนย์กับกระจกแผ่นใหญ่ และกระจกแผ่นใหญ่ก็ต้องให้ได้สายศูนย์ กับเครื่องโลก ทองเหลือง ๆ ก็ต้องให้ได้สายศูนย์ กับ ดวงพระอาทิตย์ อย่างตรงดิก หมดทุก ๆ เครื่อง ถ้าเป็นคนใหม่ยังไม่เคยดูเลยก็แลไม่ค่อยจะเห็นเพราะหันหาศูนย์ไม่ถูก แต่ถ้าเป็นคนเคยหน่อยก็ง่ายนิดเดียว.

นอกจากโลกทองเหลืองนี้ ราชทูตยังได้ดูกล้องใหญ่อีกกล้องหนึ่ง ซึ่งเขาใช้สำหรับพิสูจน์เวลา อาศัยกล้องนี้เขารู้วันเวลานาฑี, วินาฑีได้อย่างแม่นยำ ดีกว่าดูนาฬิกาอย่างดี ๆ เสียอีก เพราะธรรมดานาฬิกาอาจคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ส่วนพระอาทิตย์ซึ่งเขาเอามาเป็นเกณฑ์ในการพิสูจน์นี้เที่ยงตรงอยู่เสมอไม่ผิดเวลาเลย กล้องนี้ยังใช้เป็นประโยชน์ที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งคือใช้

สำหรับคนเดินเรือในท้องทะเลหลวง เป็นเครื่องพิสูจน์ดูว่าแม่เหล็กซึ่งใคร ๆ ย่อมรู้ว่าชี้ไปข้างทิศอุดรเสมอนั้นมันเขวไปข้างซ้ายขวาของขั้วโลกเหนือเท่าไร เพราะที่จริงแม่เหล็กเป็นแต่ว่าชี้ไปทางเหนือเท่านั้น จะถือว่าเที่ยงตรงทีเดียวยังไม่ได้ตลอด.

ถัดจากดูกล้องทั้งสองนี้แล้ว ราชทูตได้ดูแว่นตาพิเศษสำหรับหาระดับน้ำ แว่นตาชะนิดนี้พอจับใส่แล้วก็รู้ทันทีว่าของที่เราดูเห็นนั้นได้ระดับน้ำหรือไม่ ถ้าได้ระดับเที่ยงตรงแล้วก็เห็นของนั้นได้แจ่มแจ้ง ถ้าเห็นเอียงซ้ายขวาเท่าไรก็เป็นอันแปลว่าสิ่งนั้นยังผิดระดับน้ำเท่านี้เท่านั้น.

ถัดจากดูแว่นตาทดลองระดับนี้แล้วราชทูตก็ได้ไปดูแผนที่ดวงพระจันทร ซึ่งเขาทำให้เหมือนจริง คือว่าในดวงพระจันทรมีหลุมมีดอนมีเหวมีเขาที่ไหน ในแผนที่นั้นก็มีเหมือน ๆ กัน.

พอดูของต่าง ๆ เหล่านี้เสร็จแล้วท่านอาจารย์คาซซินีได้พาท่านราชทูตไปดูแผนที่กลม ที่ท่านได้จารึกไว้ตามพื้นห้องที่อยู่ข้างด้านตะวันตก เมื่อท่านอาจารย์คาซซินีจะทำแผนที่นี้ ท่านได้ สอบสวนสถาน ที่อยู่ใน อัมพรวิถี แห่ง ดวงดาว บริวาร ของดาวพฤหัสบดีก็อย่างหนึ่ง ทั้งได้เอาจันทรคาธที่เมืองฝรั่งเศสเมื่อศก ๑๖๘๓ และจันทรคาธที่เมืองละโว้ในกรุงสยามเมื่อศก ๑๖๘๕ มาสอบสวนประกอบให้สมกันเสียก่อน เห็นเป็นที่ถูกต้องกับแผนที่เก่าซึ่งฝรั่งเศสเคยใช้ แต่ผิดกันกับแผนที่ของชาวฮอลันดา ถ้าจะเชื่อแผนที่ฮอลันดาแล้ว เมืองไทยซึ่งเป็นเมืองอยู่ห่างจาก

เมืองฝรั่งเศสอะโขก็ยังจะกลายเป็นห่างออกไปอีกตั้ง ๑๒๐๐ กิโลเมตร ซึ่งมิใช่หนทางเล็กน้อยเลย.

ทีนี้ข้าพเจ้าจะขออธิบายถึงแผนที่ใหม่นี้ให้เห็นว่ามีพิเศษกว่าแผนที่ที่แขวนไว้ตามฝาผนังอย่างไร ในเบื้องต้นข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่า แผนที่นี้กลมไม่เป็นสี่เหลี่ยมอย่างแผนที่ธรรมดา ข้อ ๒ แผนที่ธรรมดาเขาเขียนไว้บนผืนผ้าหรือแผ่นกระดาษ แต่แผนที่นี้จารึกไว้ในแผ่นศิลาตามพื้นห้องของหอโหราศาสตร อ็อบแซร์วาตัวร์ ขนาดของแผนที่นี้ถ้าวัดตรงเส้นศูนย์กลางตั้งแต่ขอบขวาไปซ้ายหรือซ้ายไปหาขวาก็ดีก็ยาวถึง ๒๘ ฟุต อนึ่งแผนที่ธรรมดาสมมุติตั้งทิศเหนือไว้ข้างบน ทิศใต้ไว้ล่าง ฯลฯ แต่แผนที่กลมนี้สมมุติตั้งทิศอุดร คือขั้วข้างเหนือของโลกว่าอยู่ตรงศูนย์กลางของแผนที่ อนึ่งแผนที่ธรรมดากับแผนที่นี้ยังผิดกันอีก คือแผนที่กลมนี้ถ้าจะดูให้ถูกแล้วต้องสมมุติว่าคนที่มองดูนั้นไม่ได้อยู่ในมนุษยโลก ไพล่ไปอยู่หลังดาวหลังเดือนกลางอากาศ จำเพาะตรงกับขั้วโลกเหนือโน้น แล้วหันตามาดูแผนที่โลกกลมดังนี้จึงจะเข้าใจได้ หาไม่จะหลงเป็นแน่ เพราะว่าแผนที่เมืองใดซึ่งเราเคยรู้เคยเห็นในแผนที่ธรรมดา ว่าเป็นรูปอย่างนี้อย่างนั้น ขนาดเท่านี้ขนาดเท่านั้น ครั้นดูในแผนที่กลมนี้จะกลายดูเป็นอื่นไปหมด เมืองเล็กจะกลายเป็นเมืองใหญ่และเมืองใหญ่จะกลายเป็นเมืองเล็กฉันใด ก็เหมือนว่าถ้าเรามองดูภูเขาสองลูก ลูกหนึ่งอยู่ใกล้และอีกลูกหนึ่งอยู่ห่างออกไป ภูเขาลูก

หน้าดูใหญ่ไป และลูกหลังดูเล็กไป แต่แท้จริงถ้าเราไปดูใกล้ ลูกที่สองที่ดูเหมือนเล็กกลายเป็นใหญ่กว่าลูกต้นก็ได้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง อนึ่งขอจงสังเกตด้วยว่า ธรรมดาของกลมเราดูรอบในพริบตาเดียวไม่ได้ เราดูได้จำเพาะแต่ซีกเดียวนี่ฉันใด ส่วนแผนที่กลมนี้ก็ฉันนั้น คือมีปรากฏอยู่เพียงประเทศบ้านเมืองและทะเลที่อยู่ในซีกเหนือของมนุษยโลก อีกครึ่งหนึ่งนั้นคือซีกข้างทิศใต้เรามองไม่เห็น.

บัดนี้ท่านผู้อ่านเข้าใจแล้วว่า แผนที่กลมของท่านอาจารย์คาซีนีนี้เป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะขอกลับกล่าวถึงราชทูตไทยให้รู้ว่าท่านเองได้รู้สึกอย่างไร เมื่อท่านได้มาแลเห็นแผนที่นั้นซึ่งเป็นแผนที่พึ่งคิดทำขึ้นใหม่ ๆ แต่ก่อนยังไม่มีใครเคยทำ.

ในชั้นแรก ควรต้องบอกให้ทราบอีกชั้นหนึ่งว่า อักษรภาษาฝรั่งที่เขียนไว้ในแผนที่นั้น เจ้าคุณท่านอ่านไม่ออก แต่ถึงกระนั้นก็ดี พอท่านได้แลเห็นแผนที่นั้นท่านก็รู้เข้าใจเอาเองว่าเป็นแผนที่อะไร ตัวอย่างซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริง คือณทันใดนั้นท่านชี้ไปตรงที่เมืองสยามอยู่แล้วว่า:— "นั่นแน่ะเมืองไทย โน่นแน่ะเมืองอเมริกา... นี่แน่ะหนทางที่เราได้โดยสารมาเมืองฝรั่งเศส..." พลางท่านชี้กะไปว่า:— "เรือของเราแล่นไปทางนี้ แล้วเลี้ยวไปทางโน้น.." พอชี้แหลมอาฟริกาใต้แล้วท่านกลับชี้ไปทางเหนือตรงกับหมู่เกาะอาซอร์ ซึ่งอยู่ตรงเมืองปอร์ตุเกศข้าม แล้วท่านว่า:— "นี่แน่ะที่ชาวเรือหลงเข้าใจว่าเป็นเมืองฝรั่ง

เศส ที่จริงยังเป็นเพียงเมืองปอร์ตุเกศเท่านั้น." เจ้าคุณชี้ไป พลาง คุยไปพลางเป็นที่น่าฟังหามิผิดมิหลงไม่ ดูราวกับท่านเคยท่องขึ้นใจมาก่อน.

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิธีทำแผนที่กลมนี้ ข้าพเจ้าได้อ้างว่าท่านอาจารย์คาซ์ซินีได้ทำสำเร็จถูกต้องดี เพราะท่านได้สอบสวนดูจันทรุปราคาในเมืองฝรั่งเศสกับจันทรุปราคาซึ่งได้ปรากฏในกรุงสยามในสมัยนั้น ที่ตรงนี้บางทีผู้ช่างคิดจะพากันนึกฉงนอยู่บ้างว่า:- "ท่านได้สอบสวนอย่างไรกัน? ท่านได้มาเมืองไทยหรือ? หรือคนไทยได้ส่งข่าวไปบอก?" ขอตอบว่า:- "หามิได้ ท่านคาซ์ซินีไม่เคยเข้ามาเมืองไทยและคนไทยไม่ได้บอกให้ท่านรู้อะไรในเรื่องจันทรุปราคา ผู้ที่ได้สอบสวนดูจันทรุปราคาแทนแล้วนำสรรพกรณียกิจอันเนื่องด้วยการนั้นไปให้ท่านทราบ คือท่านบาดหลวง เยซูวิตสององค์ คุณพ่อเดอฟงต์แน และคุณพ่อตาชาร์ต ในปี ๑๖๘๕ ซึ่งเป็นปีที่ได้มีจันทรุปราคาปรากฏในเมืองไทยนั้น ขณะนั้นท่านบาดหลวงทั้งสองนี้อยู่สอนวิทยาศาสตรและศาสนศาสตรในเมืองไทยเป็นหลายปีมาแล้ว ท่านบาดหลวงสององค์นี้สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงโปรดมาก เพราะท่านเป็นปราชญ์และพระองค์ทรงโปรดปราชญ์เป็นอันมาก และในวันที่ได้เกิดจันทรุปราคานั้น ทั้งสมเด็จพระนารายณ์ทั้งบาดหลวงสองท่านนี้ก็ได้เฝ้าดูอยู่หน้าพระที่นั่ง-ในกรุงละโว้ (ลพบุรี) ยิ่งกว่านั้น ทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์ ทรงชอบพระทัย บาดหลวง

สององค์นี้มากถึงกับทรงอาราธนาขอบาดหลวงชะนิดนี้จากเมืองฝรั่งเศสอีก ๑๒ รูป ก็เป็นโชคลาภอันดีแก่ศาสนาเป็นอันมาก และเป็นพระเกียรติยศ ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ด้วยเป็นอันมาก เพราะเป็นโอกาสอันดีเมื่อกำลังสืบสวนสั่งสอนวิชชาโหราศาสตรดังนี้ ก็จะได้เป็นช่องให้ชี้คุณความดีของศาสนาและของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย สมด้วยความปรารถนาอันร้อนรน ซึ่งเป็นธรรมดาต้องมีฝังอยู่ในหัวใจของผู้ที่มีความศรัทธาและจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าและพระเจ้าอยู่หัว เช่นบาดหลวงนี้เป็นต้น นานไปข้างหน้าเมืองไทยอาจกลายเป็นประเทศคริศตังในฝ่ายบุรพทิศอีกด้วยประเทศหนึ่งก็ได้.

ขอกลับกล่าวถึงเจ้าคุณราชทูตไทยต่อไปอีกว่า เมื่อท่านได้แลดูแผนที่ศิลาดังที่กล่าวมานั้นแล้ว ก็ได้ออกไปดูกรุงปารีสที่นอกชาน เพราะที่นั้นเป็นที่สูงแลเห็นเมืองได้ถนัด ท่านราชทูตและขุนนางไทยที่ไปด้วย กับท่านได้ดูรอบเมือง ทั้งด้วยตาเปล่าและด้วยอาศัยกล้องต่าง ๆ เป็นที่พอใจ เมื่อยืนดูครู่หนึ่งเจ้าคุณราชทูตจึงถามท่านอาจารย์คาซ์ซินีว่า:- "สำนักเดอแบร์นีซึ่งเคยเป็นที่พักมาก่อนตั้งอยู่แถวทางไหน ? ขอท่านโปรดชี้หน่อย" ท่านอาจารย์คาซ์ซินีก็ชี้ให้ตามประสงค์ เมื่อเจ้าคุณทราบว่าสำนักนั้นอยู่ตรงไหนแล้วท่านจึงได้ค้นจนเห็นสำนักอีกหลายตำบลโดยลำพังตนเอง เช่นได้พบเห็นสำนักแวงแซน วัดมงมารตร์ สำนักโซ และตำบลสำคัญ ๆ อีกหลายแห่งซึ่งได้เคยไปมาแล้ว ดูช่าง

จำแม่นยำทีเดียว.

พอดูกรุงปารีสแล้ว ราชทูตได้เข้าไปดูห้องบอกเวลาเที่ยง อธิบายคือว่าใน ห้องนั้น มีแผ่นทองเหลืองอยู่แผ่นหนึ่ง ที่ เขาตั้งไว้ให้ถูกทิศเหนือทิศใต้ ตอนกลางวันเมื่อพระอาทิตย์ผ่านส่องจำเพาะตรงเหนือเส้นทองเหลืองนั้นจึงรู้ว่าเป็นเวลาเที่ยง ก็เลยตั้งนาฬิกาให้ถูกต้องกับพระอาทิตย์ ตลอดทั่วพระราชอาณาจักรฝรั่งเศส นอกจากเส้นทองเหลืองสำหรับบอกเที่ยงนี้ ยังมีเครื่องวัดแดด อีกหลายอย่าง ซึ่ง ท่าน ราชทูตได้ ดูด้วย แสดงความ พอใจและท่านได้บอกกับท่านอาจารย์คาซซินีเป็นหลายหนว่า "เมืองสยามน่าที่จะได้โหรสำคัญเช่นอย่างท่านนี้ไว้เป็นศรีพระนครบ้าง"

ครั้นแล้วก็ได้พากันไปดูเครื่องสำหรับค้นหาและพิศูจน์สุริยุปราคาและจันทรุปราคา อาศัยเครื่องนั้นจึงรู้ได้ว่าเมื่อไรจะมีสุริยคราสและเมื่อไรจะมีจันทรคราส จะเห็นได้ที่ประเทศไหนเมืองไหนและช้านานเท่าใด สุริยคราสและจันทรคราสนั้นจะเป็นสรรพคราส หรือเป็นแต่แหว่งไปบ้างก็รู้ได้หมด โดยแต่เพียงหมุนเครื่องนั้นให้เดิรเป็นวัน ๆ พอหมุนไปนั้นเดี๋ยวก็เห็นดวงโลก,ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เกิดปิดบังกันข้างละหนสองหน เดี๋ยวส่องสว่างเดี๋ยวก็มืดเป็นพัก ๆ เหมือนกับมีสุริย์มีจันทรฉะนั้น ถ้าคนหมุนเครื่องอ่านหนังสือออกก็รู้ได้ว่าเมื่อไรถึงจะมีสุริยคราสมีจันทรคราสด้วย เพราะมีเขียนบอกในตัวเครื่องเสร็จชั้นที่สุดแม้อ่านไม่ออก เพราะผิดภาษากัน เพียงดูแผนที่ออก ก็เดา

ได้ว่าตรงไหนถึงจะเห็นสุริยคราส และตรงไหนจึงจะไม่เห็น.

นอกนั้นถ้าเราอยากรู้ว่า เดือนนั้น ๆ พระอาทิตย์จะส่องแสงตรงหรือเอียงประการใด เราก็หมุนเครื่องให้ถูกกับเดือนนั้น ๆ ที่เราอยากรู้ เครื่องก็บอกทันทีว่าจะส่องตรงเอียงประการใดหมด ท่านอาจารย์คูเปลต์ ซึ่ง เป็น เจ้าพนักงานกำกับ ดูแล เครื่องแผนกนี้ ยังได้เชิญท่านอัครราชทูตให้ลองหมุนเครื่องนั้นด้วยมือของตนเอง และในบัดใจ นั้น ท่าน อัครราชทูตก็หมุนไป หมุน มาจนได้ จันทรุปราคา ซึ่งได้ปรากฏขึ้นมาแล้วในปีนั้นตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม และในขณะนั้นเจ้าคุณราชทูตซึ่งที่จริงอ่านหนังสือฝรั่งไม่ออกก็ยังรู้ได้ทันทีว่าเป็นจันทรคราสหาใช่สุริยคราสไม่ ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งความพินิจพิเคราะห์อันเฉียบแหลมของท่านนั้นเอง.

เครื่องอย่างที่กล่าวมานี้ ใช้ได้แต่เพียงสำหรับสุริยคราส จันทรคราสเท่านั้น หรือเท่ากับว่าเป็นเครื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ จันทร และดวงมนุษยโลก ๓ ดวงเท่านั้น แต่ถ้าสำหรับดวงดาวอื่น ๆ แล้วใช้ไม่ได้ เช่นอยากทราบว่าวันนี้ดาวดวงนั้น ๆ ตั้งอยู่ตรงไหน เป็นเหนือใต้ของโลกเราเท่าใด อยู่ใกล้ชิดหรือห่างไกลจากมนุษยโลกเท่าใด เมื่อวานนี้และวันก่อน ๆ มันตั้งอยู่ตรงไหน เหล่านี้เป็นต้น ก็รู้ไม่ได้ด้วยอาศัยเครื่องสุริยุปราคานั้นเลย ต้องอาศัยเครื่องอีกชะนิดหนึ่งของท่านอาจารย์ปีรลังต์.

เครื่องของท่านอาจารย์ปีรลังต์นี้ ถ้าจะเทียบแล้ว ก็ คล้ายกับเครื่องเมื่อกี้นี้เอง คือว่าถ้าหมุนให้มันเดิรแล้วดวงดาวต่าง ๆ ทั้ง

ใหญ่เล็กก็เดิรวนเวียนสลับกันไป เร็วบ้างช้าบ้างเทียบให้ได้ส่วนเร็วช้ากัน เหมือนกับที่หมุนจริงในท้องฟ้าอากาศ บางดวงก็หมุนเป็นหนทางวงกลมทีเดียว บางดวงก็หมุนเป็นวงยาวรีบ้างก็เป็นวงเล็ก บ้างก็เป็นวงใหญ่ บางดวงดูเหมือนอยู่กับที่นิ่ง ๆ ไม่วิ่งไม่หมุนอะไร แต่ที่จริงก็หมุนไปมาเหมือนกัน แต่หากกำลังหมุนเข้ามาทางโลกเราบ้าง หนีห่างออกไปจากโลกบ้าง ด้วยหนทางของดาวชะนิดนั้น ตรงไปตรงมาเราจึงหลงเข้าใจว่านิ่งอยู่กับที่ แต่ที่เข้าใจดังนี้เป็นเพราะเราดูตรง ๆ นั่นเอง ถ้าเราเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งก็จะเห็นว่าเดิรเหินวนเวียนเหมือนกัน.

ดวงดาวที่เจ้าคุณราชทูตได้ดูนานกว่าดวงดาวอื่น ๆ นั้นคือดาวพระเสาร์และดาวพระพุธ ซึ่งเป็นดาวบริวารของพระอาทิตย์ เดิรโคจรหมุนอยู่รอบดวงอาทิตย์เป็นนิตย์เสมอ แต่เดิรเร็วช้าไม่เหมือนกัน ดาวพระเสาร์นั้นต้องโคจรอยู่ตั้ง ๓๐ ปีกว่าจึงจะบรรจบรอบดวงอาทิตย์คราวหนึ่ง ส่วนดาวพระพุธนั้นโคจรเพียง ๘๐ วันเท่านั้นก็บรรจบรอบ ตกลงปีหนึ่งของดาวพระเสาร์นานเท่ากับ ๓๐ ปีของเรา และปีหนึ่งของดาวพระพุธเร็วเพียง ๒ เดือนเศษ ๆ ของเราเท่านั้น.

เครื่องดูสุริยคราสและเครื่องดูดาว ๒ เครื่องนี้เป็นฝีมือของนายช่างนาฬิกาหลวงชื่อ ทุเรต์ นับว่าสามารถพอใช้ เพราะการที่จะคำนวณดูระยะทางและอาการหมุนของดวงดาวต่าง ๆ ทั้งการที่จะคิดประดิษฐเครื่องให้หมุนเร็วช้าได้ส่วนเท่ากัน สม่ำเสมอ

ไม่คลาดเคลื่อนนั้น เป็นการยากอยู่มิใช่เล่น.

นอกจากเครื่องเหล่านี้ ราชทูตไทยยังได้ดูเครื่องอื่นอีกซึ่งเกี่ยวกับดาวบ้าง ไม่สู้เกี่ยวกันบ้างหลายอย่าง เช่นได้ดูเครื่องสำหรับสูบลมออกจากหลอดเพื่อทดลองแรงดันของอากาศ และได้ดูเครื่องทอหูกซึ่งปั่นด้ายไหมคราวละร้อยเส้น เหล่านี้เป็นต้น.

พอดูเสร็จสมประสงค์แล้ว ท่านราชทูต กำลังเดิรจะออกไปจากห้องนั้นก็พอดีท่านได้แลเห็นเครื่องชะนิดหนึ่งรูปเหมือนแตรยาว แต่ไม่ใช่แตร ก็ถามผู้ที่นำท่านไปนั้นว่า:- "แตรนี้แปลกไม่เหมือนแตรที่เคยเห็น, เขาใช้เป่าเพลงอะไรกัน ?" ผู้ที่นำท่านไปก็ตอบว่า "ที่เจ้าคุณดูเห็นเป็นแตรนี้ที่จริงหาใช่แตรไม่ เป็นเครื่องสำหรับต่อเสียงพูดให้ได้ยินไกล เช่นตะโกนเรียกใครไม่ได้ยินก็เอาแตรนี้มาติดปากแล้วก็พูดไป คนที่เราต้องการเรียกนั้นถึงแม้เขาอยู่ไกลตั้งหลายเส้นก็ได้ยินชัด ราวกับอยู่ใกล้ๆ กัน" ขณะนั้นท่านราชทูตอยากจะทดลองเครื่องสำหรับส่งเสียงพูดนั้นดูว่าจะส่งเสียงไปได้ไกลจริงดังว่าหรือไม่ ก็ขอให้เอามาใช้พูดดูในทันใดนั้น ขณะนั้นมีคนกำลังเดิรอยู่บนถนนหน้าหอดูดาวคน ๑ ระยะทาง ๕๐๐ เมตร, เจ้าพนักงานจึงหยิบเอาเครื่องนั้นมาใส่ปากแล้วหันหน้าออกไปทางที่ผู้นั้นกำลังเดิรอยู่แล้วร้องทักถามว่า "นี่แกจะไปไหนกัน ? หยุดพักสักประเดี๋ยวเถอะ" พอขาดคำลงผู้นั้นก็หยุดแล้วเหลียวซ้ายแลขวาไป ๆ มา ๆ เพื่อให้รู้ว่าใครเรียกตัว ก็ไม่เห็นใครอยู่ในที่แถวนั้นเลยสักคน

เดี๋ยวแล้วเขาก็เดิรเลยต่อไป.

เวลานี้ ท่านราชทูต เตรียมจะลาท่าน อาจารย์คาซ์ซินี อยู่แล้ว ทั้งท่านก็กำลังเดิรออกไป ถึงที่นอกชาน อยู่แล้ว แต่มามีเรื่องเบ็ด-เตล็ดเกิดขึ้นเรื่องหนึ่งจึงยังไม่ได้ลาไป เรื่องนั้นฟังดูก็น่าขัน คือ ที่นอกชานนั้นยังมีกล้องอยู่อีกเครื่องหนึ่งยาวใหญ่ตั้ง ๕-๖ วาใช้สำ-หรับดูดวงอาทิตย์เป็นต้น ท่านอาจารย์คาซ์ซินีอยากจะชี้ให้เจ้าคุณราชทูตเห็นจุดดำ ๆ หลายจุดที่ดวงอาทิตย์ ซึ่งพึ่งสังเกตเห็นกันขึ้นใหม่ ๆ จึงเชิญให้เจ้าคุณราชทูตดูบ้าง เจ้าคุณดูอยู่สักครู่ก็เห็นจุดเหล่านั้นได้ดี ๆ แต่แทนที่ท่านจะกล่าวถึงจุดเหล่านั้น ท่านไปชักคำเปรียบเทียบอะไรที่ไหนไม่ทราบขบขันน่าฟังว่า "อ้อ, เราพึ่งรู้เดี๋ยวนี้เองว่า ทำไมผู้หญิงฝรั่งเศสเมื่อจะเดิรไปไหนมาไหน มีเข้าประชุมสโมสรเป็นต้น ต่างคนจึงต้องพากันเอาผ้าโปร่งมีจุดสีดำ ๆ ปิดบังหน้าเสีย. ชะรอยจะเอาอย่างพระอาทิตย์กระมัง เพราะเป็นความจริงวงหน้าของหล่อนก็กลมเกลี้ยงสดใส แม้นละม้ายคล้ายพระอาทิตย์อยู่แล้ว, ฉะนี้เมื่อหล่อนเห็นพระอาทิตย์ทรงเจิมพระพักตรด้วยจุดดำ, หล่อนก็ต้องเอาผ้าโปร่งมีจุดดำมาปกปิดหน้าเสียบ้าง หาไม่ก็จะเกิดตาฟางตาลายกันทั้งเมือง" ว่าเล่น ๆ ล้อ ๆ ดังนี้แล้วเจ้าคุณราชทูตก็อำลาท่านอาจารย์คาซ์ซินีว่า "บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ได้กำหนดไว้ว่าจะไปดูพระอารามแดชาร์เตรอว์จึงต้องขอลาท่านไปก่อน" ท่านอาจารย์คาซ์ซินีทราบดังนั้นก็ต้องจำเป็นยินยอมอนุญาตให้ลา เพราะเกรงว่าถ้าหน่วง

ไว้ท่านราชทูตจะผิดนัด หาไม่ท่านคงได้พาไปดูหอแผนกอื่นต่อไป มีแผนกท่านอาจารย์เดอลาอีร์เป็นต้น เพราะแผนกนั้นเป็นแผนกที่สลักสำคัญเหมือนกัน และไม่ต้องสงสัยถ้าเจ้าคุณราชทูตได้ไปดูคงติดใจ อยากจะดูโดยละเอียดเหมือนแผนกอื่นเป็นแน่ ท่านอาจารย์คาซีนี จึงอำนวยอวยชัยให้พร แก่ท่านราชทูตขอบใจท่านที่ได้อุตส่าห์มาเยี่ยมดังนั้นก็นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ ส่วนท่านราชทูตก็ว่า "ถ้าว่างเมื่อใดและสพกับโอกาสอันเหมาะ ข้าพเจ้ายินดีจะกลับมาสนทนาเรื่องดาวกับท่านต่อไปอีก เพราะเป็นวิชาน่ารู้คดีน่าฟังอย่างยิ่ง อาจชวนให้คนึงถึงข้อคัมภีรภาพลึกซึ้ง. แต่เวลานี้หมดโอกาสแล้ว ข้าพเจ้าขอลาท่านไปก่อน"

บทที่ ๓๓

ราชทูตไปดูพระอาราม.

ในเย็นวันนั้น ท่านราชทูตกับพรรคพวกของท่านได้ไป-ดูพระอาราม "แคชาร์เตอซ์" พอรถไปถึงลานที่หน้าโบสถ์แล้ว ท่านราชทูตกับขุนนางไทยและคนที่พาไปได้พากันเดิรดูสถานที่ภายในบริเวณของวัดนั้นทั่วไปก่อน แต่ที่วัดนี้หามีผู้ใดออกมารับคำนับราชทูตแต่อย่างใดอย่างหนึ่งดุจสถานที่อื่น ๆ ตามธรรมเนียมไม่ ท่านราชทูตนึกแปลกใจ. เจ้าพนักงานที่พาไปดูนั้นจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า "เจ้าคุณอย่าแปลกใจเลย อย่าว่าแต่ท่านราชทูตเลย ถึงจะเป็นใคร ๆ ทั้งหมดนักบวชวัดนี้ไม่ออกมาต้อนรับเลย

เพราะวินัยห้ามไม่ให้ท่านมาเกี่ยวข้องอะไรกับใคร ใครจะไปจะมาก็ไปมาได้ตามลำพัง ท่านไม่ธุระปะปังอะไรหมด ท่านได้แต่ถือศีลเจริญพรตอดทนภาวนาอย่างเดียว" เมื่อทราบเช่นนี้ ท่านราชทูตจึงหายแปลกใจ.

ในชั้นแรก ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้นำราชทูต ก็ได้นำไปดูโบสถ์แต่เวลานั้นเกือบจะค่ำอยู่แล้ว ข้างในโบสถ์ยังมีพระสงฆ์ซึ่งคอยประจำเปิดปิดประตูเหลืออยู่องค์หนึ่ง เมื่อเดิรเข้าไปข้างในแล้วท่านสตอร์ฟก็คุกเข่าลงไหว้ศีลมหาสนิท ซึ่งตั้งอยู่เหนือพระแท่นใหญ่สักครู่หนึ่ง และขณะนั้นท่านอัครราชทูตและขุนนางที่ตามไปก็ได้ย่อเข่าลงแสดงความเคารพบ้างเหมือนกัน และต่อเมื่อเห็นท่านสตอร์ฟนั้นลุกขึ้นแล้วจึงได้ลุกขึ้นพร้อมกัน.

ทีนี้ต่างก็ได้พากันไปชมดูเข้าของต่าง ๆ ในโบสถ์นั้น เช่นพระแท่น, ธรรมาสน์และอาสนะที่นั่งของพระสงฆ์ซึ่งเป็นวัตถุที่ขึ้นชื่อลือนามว่าประณีตบรรจง หาที่งดงามเสมอเหมือนในทั่วประเทศบ้านเมืองด้วยยาก แล้วก็ได้พากันไปดูพระรูปนักบุญเทพยดาอรหันต์ต่าง ๆ กับทั้งพระบทซึ่งมีเขียนอยู่ตามฝาผนังโบสถ์ ซึ่งล้วนแล้วด้วยฝีมือนายช่างเอกทั้งนั้น เช่นของอาจารย์เซแปล์ เป็นต้น พอเดิรต่อ ๆ ไปก็ได้มาถึงรูปทองสัมฤทธิ์ซึ่งตั้งอยู่เหนืออนุสสาวรีย์อันหนึ่ง ท่านราชทูตจึงถามว่า "นี่เป็นรูปใคร?" ท่านสตอร์ฟตอบว่า "เป็นรูปของเสนาบดีกระทรวงยุตติธรรม ซึ่ง เดิมที เป็น มรรคนายก และ อุปถัมภก สำคัญ ของ พระอารามนี้

และเดี๋ยวนี้ศพท่านก็ยังฝังอยู่ในนี้ด้วย"

เมื่อดูโบสถ์เสร็จแล้วก็ได้เข้าไปในห้อง "ซาคริสเตีย" ซึ่งเป็นห้องสำหรับเก็บรักษาบรรดาเครื่องพิธีมีพระภูษาต่าง ๆ ซึ่งพระสงฆ์ใช้กระทำสังฆกิจก็กิจศักดิ์สิทธิ์ ถวายบูชามิซซา เป็นต้น และไปดูห้องไว้รูปภาพงาม ๆ ทั้งเก่าใหม่ด้วย ต่อนี้ไปก็ได้ออกไปดูพระระเบียงข้างนอกรอบโบสถ์ ในระวางเสาพระระเบียงนั้น มีรูปภาพเขียนแสดงพระประวัติของนักบุญบรูโนซึ่งได้เป็นผู้เริ่มตั้งนิกายนักบวชนี้ขึ้น แต่ตามปกติคนเดิรไปมาไม่แลเห็นเพราะมีบานประตูปิด แต่เพื่อจะให้ราชทูตเข้าใจในประวัติของท่านผู้ที่ได้เริ่มสร้างนิกายนี้ ก็ได้จัดให้เปิดหมด ท่านราชทูตเห็นแล้วรู้สึกว่างามดีมิใช่น้อย, เพราะรูปประวัตินั้นเป็นฝีมือท่านอาจารย์เลอซือเออร์ นับว่าเป็นชิ้นเอกที่มีชื่ออยู่ในกระบวนช่างเหมือนกัน.

เมื่อราชทูตดูเสร็จแล้วก็พอดีได้มาพบกับท่านอธิการรองและพระสงฆ์อื่น ๆ ในอารามนั้นอีกบางองค์ ต่างจึงได้แสดงความเคารพต่อกันและกันตามธรรมเนียม ประหนึ่งว่าท่านมิได้เป็นนักบวชถือวินัยเคร่งครัด และโดยเห็นแก่ท่านราชทูตซึ่งเป็นผู้มาแต่ไกล ท่านอธิการรองจึงได้เป็นธุระนำท่านไปดูอะไรต่ออะไรที่เป็นของน่าดูอันมีอยู่ภายในพระอารามนั้นต่อไป มีที่ห้องกินเข้าเป็นต้น อันว่านักบวชชาร์เตรอซนี้ถึงว่าอยู่ร่วมอาวาศกันตั้งหลายสิบองค์ก็ดี, ก็มิได้รวมกันสำหรับกิจปฏิบัติต่าง ๆ เว้น

แต่เมื่อจะทำสังฆกิจก็ลงโบสถ์พร้อมกัน หรือกระทำภัตตกิจก็ไปห้องกินเข้าด้วยกัน นอกนั้นต่างอยู่ตามกุฏิเล็กน้อยของตนๆ ขณะเวลาที่ราชทูตไปถึงคราวนั้นพอเป็นเวลารับประทานอาหารของพวกนักบวชเหล่านั้น และสำรับกับเข้าก็ตั้งอยู่บนโต๊ะเสร็จแล้ว ก็เป็นโอกาสอันดีที่จะให้ราชทูตดูเห็นกับตาว่านักบวชฝ่ายตะวันตกบริโภคอาหารกันอย่างไร.

ข้อต้นที่ท่านราชทูตได้สังเกตนั้น คือบนโต๊ะกินเข้าซึ่งมีภาชนะเครื่องใช้สอยต่างๆ ตามธรรมเนียมทุกห้องกินเข้า หาได้มีถ้วยแก้วสำหรับกินน้ำไม่ กลับเป็นมีหม้อดินขอบหนาๆ แทน, ท่านอัครราชทูตจึงถามว่า "ทำไมบาดหลวงเหล่านี้จึงใช้แต่หม้อดินใส่น้ำองุ่น ไม่ใช้ถ้วยแก้วใส่น้ำเล่า?" ก็ได้เรียนตอบท่านว่า "กินน้ำด้วยถ้วยแก้วไม่ได้, วินัยห้ามว่าเป็นของสวยเกินฐานะของนักธรรมๆ ควรต้องตัดกังวลในสิ่งของโลก ฉะนี้ท่านจึงใช้หม้อดินต่างถ้วยแก้ว"

พอดูห้องกินเข้าเสร็จแล้วก็ได้ออกไปข้างนอก พบเครื่องสำหรับสูบน้ำราชทูตจึงถามว่า "เครื่องนี้ใช้ทำอะไรกัน?" ก็ได้รับคำอธิบายว่า "เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำจากบ่อแล้วส่งขึ้นไปแจกทั่วทุกกุฏิพระสงฆ์ในพระอารามนี้, ฉะนี้พระสงฆ์ไม่ต้องเป็นกังวลเรื่องตักน้ำหาบน้ำมาแต่ไกล" เจ้าคุณราชทูตก็ชอบใจมาก เพราะสูบน้ำนั้นในสมัยนั้นก็นับว่าเป็นของแปลกอยู่ ท่านราชทูตไม่ฉะเพาะแต่ชอบใจเท่านั้น ท่านยังอุตส่าห์เล็ดลอดไป

ดูทางช่องเล็กช่องน้อยต่าง ๆ เพื่อจะให้รู้เห็นว่าวิธีท่อน้ำนั้นติดต่อกันอย่างไร เป็นวิธีไหน.

เมื่อดูเครื่องสูบน้ำหมดก็พอเป็นเวลาค่ำมืด จะเที่ยวดูอะไรต่อไปไม่ได้ ท่านจึงหันหน้าไปทางประตูจะกลับ พอเดิรออกพ้นระเบียงวัดท่านราชทูตเหลียวหลังมาดูจึงได้รู้ในเวลานั้นว่า ท่านอธิการรองกับพระสงฆ์อันดับที่ได้ชี้แจงอธิบายอะไรต่ออะไรในวัดนั้นหาได้ติดตามไปส่งถึงประตูวัดตามธรรมเนียมทุกบ้าน ที่เขาเคยส่งท่านแต่ก่อนไม่ เจ้าพนักงานเห็นท่านราชทูตฉงนใจจึงอธิบายว่า "ข้อที่คุณพ่อนิกายนี้ไม่ตามมาส่งเจ้าคุณขอเจ้าคุณจงอย่ารู้สึกแปลกใจเลย เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชนิกายนี้ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับแขกเมืองใดซึ่งมาเยี่ยมวัดวาอารามของท่าน" เมื่อทราบความนี้แล้ว ท่านราชทูตก็ชอบใจมากว่า "วินัยนี้เคร่งครัดดี" แล้วท่านก็อุตส่าห์เดิรกลับไปหาคุณพ่อเหล่านั้นถึงที่ ๆ ท่านยืนอยู่นั้น เพื่อจะแสดงความขอบใจและอำลาท่านด้วย ดูเป็นที่พออกพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่ายมิใช่น้อย ส่วนคนทั้งหลายเมื่อเห็นท่านราชทูตกลับไปลาท่านเจ้าอธิการนั้น เป็นที่แสดงความสัมมาคารวะต่อท่านผู้มีศีล ก็สรรเสริญท่านเป็นอเนกประการ แท้จริงข้าพเจ้าได้สังเกตมาหลายหนแล้ว ถ้าท่านราชทูตเห็นพระสงฆ์ยิ่งเคร่งแล้วท่านยิ่งเคารพมากขึ้น.

บทที่ ๓๔

ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพ็ชร.

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปดูพระอารามนั้นเจ้าคุณราชทูตกับพรรคพวกได้ไปดูห้างขายเพ็ชรและเครื่องเงินทองของรูปพรรณของท่านอาจารย์ช่างทองเดอมงตาร์ซีส์ ซึ่งเป็นหัวหน้าช่างทองหลวงและที่มีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นผู้ที่มีเพ็ชรเม็ดใหญ่และแพงที่สุดในทวีปยุโรป เครื่องเพ็ชรพลอยที่ประดับพระมาลามหามงกุฎพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับเครื่องทรงอื่น ๆ ซึ่งทรงใช้ในงานใหญ่ล้วนแล้วด้วยฝีมือของนายช่างคนนี้ทั้งนั้น.

ที่ห้างขายเพ็ชรนี้ท่านราชทูตได้มีโอกาสชมรัตนเครื่องเพ็ชรพลอยอันมีค่าตั้งหลาย ๆ ล้านบาท อย่างที่เรียกกันว่าอนัคฆมณีแก้วหาค่ามิได้หรือราคาค่าควรเมืองฉะนั้น การดูเพ็ชรนี้ท่านราชทูตเพ่งพิศดูไม่ผิดแบบกับที่ดูสิ่งอื่นคือดู ๆ จริง ๆ ที่ห้างขายเพ็ชรนี้มีรัตนะกี่อย่างกี่ชะนิด ท่านราชทูตดูจนทั่ว และทุก ๆ เม็ดที่สำคัญท่านจับตรวจดูน้ำ, ดูแวว. ดูฝีมือเจียรนัยถ้วนถี่ทุกอย่าง แล้วถามถึงวิธีใช้และราคาและความนิยมของบุคคลพร้อมเสร็จ ที่จริงท่านนี้ก็เป็นผู้ชำนาญในทางดูเพ็ชรพลอยเก่งทีเดียว เพราะท่านพูดถูกต้องว่าน้ำชะนิดนี้ชะนิดนั้นเป็นราคาเท่านี้เท่านั้น และชะนิดนั้นเขานิยมใช้ทำแหวน, ทำเครื่องประดับอื่น ๆ เช่นสายสร้อยเป็นต้น ดูท่านพูดถูกต้องคล่องแคล่วราวกับพ่อค้าเพ็ชรพลอยหรือช่างทองคนหนึ่งก็ว่าได้.

เมื่อได้ดูเครื่องเพ็ชรพลอยเครื่องเงินทองของรูปพรรณเสร็จแล้ว, ท่านเดอมงตาร์ซีส์ได้พาท่านราชทูตไปดูหอพิพิธภัณฑ์ของท่านซึ่งเต็มไปด้วยโบราณวัตถุชะนิดเดียวคือแผ่นเสมาที่ระลึกและเหรียญเงินตรา, เหรียญทองตราต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลทั้งหลายเคยทำใช้แลกเปลี่ยนซื้อสิ่งของแต่ครั้งโบราณกาล ลงมา จน ถึงรัชสมัยปัตยุบันนั้น.

หอเก็บเสมานี้มีตู้สำหรับเก็บรักษาตั้ง ๔๐ ตู้ด้วยกัน. มีแผ่นเงิน, แผ่นทอง, ทองแดง, ตะกั่วดีบุก แทบทุกรัชกาลและทุกประเทศที่มีชื่อเสียงในโลกในสมัยนี้ เช่นเมืองฝรั่งเศส, เมืองสเปญ, เมืองเยอรมันนี, เมืองอิตาลี, เมืองอังกฤษ, เมืองปอลอญ, เมืองซวิท, เมืองฮอลันดาและอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก.

ท่านเดอมงตาร์ซีส์นั้นเป็นคนน่าชมจริง คือว่าท่านไม่ใช่คนมัวแต่เล่นเก็บอัฐ เก็บสตางค์ไว้ เพื่ออวดเพื่อนฝูงว่ามี แปลก ๆ หลายร้อยหลายพันชะนิดเท่านั้น ๆ แผ่น, (อย่างพวกเล่นบอนและกล้วยไม้เป็นต้น) ท่านสะสมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางสอบสวนโบราณคดีมีตำนานพงศาวดารเป็นต้น เหตุให้รู้ว่าท่านเดอมงตาร์ซีส์เป็นนักโบราณคดีรู้พงศาวดารในสากลโลกละเอียดสุขุมนั้น คือว่าเมื่อท่านราชทูตหยิบแผ่นเหรียญไหนถามว่า "นี่สร้างมาแต่ครั้งไร ? เพื่ออะไร ?" ท่านก็ตอบทันควันว่า "สร้างมาแต่ครั้งแผ่นดินพระราชาองค์นั้น ๆ เมืองนั้น ๆ เนื่องด้วยมงคลและเหตุเศร้าโศกนั้น ๆ" ดังนี้ทุกแผ่นไม่มีติดหรือฉงนเลย ดูราว

กับท่านอ่านในพงสาวดารก็ว่าได้. ฉะนี้จึงได้รู้ว่าท่านเป็นนักโบราณคดีรู้ข้อความในพงศาวดารแห่งโลกดีจริงผู้หนึ่งหาผู้เสมอยาก.

ฝ่ายท่านราชทูตเล่า นอกจากพินิจดูด้วยตาและตั้งกระทู้ถามท่านยังได้แสดงความจงรักภักดีซึ่งท่านมีไว้ต่อเจ้านายเหนือตนอย่างน่าชม และโดยไม่ต้องพูดสักคำเดียว เพราะเหตุนี้จึงเป็นการแปลก ถ้าเป็นแต่ยอสรรเสริญพระบารมีด้วยปากธรรมดาก็ไม่แปลกอะไร แต่นี่ท่านนิ่งไม่พูดไม่จาสักคำเดียวและถึงกระนั้นการดุษณีภาพนี้เป็นที่สรรเสริญบารมีของเจ้านายตนดีกว่าคำพูดตั้งหลายเท่า เรื่องได้เกิดขึ้นดังนี้คือเมื่อท่านราชทูตกำลังดูแผ่นเหรียญเหล่านั้น เผอิญมีอยู่แผ่นหนึ่งซึ่งท่านหยิบขึ้นมาพิจารณาด้านหน้ามีรูปอะไรต่ออะไรไม่แปลกอะไรนัก แต่ด้านหลังมีคำจารึกมากมายและยืดยาวกว่าแผ่นเหรียญอื่นๆ เป็นอันมาก ท่านราชทูตจึงถามว่า "คำจารึกเหล่านี้มีใจความอย่างไร ทำไมจึงยาวยืดพิสดารดังนี้เล่า? ท่านเดอมงตาร์ซิส์อธิบายว่า "เหรียญแผ่นนี้เป็นเหรียญที่พวกขบถได้หล่อขึ้นเมื่อศก ๑๖๗๒ เมื่อสงครามได้เกิดขึ้นในระวางประเทศยุโรป รูปข้างหน้าเป็นรูปเปรียบเสียๆ หายๆ ต่อพระมหากษัตริย์ต่างๆ และคำจารึกที่ด้านหลังก็ล้วนคำติเตียนว่ารัฐบาลของพระมหากษัตริย์เหล่านั้นทั้งสิ้น."

เมื่อท่านราชทูตได้ฟังคำอธิบายนั้นท่านก็โยนทิ้งเหรียญแผ่นนั้นลงทันทีโดยอาการแค้นใจและเกลียดชังอย่างที่สุด และอาการ

อันนี้ ของ ราชทูต ก็เป็นการแสดง ความ จงรักภักดี ต่อเจ้านาย และความเกลียดชังต่อคนพาล ที่ได้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมอย่างเปิดเผยดีกว่าใช้วาจาสามิภักดิ์และติเตียนเป็นอันมาก.

ในบรรดาเหรียญและเสมาที่ระลึก ซึ่งให้ท่านราชทูตดูนั้นมีอยู่หลายแผ่นซึ่งเป็นเหรียญพึ่งได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีหลายแผ่นที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏอยู่ในนั้นด้วย แผ่นที่มีพระบรมรูปนั้นสังเกตดูท่านราชทูตพิเคราะห์แล้วพิเคราะห์เล่าเป็นกาลนาน ไม่ค่อยจะวางลงได้ ดูเหมือนมีเสน่ห์อะไรอันหนึ่งดลใจท่านราชทูตให้ชอบดูยิ่งกว่าแผ่นอื่นๆ.

ต่อเมื่อท่านราชทูตได้ตรวจดูแผ่นเหรียญเหล่านั้นเสร็จหมดแล้ว ท่านก็ได้กล่าวชมเชยความคิดและธรรมเนียมของผู้ที่สร้างเหรียญชะนิดนั้นว่า "เป็นธรรมเนียมอันดีอย่างยิ่ง เพราะเป็นเหมือนหนึ่งประกาศคุณความดีของคนในสมัยหนึ่ง ให้คนในสมัยหลังได้รู้ถึงด้วย หาไม่เมื่อคนสมัยปัตยุบันล่วงลับไปแล้วชื่อเสียงและเกียรติคุณความดีมักหายศูนย์ไปเร็ว หามีพะยานปรากฏให้คนชั้นหลังทราบทั่วถึงกันไม่ เพราะความทรงจำของมนุษย์ย่อมไม่ยืดยาวเป็นธรรมดา ถึงกระนั้นก็ดีส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กฤษดาภินิหารและพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์มากเหลือล้น ถึงแม้จะไม่สร้างเหรียญที่ระลึกขึ้นไว้เกียรติศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ก็คงแผ่เผยฟุ้งซ่านไปเองจน

ชั่วกาลปาวสาน เพราะพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ย่อมทรงฝังในจิตต์ใจของพลเมืองฝรั่งเศสทั่วทุกคนในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ฉะนี้จึงเข้าใจว่าแม้นไม่มีเสมาที่ระลึกก็คงไม่มีวันศูนย์เป็นแน่ แต่เมื่อยิ่งมีเสมาเตือนให้ระลึกถึงด้วยก็ยิ่งดี เพราะเป็นเหมือนหนึ่งส่งเสริมคุณความดีของพระองค์ให้ยิ่งแผ่ซ่านออกไกลสิ้นกาลนาน ซึ่งไม่เป็นการเกินสมควรหามิได้ เพราะพระบารมีของพระองค์น่าสรรเสริญหาที่สุดมิได้"

เมื่อดูแผ่นเหรียญเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้แสดงความขอบใจต่อท่านเดอมงตาร์ซีส์ในการที่ท่านได้โปรดอธิบายฐานที่เกิดและพงศาวดาร ของเหรียญเหล่านั้นโดย ละเอียดละออจน เข้าใจดีแล้วต่างก็ได้พากันไปดูรูปต่าง ๆ ซึ่งแขวนอยู่ในบ้านของท่านเดอ-มงตาร์ซีส์พร้อมทั้งคำอธิบายถึงรูปภาพที่แขวนไว้รอบห้องนั้นด้วยเมื่อท่านราชทูตได้เห็นรูปพร้อมทั้งคำอธิบายฉะนี้แล้วจึงได้รู้เข้าใจถึงการที่ไปพบประเทศอเมริกา เพราะในจำนวนรูปเหล่านั้นมีรูปท่านคริศโตบาลโกลำโบนายเรือเอกสเปญอยู่รูปหนึ่ง ซึ่งได้ไปพบปะเมืองอเมริกาเป็นคราวแรกเมื่อคริศตศก ๑๔๙๒.

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งท่านราชทูตชมแล้วชมเล่าถึงกับซักถามชื่อของนายช่างผู้ที่เขียนหมดทุกรูป ท่านยังได้ดูอีกสิ่งหนึ่งในห้องของท่านเดอมงตาร์ซีส์ซึ่งควรจะต้องกล่าวถึงบ้าง คือนาฬิกาเรือนหนึ่งซึ่งไขคราวเดียวแล้วก็เดิรไปได้ตลอดถึง ๓ เดือนไม่หยุดพอดูนาฬิกานี้แล้วก็นับว่าราชทูตได้ดูหมดในของน่าดูซึ่งมีอยู่ที่ห้าง

ขายเพ็ชรนั้น ท่านราชทูตจึงได้ขอบใจและอำลาท่านเดอมงตาร์-ซีส์ กับภรรยาอีกคำรบหนึ่ง แล้วก็ได้ออกไปขึ้นรถซึ่งรอคอยอยู่หน้าห้าง.

บทที่ ๓๕

ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคลาญี่.

วันที่ท่านราชทูตได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่วังแวร์ซายส์นั้น ท่านยังหาได้ทันไปเที่ยวชมดูพระราชวังตลอดไม่. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงาน กระทรวงวังจัดการให้ราชทูตไปพัก ที่พระตำหนักเดอคลาญี่ ซึ่งอยู่ไม่สู้ ห่างจากวังแวร์ซายส์เท่าไร เพื่อจะเปิดโอกาสให้ท่านราชทูตได้ไปเที่ยวชมดูตามชอบใจ.

ฉะนั้นเมื่อรุ่งขึ้นจากวันที่ท่านได้ไปดูห้างขายเพ็ชรนั้น คณะราชทูตไทยก็ได้ย้ายไปพักอาศัยอยู่ที่ตำหนักเดอคลาญี่ตามกระแสพระบรมราชโองการ พระตำหนักเดอคลาญี่นี้จำลองแบบวังโบราณที่เมืองครีก (Gréce) มาสร้างไม่มีแบบอื่นมาเจือปนเลย และจะเรียกว่าวังครีกก็ไม่ผิด แต่อาศัยเหตุที่วังนี้ตั้งอยู่ริมบ้านขุนนางโบราณชื่อ "บารงเดอคลาญี่" (หรือหลวงเดอคลาญี่ ถ้าจะเทียบกับตำแหน่งขุนนางเมืองไทย) จึงได้ตั้งชื่อเรียกว่า "พระตำหนักเดอคลาญี่."

พระตำหนักนี้หันหน้าไปทางทิศเดียวกันกับพระที่นั่งวังเดอ

แวร์ซายส์ ทางด้านหน้าของพระตำหนักนี้มีมุขยื่นออกมาในที่สุดทั้งสองข้าง และมุขนั้นทำหักเข้ามาทางหน้าตำหนักอีกหน่อย ท้องสนามหน้าลานพระตำหนักวัดตามยาวได้ ๖๐ เมตร, วัดตามกว้างตั้งแต่หน้ามุขไปถึงรั้วนอกหน้าประตูใหญ่ได้ ๖๔ เมตร หน้ามุขกลางนั้นทรวดทรงกลมเป็นวงพระจันทรครึ่งซีก ยื่นออกมาข้างหน้าดูเหมาะเจาะเข้าทีมาก ค่าที่ทำให้ดูเห็นพระตำหนักซึ่งเข้าไปที่ด้านหน้านั้นมีบันไดขึ้นลงปูด้วยศิลาอ่อน ๕ บันได ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมเตี้ย ๆ ประมาณ ๕ ฟุตเท่านั้น.

ชั้นล่างของพระตำหนักนี้งามกว่าชั้นอื่นหมด มีที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือมุขหน้าที่ยื่นออกไปหน้าลาน และเหนือมุขหลังซึ่งยื่นออกไปในสวนกับทั้งสองข้างแห่งมุขนั้น และมีท้องพระโรงใหญ่อยู่ตรงกลาง ในท้องพระโรงใหญ่นั้นมีเสาศิลาสำหรับพื้นเพดานโดยรอบ และเพดานนั้นพอพ้นเสาออกมาทางกลางห้องก็ต่ำลงมากว่ารอบ ๆ หน่อย ลวดลายเครื่องประดับทำล้วนแต่ทรวดทรงตรง ๆ. ไม่มีวงไปมาอย่างลวดลายธรรมดาเป็นวิธีประดับอย่างพื้น ๆ อย่างที่เรียกว่าแบบ "อัตติก" ของชาวเมืองครีกโบราณ.

ห้องอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ข้างซ้ายมือเมื่อขึ้นมาจากบันไดใหญ่หน้าพระลานก็แต่งตามแบบ "อัตติก" นี้ทั้งหมด. แต่ห้องด้านขวามือนั้น ก็แต่งเป็นแบบครีกโบราณ เหมือนกัน แต่ เรียกชื่อ ว่าแบบ "คอรินเทียน" คือผิดกันกับแบบ "อัตติก" ที่เพิ่มลวดลายกนก

วนเวียนเข้าบ้าง เพิ่มภาพต่าง ๆ เช่นสัตว์และใบไม้และรูปเปรียบเข้าบ้าง ส่วนแบบ "อัตติก" นั้นเป็นแต่เส้นตรง ๆ เท่านั้น เครื่องประดับอื่นไม่มีเลย ห้องที่สร้างตามแบบคอรินเทียนนี้เป็นห้องเล็กห้องน้อยหลายห้อง เป็นห้องสรงและห้องชะนิดคาเลอรี่ แต่ไม่มีฝากั้น พื้นเพดานของห้องคาเลอรี่นี้ยังไม่แล้วเสร็จดี ถ้าแล้วเมื่อใดคงงามเป็นที่จับตาจับใจมาก เพราะที่บนเพดานนั้นรับสั่งให้เขียนเป็นราชประวัติของพระเจ้าเอเน่ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจับใจมาก (พระราชประวัติของพระเจ้าเอเน่นั้นปรากฏดังนี้คือ เมื่อพระเจ้าเอเน่ได้ทรงครอบครองพระนครตรัว แทน พระราชบิดา ซึ่งทรงพระชราชิณแล้ว พระเจ้าอุลิสกีกรีธาทัพมาตีเมืองตรัว พระเจ้าเอเน่เห็นเหลือกำลังที่จะต้านทานก็ต้องทิ้งบ้านทิ้งเมืองเสด็จหนีไปและทรงแบกพระราชบิดา ซึ่งทรงพระชราภาพ ขึ้นเหนือพระปฤษฎางค์พาหนีไปด้วย เป็นการแสดงความกตัญญุตาคุณต่อพระราชบิดาอย่างสิ้นสุดกำลังซึ่งพระองค์สามารถจะทำได้ ฉะนี้ถ้าเขียนเรื่องภาพนี้สำเร็จลงเมื่อไรจึงเข้าใจว่าคงงามเป็นแน่.)

ที่มุมเพดานข้างล่างนั้น ปั้นเป็นรูปหมู่กำลังก้มหน้าลง ทำท่าแบกเพดานไว้มิให้ตกลงข้างล่าง และใต้ลงมาอีกหน่อยปั้นเป็นรูปเทพธิดาบ้าง ยักขินีบ้าง ถือกระเช้าดอกไม้และพวงมาลัย ทั้งช่วยกันยกโค้งศิลาทั้ง ๘ โค้งซึ่งไปบรรจบกัน ตรงกลางพื้นเพดาน.

ที่เหนือบัวเสาซึ่งเป็นที่เกิดแห่งโค้งทั้ง ๘ โค้งที่เป็นเหมือนซี่โครงของเพดานนั้น ก็มีเป็นรูปเทพบุตรเทพธิดาและพระ ๆ

เจ้า ๆ ตามลัทธิพวกครีกโบราณกำลังแผลงฤทธิแสดงเดชกันทั้งนั้น เช่นมีรูปพระนางธรณีผู้บำรุงโลกให้ชุ่มชื่น รูปเทพบุตรผู้ประจำธาตุไฟ ธาตุลม ดินและน้ำเป็นต้น รูปเทพยดาผู้ประจำจักรราษีและดาวนพเคราะห์ซึ่งถือกันว่าล้วนแต่อาจยังฤดูให้ผลัดเปลี่ยนกันได้ ให้ฝนฟ้าอากาศดีร้ายตามพระทัย กับมีรูปพระภูมิเจ้าที่และเทพยดาประจำทิศ สำหรับกันผีร้าย ป้องกันบ้านเมือง มิให้เป็นอัน-ตราย เหล่านี้เป็นต้น.

ถ้าจะออกจากพระตำหนักโดยทางประตูห้องคาเลอรีที่ว่ามานี้ก็ถึงสวนอุทยาน "โอรังเซอรี" คือสวนส้มซึ่งทำเป็นโรงใหญ่ปลูกต้นไม้ไว้ข้างใน ค่าที่ต้นส้มในเมืองฝรั่งเศสไม่อาจขึ้นกลางแจ้งได้เหมือนในเมืองไทย ต้องปลูกไว้ในโรงและปฏิบัติอย่างดีบดีจึงจะเผล็ดดอกออกผลได้บ้าง หรือถึงโบสถ์หรือโรงสวด ขอกล่าวถึงสวนส้มและโรงสวดนี้อีกหน่อย เพราะเห็นเป็นของแปลกคือตามธรรมดาโบสถ์มักมีสัณฐานยาวมากกว่ากว้าง ทั้งทรวดทรงมักเป็นดังรูปกางเขน แต่โบสถ์นี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทรวดทรงกลมเหมือนจอมปลวก ที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะจะเลียนแบบครีกทั้งนั้นคือศาลเทพารักษ์ของครีกทรวดทรงกลม โบสถ์นี้จึงทำทรวดทรงกลมด้วยมิให้เสียแบบแผนความนิยมแห่งเจ้าของเดิม ลวดลายข้างในเป็นไปตามแบบคอรินเทียนทั้งนั้น ขนาดของโบสถ์นี้วัดตามศูนย์กลางจากข้างหนึ่งไปหาข้างหนึ่งได้ ๑๐ เมตรพอดี เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงประทับอยู่ในพระตำหนักนี้ ถ้าทรงหมาย

พระทัยจะไปฟังมิซซาไม่ต้องเสด็จออกจากพระตำหนักก็เข้าโบสถ์ได้ เพียงเสด็จตามระเบียงพระตำหนักก็ถึงโบสถ์ สะดวกดี ส่วนสวนส้มนั้น มีแปลกดังที่ได้กล่าวแล้วคือเป็นสวนสร้างไว้ในโรง หาใช่สร้างโรงไว้ในสวนเหมือนเมืองไทยไม่ ที่คิดทำเช่นนี้ก็เพราะเมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองที่มีอากาศค่อนข้างหนาว ต้นไม้ผักหญ้าบางอย่างซึ่งขึ้นดีในเมืองร้อน ถ้าจะปลูกตามสวนในเมืองฝรั่งเศสคงไม่งอกงาม (อย่างเดียวกับต้นไม้ที่ชอบขึ้นงามในเมืองหนาวมาปลูกในเมืองไทยก็ไม่งอกงามเหมือนกัน) ก็ในจำพวกต้นไม้ในเมืองร้อน ซึ่ง ปลูกไม่ ขึ้น ที่ กลางแจ้งใน ประเทศฝรั่งเศสตอนเหนือ เช่นที่แถวพระนครปารีสนั้น ต้นส้มก็เป็นต้นไม้ชะนิดหนึ่งซึ่งไม่ชอบหนาวปลูกไม่ขึ้น ฉะนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงได้ ทรงดำริ ปลูก สวนอุทยานไว้ใน ที่กำบังดังนี้ เพื่อจะบำรุงอากาศใน นั้นให้ ร้อนหนาวจำเพาะ พอเหมาะ แก่ความต้องการของต้นส้มนั้นเอง เพื่อให้งอกงามเผล็ดดอกออกผลได้

สวนส้มนี้หลังคาและฝามุงบังด้วยแผ่นกระจกทั้งนั้น แต่ถึงเวลาระบายลมเข้าออกแผ่นกระจกเหล่านั้น ปิดเปิดได้ ตามชอบใจ ถ้าอากาศหนาวก็ปิดเสีย ถ้าอากาศร้อนอบเกินไปก็เปิดออกดังนี้ อากาศภายในจึงเป็นปกติอยู่เสมอ ถ้าฤดูหนาวทีเดียวเพียงปิดแผ่นกระจกเท่านั้นก็ยังอุ่นไม่พอ จึงต้องคิดทำให้อบอุ่นไปด้วยวิธีสุมไฟข้างใน ดังนี้ ต้นไม้จึงไม่ตาย.

สวนส้มที่ตำหนักเดอคลาญีนี้จัดอย่างประณีต ถนนรน

แคมสำหรับเดิรเหินไปมาภายในโรงสวนนั้น ล้วนแต่ปูด้วยศิลาอ่อนขาวบริสุทธิ์ทั้งนั้น และถ้าจะวัดตามยาวก็ได้ ๔๘ เมตร วัดตามกว้างได้ ๘ เมตรเศษ ท่านราชทูตเที่ยวดูจนทั่วเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๖

ราชทูตไปดูลำคลองที่แวร์ซายส์.

เย็นวันต้นที่ราชทูตไปพักที่ตำหนักเดอคลาญี่นั้น ท่านสตอร์ฟซึ่งเป็นเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตเสมอ ได้เข้าไปหาท่านราชทูตแล้วพูดว่า "ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบด้วยว่า พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าเจ้าคุณมีความประสงค์อยากให้ข้าพเจ้าทูลสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ทรงทราบบ้างแล้ว ขอเชิญเจ้าคุณบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า "หามิได้ เราจะมิบังอาจถึงกับให้ท่านนำความอันใดขึ้นกราบบังคมทูลให้ลำบากพระทัยเลย เราอยู่เป็นสุขในสำนักนี้ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงจัดให้มาอยู่พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ อยู่แล้ว ถ้าเมื่อใดพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงทราบความเป็นไปของเรา พระองค์คงทรงไต่ถามถึงเรา ๆ จึงจะกราบทูลให้ทรงทราบเมื่อนั้น แต่ที่จะให้เรารบกวนพระองค์ก่อนดังนั้นหาเป็นที่ชอบไม่ แต่ข้อที่ท่านให้โอกาสแก่เราเช่นนี้เราขอบใจท่านเป็นอันมาก."

ตั้งแต่วันนั้นมาท่านสตอร์ฟ ก็มิได้ถาม ถึงความประสงค์กับราชทูตอีกต่อไป แต่ทุกวันต้องไปหารือกับท่านอัครมหาเสนาบดีเดอเซเญอเลว่า "วันนี้ควรจะพาท่านราชทูตไทยไปดูอะไรบ้าง?" เพราะเกรงว่าแต่ลำพังท่านราชทูตจะไม่กล้าออกปาก ขอดูอะไรเลย และหากว่าจะเว้นเสียบ้างจะไม่พาไปดูทุกวันท่านราชทูตก็จะไม่ทันได้ดูได้ชมของที่น่าดูน่าชมอีกหลายอย่าง จะต้องกลับไปเมืองไทยเสียก่อน.

วันต้นนั้น ท่านเสนาบดีมีคำสั่งให้พาราชทูตไปดูเรือกัญญาและลำคลองต่าง ๆ ในบริเวณวังแวร์ซายส์ว่า "มงเซียร์สตอร์ฟท่านควรพาราชทูตไปคอยที่ท่าราชวรดิตถ์ศิลาลายก่อนเถิด แล้วที่นั้นจะได้พบกับมงเซียร์เลอแฟฟร์ชาวพนักงานอุทยานหลวง มงเซียเลอแฟฟร์ก็จะได้รับภาระนำทางต่อไป เพราะมีรับสั่งว่ามงเซียเลอแฟฟร์นี้เป็นคนชำนาญทางพระราชนิเวศน์วังแวร์ซายส์มากกว่าใคร ๆ ควรมอบธุระให้อธิบายความเป็นไปในนั้นได้ดีกว่าใคร ๆ หมด" เหตุที่พระองค์ทรงเพิ่มเจ้าพนักงานพิเศษขึ้นฉะนี้ก็โดยพระราชประสงค์ว่าเมื่อราชทูตานุทูตกลับไปเมืองไทยแล้วจะได้ทำรายงานความเป็นไปของเมืองฝรั่งเศส ขึ้น กราบบังคมทูลโดยละเอียดตามความเป็นจริง ดีกว่าทิ้งให้เลือกไปดูเอาเองตามอำเภอใจโดยไม่มีผู้แนะนำ แล้วทำรายงานขึ้นกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์โดยคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามความเข้าใจของตนเอง.

วันนั้นก่อนหน้าที่จะลงเรือไปเที่ยวชมสวนและลำคลองท่านราชทูตได้แวะเข้าไปดูสระ "อาปอล์โล" ซึ่งอยู่ตามทางที่จะไป ชมสระเสร็จแล้วก็ได้พากันไปดูพระตำหนักน้ำ ซึ่งเป็นท่าที่เรือมาคอยรับ.

พอดีขณะนั้นขบวนเรือ "คงดอลา" คือเรือกัญญาหลวงกำลังเทียบท่าพร้อมด้วยเจ้าพนักงานและพวกฝีพายทนายเลือก ซึ่งล้วนแต่งตัวเต็มยศเช่นในวันพระราชพิธีใหญ่ ๆ ฉะนั้น เรือทุกลำก็ล้วนชักธงทิวปลิวไสวสบัดตามกระแสลมอยู่ไปมา พอราชทูตมาถึงท่าบรรดาเครื่องมหรศพฆ้องกลองมะโหรีและดนตรีต่าง ๆ ซึ่งมีประจำอยู่ในลำเรืออย่างเดียวกับเรือพระที่นั่ง ก็บรรเลงเพลงต้อนรับราชทูตสยาม พอได้เวลาราชทูตก็ลงเรือ พนักงานดนตรีก็บรรเลงเพลงอย่างวิเวกเยือกเย็นแล้วก็เคลื่อนกระบวนไป.

เมื่อขบวนเรือแล่นไปได้สักครู่ก็มาเทียบอยู่ตรงหน้าสวนมิสกวันและสวนเลี้ยงสัตว์ป่าต่าง ๆ มีสัตว์ต่างประเทศเป็นต้น ท่านราชทูตไทยก็พากันขึ้นบก เดิรไปตามถนนใหญ่ที่มีต้นไม้ใหญ่ใบร่มชิดเรียงรายไปทั้งสองข้างถนน แล้วก็เข้าไปในสวนเลี้ยงสัตว์ "เมนาเญอรี" สิ่งที่ทำให้ท่านราชทูตดูแปลกใจไม่น้อยในสวนนั้น คือสัตว์บางอย่างซึ่งท่านทราบว่าจำเพาะมีอยู่แต่ในประเทศสยาม ก็ยังกลับมามีอยู่ในสวน "เมนาเญอรี" นั้นด้วย.

พอดูสัตว์ตามสมควรแก่กาลแล้ว ต่างก็ได้พากันไปดูพระที่นั่งโรงนาชื่อตรียานง ซึ่งตั้งอยู่ตอนท้ายบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น

พระที่นั่งโรงนานี้ดู เป็นที่ ติดอกติดใจ ของคณะราชทูต เป็นอันมาก ดูแล้วดูเล่าจนแทบประหนึ่งว่า จะไม่อยากออกไป จากพระที่นั่งโรงนานั้น.

ครั้นราชทูตออกจากพระที่นั่งโรงนาแล้วนั้นก็ถึงเวลากลับเสียแล้ว แต่ขากลับนี้หาได้กลับโดยกระบวนเรือเหมือนเมื่อขามาไม่ กลับโดยขบวนรถหลวงซึ่งเจ้าพนักงานได้จัดไว้คอยรับที่ปลายทางสวนหลวงนั้น ในที่นี้หากว่าท่านผู้อ่านอยากจะใคร่ทราบว่าราชทูตได้แลเห็นของมากน้อยสักเท่าไร ข้าพเจ้าจะกล่าวเพียงแต่ว่า เมื่อท่านราชทูตกลับมายังที่พักแล้วท่านได้เขียนรายงานสิ่งที่ท่านได้เห็นสำหรับนำไป กราบทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ท่านลงมือตั้งแต่หัวค่ำจนเกือบย่ำรุ่งจึงได้ลุกจากที่นั่งเขียนนั้น ว่าเท่านี้แล้ว ท่านผู้อ่านคงอาจ เดา เอาเองได้ ว่าราชทูตได้ไป เห็นของแปลกตามาในวันนั้นมากน้อยสักเท่าไร จึงต้องนั่งเขียนรายงานอยู่ช้านานถึงเพียงนี้.

บทที่ ๓๗

ราชทูตไปเที่ยวดูสวน.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าจากวันที่ได้ไปเที่ยวตามลำคลองนั้น มงเซียร์-เลอแฟฟร์เจ้าพนักงานรักษาพระอุทยานก็ได้มารับราชทูต แล้วพาท่านไปดูสวนส้ม "โอรังเชอรี" ซึ่งเป็นสวนอยู่ในโรงกระจกคล้ายสวนส้มที่พระตำหนักเดอคลาญี่นั้น โรงสวนส้มนี้นายช่างเอก

ชื่อมังซารด์เป็นผู้สร้างพึ่งจะสำเร็จลงไม่สู้นานนัก แต่ก็มีชื่อเสียงปรากฏรู้กันทั่วทุกประเทศว่า เป็นสถานที่แปลกประหลาดใหญ่โตมโหฬารพิเศษกว่าโรงสวนชะนิดเดียวกันมาก.

เมื่อราชทูตเที่ยวดูโรงสวนส้มโอรังเชอรีนี้แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูสวนไม้มีผลชะนิดอื่นและสวนผัก "เลอปอตาเยร์" ซึ่งอยู่ติดกันกับโรงสวนส้มแต่ต่างขนัดกัน สิ่งที่ท่านราชทูตได้สังเกตด้วยความแปลกใจในสวนนี้ คือการจัดบรรดาไม้มีผลและต้นผักไว้เป็นชะนิด ๆ เป็นพวก ๆ ไม่ปะปนกันเลยล้วนเป็นหมวดหมู่น่าดู ที่ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าท่านราชทูตได้พิเคราะห์ดูพืชพันธุ์ผลไม้ด้วยความเจาะจงอย่างไร จะขอบอกเพียงว่าสิ่งที่น่าดูอื่น ๆ ท่านเคยพิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างไร สิ่งในสวนนี้ท่านก็ได้พิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น.

วันที่ท่านราชทูตไปเที่ยวชมสวนนี้ เผอิญท่านเดอลาแคงคินีซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ เฝ้าพิทักษ์รักษาสวนนั้น มาป่วยลงออกมาต้อนรับราชทูตไม่ได้ บุตรชายของท่านจึงได้ออกมาทำปฏิสันถารต้อนรับแทนบิดา และได้เอาผลไม้ต่าง ๆ มีลูกองุ่น "มีสกาต์" เป็นต้นให้ท่านราชทูตและพวกขุนนางไทยลองชิมดู ท่านราชทูตและขุนนางไทยก็ได้ชวนกันชิมดูทุกคน แล้วต่างก็พากันออกปากชมผลองุ่นมีสกาต์ว่ามีโอชารสอร่อยและหอมน่ากินเป็นเสียงเดียวกันไปหมด.

ในวันนั้นนอกจากที่ได้ไปดูสวน คณะราชทูตก็ยังได้ไปดู

สถานที่สำหรับเล่นลูกบอลไม้ชะนิดหนึ่ง ซึ่งทอยด้วยมือคล้ายเด็กเล่นโมราฉะนั้น สถานที่นั้นมีต้นไม้ปลูกรายเป็นแถวไปสองข้างดูราวกับเป็นซุ้ม ภายใต้มีเงาร่มสนิทเล่นได้สบายไม่ร้อน ใกล้สถานที่เล่นลูกบอลไม้นั้นมีสระใหญ่อยู่สระหนึ่งยังไม่แล้ว จึงยังไม่มีชื่อตั้งว่าเป็นสระอะไร แต่ชาวสวนด้วยกันตั้งชื่อเรียกกันเองว่าสระสวิส เพราะใช้พลอาสาชาวสวิสเป็นคนขุด.

พอดูสระสวิสเสร็จแล้ว ก็ได้พากันขึ้นไป ดูบนยอดภูเขาดินย่อมๆ และไม่สู้สูงนัก ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางสวน ถึงแม้ว่าภูเขาดินนั้นจะเตี้ยก็จริง แต่เมื่อได้พากันขึ้นไปถึงยอดเขาแล้วก็แลเห็นบริเวณพระราชวังแวร์ซายส์ได้ถนัด ท่านอัครราชทูตจึงเอ่ยขึ้นว่า "แล้วกันซิเรา เดิมก็เข้าใจว่าได้เห็นพระที่นั่งวังแวร์ซายส์เกือบๆ ทั่วแล้ว พึ่งจะรู้สึกเดียวนี้เองว่าสถานที่ซึ่งเราเที่ยวชมมามากต่อมากแล้วนั้น ยังน้อยกว่าที่เรายังไม่ได้ไปเที่ยวชมอีกมากต่อมากไม่รู้กี่เท่า ช่างใหญ่โตมะโหฬารจริง."

ตำบลภูเขาดินนี้ มีนกไก่ฟ้าผสมมาก ถ้าวันใดไม่สำราญพระทัย ก็เสด็จประพาสมาเที่ยวทรงยิง เล่นพอให้เป็น ที่สำราญพระทัย เมื่อเล่าเหตุการณ์นี้ให้ท่านราชทูตฟัง ยังมีบุรุษผู้หนึ่งแสร้งถามขึ้นมา โดยหมายจะให้ราชทูตจนแต้มว่า "นี่แน่ะเจ้าคุณ ต่างว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไก่ฟ้าตัว ๑ ที่พระองค์ทรงยิงด้วยพระหัตถ์ เจ้าคุณจะเอาไปทำอะไร? จะกินหรือไม่กิน?" ที่แสร้งถามดังนี้ก็เพราะธรรมดาไก่ป่าที่ตายไปแล้วถ้า

ไม่กินก็ต้องทิ้ง เพราะบัดเดี๋ยวเน่า แต่จะทิ้งอย่างไรได้ด้วยเป็นของพระราชทาน จะเป็นทางหมิ่นประหมาทพระบรมเดชานุภาพไป ถ้าจะไม่ทิ้งก็ต้องกิน แต่จะกินอย่างไรได้ด้วยเป็นของสำหรับพระองค์ทรงเสวย จะเป็นการละโมภเกินฐานะของตนผู้เป็นราษฎรไป รวมความก็ถามเพื่อจะให้ราชทูตจนแก่ปัญหา เพราะเห็นเป็นสองเงื่อนอยู่ แต่ที่ไหนได้เล่า พอถามจบประโยคลงท่านราชทูตก็ตอบทันทีว่า "อย่าว่าแต่จะกินเนื้อเลยท่าน ถึงกระดูกก็จะไม่ทิ้ง เพราะขึ้นชื่อว่าของพระราชทานแล้วไม่ยอมให้เสียเลยสักชิ้นเดียว" ที่ตรงนี้เล่นเอาคนถามเองจนแก่ถ้อยคำไปเอง ไม่รู้จะต่อประโยคราชทูตได้อย่างไร ได้แต่ตอบสรรเสริญราชทูตว่า "เจ้าคุณช่างมีไหวพริบเฉลียวฉลาดและความจงรักภักดีสัมมาคารวะต่ออำนาจราชศักดิ์ดีจริง ๆ"

บทที่ ๓๘
ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์ เป็นครั้งที่ ๓.

รุ่งขึ้นในวันคำรบ ๓ ราชทูตได้ไปชมสวนอุทยานวังแวร์ซายส์อีก ชั้นแรกท่านเข้าไปดูสวนเล็กก่อน สวนนี้ที่จริงก็ใหญ่โตระโหฐานมากทีเดียว ไม่น่าจะเรียกว่าสวนเล็กเลย แต่เพราะมันไม่ใหญ่โตเท่ากับสวนใหญ่ในบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น จึงเรียกกันว่าสวนเล็ก.

ในสวนเล็กนี้มีแปลกเป็นพิเศษที่มีรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ตั้งอยู่ทุกมุมสวน รูปเหล่านี้จำลองตามแบบอิตาลีบ้าง ตามแบบครีกบ้าง สุดแต่ว่าท่านเสนาบดีเดอลูวัวส์ได้ยินว่าที่ไหนมีรูปฝีมือดีของอาจารย์โบราณ ท่านก็สั่งให้ช่างไปจำลองแบบมาทำไว้ประดับวังแวร์ซายส์ ตกว่าฉะเพาะแต่ในวังแวร์ซายส์แห่งเดียวเท่านั้นมีรูปโบราณและสมัยปัจจุบันทั่วไปในโลกพิภพ ประดับทุกชะนิด อนึ่งนอกจากรูปหล่อซึ่งมีมากมายดังนี้ก็ยังซ้ำมีรูปอื่นซึ่งทำด้วยศิลาอ่อนสลับกันไปกับรูปหล่อเหล่านั้นอีกอเนกอนันต์.

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งเป็นของน่าชมแล้ว ราชทูตยังได้แปลกใจในเรื่องน้ำอีกไม่น้อย คือสวนแวร์ซายส์ตั้งอยู่ที่ดอนซึ่งน่าจะหาน้ำยากตามธรรมดา แต่อาศัยพระบารมีกลับเป็นตรงกันข้ามที่ดอนได้กลายเป็นที่บริบูรณ์ไปด้วยน้ำ อย่างเดียวกับที่ลุ่มเหมือนกัน ธรรมดาที่ลุ่มนั้นย่อมมีน้ำพุขึ้นมาจากที่ดินอย่างไรที่สวนแวร์ซายส์นั้นก็มีน้ำพุออกจากที่ดินอย่างนั้น บัดเดี๋ยวน้ำไหลออกจากแง่ศิลา บัดเดี๋ยวพุออกจากพุ่มไม้ จนน้ำไหลย้อยไปตามกิ่งบ้าง ตามใบบ้าง บัดเดี๋ยวก็ไหลออกมาจากปากของรูปที่ตั้งไว้ในสวนนั้นก็มีต่าง ๆ นา ๆ ล้วนแต่ดูเหมือนกับเป็นมาเองตามธรรมดา ที่แท้ก็เป็นขึ้นมาโดยฝีมือนายช่างประดิษฐขึ้นทั้งนั้น คือเขาทำท่อน้ำต่าง ๆ ล้วนแต่ให้เป็นรูปเหมือนต้นไม้บ้าง ทั้งสีสรรวรรณก็ทำให้เหมือนกับเป็นของจริง เมื่อคนที่ไม่เคยเห็นได้มาเห็นเข้าจึงไม่รู้ว่าเป็นของประกอบกัน เข้าใจไป

เสียว่าเป็นอยู่อย่างนั้นเองตามธรรมดาของโลก.

ในบรรดาน้ำที่พุออกมาจากที่ต่าง ๆ นี้ มีรูปอีกแผนกหนึ่งซึ่งน่าจะกล่าวถึงบ้างสักนิดหน่อย เพราะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ได้ยินได้ทราบอยู่ทั่วกัน คือว่าในระวางพุ่มไม้ต่าง ๆ ที่น้ำไหลนั้น มีรูปหมู่เป็นสัตว์บ้าง มนุษย์บ้าง นรสิงห์บ้าง เทพยดาบ้าง ตั้งอยู่เป็นหมวดหมู่กันตามเค้านิทานของท่านอาจารย์อิซป อันว่าบรรดาสัตว์ที่เปรียบกับความเป็นไปของมนุษย์ ซึ่งเป็นท้องนิทานของท่านอาจารย์อิซปนั้น ล้วนมีรูปปรากฏกำลังทำท่าสมกับท้องเรื่องในนิทานนั้น ๆ และตามฐานของรูปที่สำคัญในหมู่หนึ่ง ๆ ก็มีอักษรจารึกบอกกิริยาอาการและความเป็นไป ตาม ท้องนิทานไว้ อีกด้วย สำหรับผู้ที่ยังไม่สู้เข้าใจความอุประมาอุประมัยจะได้เข้าใจเนื้อความดี.

เมื่อท่านราชทูตได้เห็นของแปลกประหลาดเหล่านั้น โดยที่ท่านเกรงว่าจะลืม ท่านให้เสมียนซึ่งติดตามมาด้วยจดเรื่องราวที่ได้เห็นมาเป็นลำดับเสมอ.

เย็นวันนั้นตอนเมื่อกลับจากเที่ยวดูสวนเจ้าพนักงานถามราชทูตว่า "อย่างไรเจ้าคุณราชทูต? พระราชอุทยานกับของที่มีอยู่ในนั้นเป็นที่ถูกใจเจ้าคุณหรือไม่? มีอะไรบ้างที่เจ้าคุณเห็นเป็นของน่าดูยิ่งกว่าสิ่งอื่น ในสิ่งที่ดูมาแล้วในวันนี้?" ท่านราชทูตก็ไม่ตอบเป็นแต่ก้มลงกำทรายขึ้นมากำหนึ่ง แล้วชี้ให้เจ้าพนักงานผู้ถามนั้นดูว่า "นี่แน่ะท่าน สิ่งที่น่าดูน่าชมในพระราชอุทยาน

แวร์ซายส์นี้มีอยู่มากต่อมากราวกับเม็ดทรายที่เรากำลังกำอยู่ในมือเดี๋ยวนี้ และการที่เราจะตอบท่านว่าอะไรเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชมมากกว่าสิ่งอื่นนั้น เป็นการยากที่จะบอกได้เพราะว่าแต่ละสิ่งละอย่างก็ราวกับเม็ดทรายเม็ดหนึ่ง ๆ เมื่อกำรวมกันไว้ให้แน่นมาก ๆ เข้าแต่พอคว่ำมือลงก็พอดีไหลรั่วออกจากระวางนิ้วจนแทบหมดเกือบไม่เหลือฉันใดก็ฉันนั้น ฉะนี้จึงว่าเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าสิ่งนี้งามกว่าสิ่งนั้น เพราะความจริงเราเห็นว่าประเสริฐสิ้นด้วยกันทุกสิ่งทุกอย่างทั้งนั้น."

บทที่ ๓๙

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๔.

ในวันที่ ๔ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายที่ราชทูตจะอยู่ดูวังแวร์ซายส์นั้น เจ้าพนักงานได้พาท่านไปดูสวนที่ประชุมมุขมนตรีสภาก่อน สวนมุขมนตรีสภานี้เป็นที่งดงามยิ่งนัก แต่ไม่อาจจะบรรยายให้ผู้อ่านรู้ได้ง่าย นอกจากจะเอารูปภาพมาคลี่ให้ดูซึ่งเป็นการเหลือวิสัยที่จะกระทำได้.

ครั้นชมสวนมุขมนตรีสภาแล้วก็ได้พาราชทูตไปดูสระที่เรียกว่าสระอังซลัด ซึ่งล้อมไปด้วยเครือเขาเถาวัลย์ดูตระการตา แต่ก็ไม่แปลกเท่ากับสะพานสำหรับข้ามคลองซึ่งอยู่ในบริเวณสระนั้น เพราะสะพานเหล่านั้นล้วนทำเป็นสะพานหัน สะพานหกกันทั้งนั้น

แต่แทนที่จะหันไปซ้าย ย้าย มาขวา หรือหกขึ้นไปแหงนค้าง อยู่ข้างบน กลับหกหงายแล้วพับราบเสมอกับพื้นดินราวกับไม่มีสะพาน ดูน่าพิศวงจริง ๆ.

อนึ่งหมู่รูปที่ประดับสระนั้นล้วนทำเป็นรูปเด็ก ๆ ยืน ๆ นั่ง ๆ ทำท่าต่าง ๆ กัน และล้วนทาเป็นสีทองทั้งนั้น.

และที่กลางสระนั้น มีรูปอสุรยักษ์ตนหนึ่งเรียกว่ายักษ์อังซลัด ซึ่งเป็นยักษ์มีชื่อปรากฏมาแต่ครั้งโบราณ มีเรื่องราวกล่าวกันว่า วันหนึ่งมันพยายามจะขึ้นไปสวรรค์ให้จงได้ มันขนเอาศิลาก้อนใหญ่ ๆ ทับถมกันตั้งแต่โลกของมันจนถึงสวรรค์ แต่ลงปลายกลับได้ผลตรงกันข้าม คือเมื่อเกือบ ๆ จะแล้วเสร็จนั้นหมู่ก้อนศิลาเหล่านั้นได้พังทลายลงมา ทับยักษ์อังซลัดเองแทบปางตาย.

รูปยักษ์อังซลัดที่นายช่างได้ประดิษฐขึ้นไว้นี้ มีอาการ กำลังนอนอ้าปากพ่นน้ำออกมาเป็นสายใหญ่ ๆ แลเห็นแต่ปลายแขนปลายเท้าและศีร์ษะของมันเท่านั้น ส่วนร่างกายนั้นมีก้อนหินทับให้ปี้แบนอยู่เกือบตาย ดูน่าเวทนาและแปลกพิลึก ขนาดหัวยักษ์นั้นใหญ่กว่าหัวคนธรรมดาตั้ง ๔-๕ เท่าจึงดูเห็นสนัดทีเดียว

เมื่อดูสระยักษ์อังซลัดแล้วราชทูตได้ไปดูของแปลกอีกหลายอย่าง แต่จะขอเล่าแต่เรื่องละคอนน้ำพุ ที่เรียกว่าละคอนน้ำพุนั้น เป็นเพราะว่ารูปต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในนั้นแลดูเป็นเหมือนตัวละคอนกำลังรำทำท่าต่าง ๆ เหมือนพวกละคอน และรูปตัวละคอน

นั้นทุก ๆ รูปล้วนแต่เล่นน้ำทั้งนั้น ตัวนี้พ่นมาทางปากบ้าง ตัวนั้นเทจากเครื่องใดเครื่องหนึ่งบ้างต่าง ๆ นา ๆ ดูราวกับละคอนน้ำแท้ ๆ.

ถัดจากละคอนน้ำราชทูตได้ไปดูหนองประดิษฐซึ่งดูไม่ผิดกับหนองและบึงธรรมดาเลย แต่ที่จริงหนองและบึงธรรมดาจะมีอยู่ในที่ดอนเช่นนี้ไม่ได้อยู่เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จากหนองนี้ก็ได้ไปดูสวนสามพุเพราะมีน้ำพุในที่นั้น ๓ แห่ง แล้วก็ได้ชมสระ ชมสวน ชมโคก และเดรชมตำหนักอื่น ๆ อะไรต่ออะไรอีกเหลือที่จะพรรณนาได้ ต้องได้แลเห็นด้วยตนเองจึงจะเข้าใจโดยถ้วนถี่ได้ ว่างดงามใหญ่โตมะโหฬารและเปนอเนกอนันต์สักเท่าใด.

ตอนนี้ราชทูตได้แสดงความขอบใจ ต่อเจ้าพนักงานผู้นำทางไปและต่อเจ้าพนักงานผู้ดูแลสวนอุทยานนั้นว่า เปนบุญแท้ ๆ ที่ท่านได้พาเรามาดูสวนอุทยานนี้ เพราะน่าดูจริง อนึ่งก็เปนบุญอันใหญ่หลวงที่จะได้เปน เจ้าพนักงานดูแลพิทักษ์รักษา สถานที่อันงดงามถึงเพียงนี้ แท้จริงนอกจากผู้ที่เปนข้าราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว ไม่มีใคร ที่อื่นแล้ว ในโลก ซึ่งจะอาจได้ดำรงตำแหน่งเปนคนดูแลรักษาของ ประณีตงดงามเช่นวัตถุเหล่านี้ ขอขอบใจเปนอันมากที่ท่านได้เอื้อเฟื้อพาเราไปและชี้แจงอธิบายทุกสิ่ง ซึ่งเกี่ยวกับวัตถุ และสถานที่ที่เราได้ มาแลเห็น ขอท่านจงเจริญ ๆ เทอญ.

บทที่ ๔๐

ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มาร์ลี.

รุ่งขึ้นวันหน้า ราชทูตได้ไปดูหอน้ำประปาที่เมืองมาร์ลีซึ่งเป็นที่สำหรับทำการสูบน้ำจากแม่น้ำแซนส่งขึ้นไปตามท่อต่าง ๆ จนถึงพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ หอน้ำประปานี้สำหรับสมัยนี้ก็นับว่าเป็นงานอัศจรรย์ใหญ่ซึ่งหาคู่มิได้ในทั่วโลกพิภพ ทั้งเป็นของงามน่าดูเป็นสิ่งอันประเสริฐ ซึ่งได้เกิดจากสติปัญญาของมนุษย์

หอน้ำประปานี้ข้อต้นถ้าใครไม่รู้แล้วก็ไม่น่าเชื่อว่าเป็นหอน้ำประปาเลย น่าที่จะเข้าใจไปว่าเป็นพระราชสถานคล้ายกันกับวังแวร์ซายส์อีกแห่งหนึ่งนั้นเอง มีพระตำหนัก มีพระที่นั่ง มีสวนเลี้ยงสัตว์ มีสวนผัก สระน้ำเหมือนกับที่แวร์ซายส์เหมือนกันแต่ละแห่ง ๆ มิใช่แกล้งว่าดูพอสมกับที่จะใช้ต่างพระที่นั่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็ว่าได้ คงมีพระเจ้าแผ่นดินหลายประเทศซึ่งมีที่ประทับสู้หอน้ำประปาและบริเวณนี้ไม่ได้.

สิ่งประหลาดสำหรับราชทูตในห้องประปานี้ คือท่านได้แลเห็นสรรพเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ซึ่งท่านได้นำมาถวายแต่เมืองไทย เจ้าพนักงานเก็บรักษาไว้ในที่นี้แทบทุกอย่าง.

สิ่งที่ราชทูตได้ชมด้วยความพอใจนั้น คือรูปภาพของอาจารย์เดอแวร์เมอแลงซึ่งมีอยู่ในนั้นเป็นอันมาก ท่านชอบจนถึงกับออกปากว่า ถ้าท่านได้รูปภาพชะนิดดังนี้สำหรับนำไปอวดที่เมืองไทยท่านจะชอบมิใช่น้อย.

นอกนั้นท่านยังได้แสดงความแปลกใจอีกข้อหนึ่ง ที่ตรงว่าสำนักนี้แม้จะมิใช่ที่เสด็จมาทรงประทับเนือง ๆ ก็ดี ก็ยังประดับประดาให้วิจิตรงดงามและมีเครื่องราชูปโภค เครื่องใช้ไม้สอยเหมือนในพระราชสำนักพร้อมทุกอย่าง ถ้าแม้ว่าเมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จ มาประทับแรม พร้อมด้วยราชบริพารมากมาย สักเท่าใด ๆ อย่าว่าแต่จะต้องวุ่นวายจัดหาที่ประทับและเครื่องเสวยสำหรับพระเจ้าแผ่นดินแต่พระองค์เดียวเลย ที่พักที่กินที่นอนสำหรับหมู่อำมาตย์ราชบริพารก็มีอยู่บริบูรณ์ เหมือนในพระราชสำนักที่ทรงประทับอยู่ทุกวัน.

เมื่อได้เวลาแล้วท่านราชทูตได้รับเชิญจากท่านมังกีส์เดอมงเชอเวรย ผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณที่จังหวัดพระที่นั่งแซงต์แยร์แมงอังแลย์ พระที่นั่งแซงต์แยร์แมงนี้ เริ่มสร้างตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์ที่ ๑ เป็นวังที่สวยสมกับพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์สิ้นทุกอย่างอยู่แล้ว แต่กระนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินรายพิเศษสำหรับจะสร้างเพิ่มเติมและแก้ไขให้สวยสมยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก.

ข้อที่น่าสังเกตคือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ มิจำเพาะแต่พอพระทัยสร้างวัง และอะไรต่ออะไร ซึ่งนับว่าเป็นของคู่แผ่นดินและบุญบารมีของพระองค์เท่านั้น พระองค์ยังทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์สถานที่โบราณต่าง ๆ ให้ถาวรมั่นคงและงดงามยิ่งกว่าเดิมอยู่

ทุกสถาน มิได้ทิ้งปล่อยปละละเลยไว้ให้ชำรุดทรุดโทรม โดยทรงถือทิฏฐิมานะว่ามิใช่ของพระองค์ทรงสร้างเองหามิได้ พระองค์ทรงพระอุตสาหะบำรุงรักษาเหมือนกับว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของสร้างมาเอง ของเดิมมีอยู่อย่างไรก็ให้คงอยู่ไม่รื้อไม่ถอนไม่ทอนไม่ตัด มีแต่จะทรงจัดเพิ่มเติมทวีคูณอย่างกับเจ้าของเดิมยังอยู่ ๆ เสมอ เช่นที่วังแซงต์แยร์แมงนี้พระองค์ทรงดำรัสให้เพิ่มเติมมุขขึ้นอีก ๕ มุข ทำให้พระราชสถานนั้นดูงามสมทรวดทรงเข้าอีก ที่วังแซงต์แยร์แมงนี้ราชทูตได้ดูหลังคาพระราชวังด้วยความแปลกใจ เพราะหลังคานั้นมุงด้วยแผ่นศิลาสิ้นทั้งหลัง ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหนจึงเห็นเป็นของแปลก.

เมื่อดูวังเสร็จแล้ว ก็ได้กลับไปดูเครื่องสูบน้ำเดอมาร์ลีซึ่งสูบน้ำเข้าหอประปาสำหรับจำหน่ายไป ยังสวนอุทยาน วังแวร์ซายส์ เครื่องนี้ก็เป็นเครื่องแปลกน่าอัศจรรย์ดังที่ได้ว่าแล้ว แต่สำหรับการก่อทำนบกั้นน้ำจากแม่น้ำเท่านั้นได้ยินว่าต้องตัดต้นไม้สิ้นทั้งป่าจึงได้ซุงเสาเพียงพอแก่ความต้องการ.

วิธีสูบน้ำเป็นดังนี้ คืออาศัยเหตุที่หาเครื่องแรงให้พอสำหรับสูบน้ำจากแม่น้ำส่งขึ้นไปถึง เมืองแวร์ซายส์ไม่ได้ โดยเป็น หนทางสูงไกลจากแม่น้ำมาก ก็ใช้วิธีสูบเป็นระยะ ๆ กันไป ชั้นแรกก็สูบจากแม่น้ำขึ้นไปตามไหล่เนินพอหมดแรงสูบลงที่ไหน ก็มีสระรับน้ำที่นั้นระยะหนึ่ง แล้วก็มีสูบใหม่ที่ตรงนั้นรับช่วงสูบน้ำจากสระนี้ส่งขึ้นไปอีกทอดหนึ่ง ก็มีสระอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่สูง

กว่าต่อไป และก็รับช่วงสูบต่อ ๆ กันไปอีกเป็นทอด ๆ ดังนี้จนกว่าจะถึงถังใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนหอน้ำประปา แล้วจากนั้นต่อไปก็มีท่อน้ำสำหรับจำหน่ายน้ำไปตามต้องการ ในทั่วพระราชสถานวังแวร์ซายส์ ๆ ซึ่งเป็นที่ดอนเลยกลายเป็นที่ ๆ บริบูรณ์ไป ด้วยน้ำราวกับตั้งอยู่ริมฝั่งลำน้ำก็ว่าได้ ทั้งนี้ก็เพราะบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ได้ทรงกะการนี้ และได้ทรงอุปถัมภ์จนเป็นผลสำเร็จ.

แท้จริงเท่าที่ได้ทรงจัดการในเรื่องน้ำประปาสำหรับเมืองแวร์ซารส์เท่านี้ ก็เป็นกรณียกิจอันปรีชาสามารถใหญ่หลวงในรัชชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพระองค์จะได้กระทำเพียงกิจนี้ประการเดียวก็ยังพอนับได้ว่า ในรัชชกาลของพระองค์มิได้ เป็นไปโดย ปราศจาก ประโยชน์ต่อแผ่นดิน เพราะหอประปานี้ย่อมเป็นไปเพื่อสิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลแก่ชาติเป็นมหัศจรรย์อยู่แล้ว แต่อาศัยเหตุที่พระองค์ได้ทรงกระทำพระราชกิจจานุกิจน้อยใหญ่เป็นอเนกประการ กิจแห่งหอน้ำประปานี้จึงเลยไม่สู้ มีใครเชิดชูและเชยชม เท่ากับ ที่ควรชมเท่าไรนัก แต่แท้จริงก็เป็นของน่าชมอย่างอัศจรรย์ใจจริงมิน้อยเลย.

ส่วนท่านอัครราชทูต ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้กล่าวมาแล้ว แต่กาลก่อนว่าท่านประกอบด้วยความเฉลียวฉลาด และวิจารณญาณ อย่างหาผู้เสมอยาก ก็ได้พิเคราะห์ดูเครื่องสูบน้ำประปาเดอมาร์ลีนี้

ด้วยความกำหนดจดจำอย่างละเอียดสุขุมยิ่ง ที่จริงการดูเครื่องใหญ่โตดังนี้โดยละเอียดก็มิใช่ของง่ายเลย เพราะเครื่องที่โยงถึงกันและกันตั้งอยู่เป็นแผนก ๆ ห่างกันตั้งหลายสิบเส้น จะเที่ยวเดิรตรวจดูก็จะต้องกินเวลาตั้งหลาย ๆ วันจึงจะเห็นทั่วถึงตลอดได้ เพราะเหตุฉะนี้เจ้าพนักงานจึงได้จัดม้าไว้คอยท่า และได้พากันขี่ม้าเที่ยวดูเครื่องสูบน้ำนั้นตลอดตามเนินที่อยู่ในระวางแม่น้ำแซนและหอน้ำประปานั้น.

เมื่อท่านราชทูตไทยได้ตรวจดูเครื่องสูบน้ำเสร็จแล้วท่านได้พูดสรรเสริญขึ้นว่า "เครื่องอย่างนี้ดูเป็นของเทวดาทำมากกว่าของคนทำ ช่างน่าชมสติปัญญาความสามารถของผู้คิดขึ้นมาจริง แต่ถึงนายช่างผู้ต้นคิดนั้นจะมีปัญญาความสามารถสักเท่าใดก็ดี ก็ต้อง อาศัย พระบรมราชูปถัมภ์ ในพระบาทสมเด็จ พระเจ้าแผ่นดิน หาไม่เครื่องวิเศษนั้นคงไม่มีวันสำเร็จลงได้เป็นแน่ เครื่องนี้เราเข้าใจว่าสำเร็จได้เพราะกิตติศัพท์ สรรเสริญบารมี ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งขจรไปในนานาประเทศ จนเป็นเหตุชักนำให้นายช่างผู้วิเศษต่างเขตต์ขัณฑสีมาพากันมีความจงรักเข้ามาสวามิภักดิ์ถวายฝีมือให้พระองค์ทรงใช้สอย และพระองค์ผู้ทรงญาณอันมหาประเสริฐก็ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบตามควรแก่คุณานุรูปและความจงรักภักดีทั่วกันหมด พระเกียรติยศเกียรติคุณยิ่งแผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ ทราบไปถึงไหนต่างก็มีจิตต์ชื่นชมยินดีพากันมาช่วยทนุบำรุง แผ่นดิน ของ พระองค์ให้บริบูรณ์ ด้วยศิลป-

ศาสตรต่างๆ ฉะนี้ เราจึงได้กล่าวว่า เครื่องอัศจรรย์นี้สำเร็จลงได้เป็นต้นก็เพราะอาศัยพระบารมีของพระองค์เป็นต้นเดิม หาใช่เพราะ ฝีมือ และความสามารถ ของ นายช่าง ผู้ ต้นคิด อย่างเดียวไม่ ด้วยว่าถ้ามีแต่คนคิดไม่มีผู้ทรงไว้ซึ่งกำลังช่วยอุปการะ ก็คงจะคิดเสียเปล่านั้นเอง"

ในวันเดียวกันนั้น ท่านราชทูตยังได้ไปดูสวนเพาะปลูกซึ่งอยู่ในที่บริเวณที่เหล่านั้น ในสวนนี้มีถังสำหรับปลูกต้นไม้ถึงสองแสนแปดหมื่นถัง, ล้วนแต่เป็นต้นไม้ดอกทั้งนั้น.

บทที่ ๔๑

ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย.

รุ่งขึ้นวันหลัง เจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาที่พระองค์กำลังเสวยพระกระยาหาร เมื่อคณะราชทูตเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่ง ถวายบังคมตามธรรมเนียมเมืองไทยเสร็จแล้ว ต่างก็หมอบนิ่งพนมมือเหนือหน้าผากเฝ้าเฉยอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ราชทูตเงยหน้าขึ้นชมพระองค์ ราชทูตจึงได้เงยหน้าขึ้นชมพระบารมีตลอดเวลาที่ทรงเสวยนั้น แต่การชมนั้นท่านกระทำด้วยแสดงความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่งตลอดเวลามิได้ขาด.

พระอากัปกิริยาของพระองค์เป็นที่ถูกใจของท่านราชทูตจนถึงกับนายระคนอันนับเข้าในคณะทูตซึ่งอยู่ในที่เฝ้าเวลานั้น ได้

ออกอุทานวาจา กล่าวกับท่านบาดหลวงเดอลิออนซึ่งเป็นล่ามประจำอยู่นั้นว่า:- "คุณพ่อขอรับ น่าเสียดายที่ผมพูดภาษาฝรั่งเศสไม่เป็น ถ้าหาไม่ผมรู้สึกกล้าในใจขึ้นมาถึงกับอยากกราบบังคมทูลโดยฉะเพาะตัว ด้วยมั่นใจว่าพระองค์คงพระราชทานอภัยโทษมิได้ทรงถือพระองค์ เพราะผมเชื่อแน่ว่าถึงว่าผมจะมีความทนงในใจมากเท่าไร พระองค์ทรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาในพระทัยที่จะยกอภัยโทษนั้นมากยิ่งกว่านั้นดุจหยาดน้ำเปรียบกับมหาสมุทรฉะนั้น."

ขณะเมื่อกำลังเสวยพระกระยาหารนั้น พนักงานชาวประโคมก็ บรรเลงเพลงดนตรี ออกเซงแซ่ จนพูดไม่ค่อย จะได้ยินเสียง กันจึงมี รับสั่งให้ เจ้าพนักงานอธิบายให้ คณะ ทูตไทย ทราบ ว่าใน เวลากำลังเสวยนี้ ใช่โอกาสที่จะพูดกับราชทูต ขอให้ราชทูตรอคอยจนกว่าจะเสร็จการเสวย แล้วจึงจะทรงยินดีเชิญราชทูตให้ไปนั่งเจรจาด้วยกัน.

ครั้นเสร็จการเสด็จลุกจากโต๊ะเสวยแล้วก็ทรงรับสั่งเชื้อเชิญราชทูตให้เข้ามาเฝ้าฉะเพาะพระพักตรทีเดียว ท่านอัครราชทูตจึงนำเอาอักษรสาสน์ของ เจ้าพระยาวิชเยนทรขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพลางทูลว่า:-

"พระราชอาชญามิพ้นเกล้า ฯ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด อักษรสาสน์กับทั้งเครื่องบรรณาการอันเล็กน้อยนี้ เป็นของท่านเสนาบดีกรุงสยามซึ่งมีความจงรักภักดี มีบัญชา

ฝากมาให้ข้าพระพุทธิเจ้านำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ข้าพระพุทธิเจ้ามีความหวังใจว่าพระองค์คงทรงพระกรุณารับอักษรสาสน์กับทุคคตบรรณาการของท่านเสนาบดีกรุงสยาม เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านเสนาบดีและคณะราชทูตกรุงสยามสิ้นกาลนาน ขอเดชะ"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงฟังคำกราบบังคมทูลของราชทูตจบลงแล้ว ก็ทรงพอพระทัยทั้งในเชิงโวหารทั้งในกิริยาท่าทางของราชทูตเป็นอันมาก รับสั่งตอบกับราชทูตว่า มีความยินดีเป็นอันมากทั้งในสิ่งที่เสนาบดีกรุงสยามส่งมาถวาย ทั้งในวิธีถวายของราชทูตสยามด้วย รับสั่งเท่านี้แล้วก็เสด็จขึ้น.

ครั้นออกจากที่เฝ้าแล้วราชทูตต่างก็พากันพิศวงในพระมหากรุณาของพระองค์ สรรเสริญพระบารมีกับผู้ที่ไปด้วยกันว่า:- "พวกเราก็นับว่ามีบุญมากอยู่จึงเข้าไปเฝ้าฉะเพาะพระพักตรโดยใกล้ชิดพระองค์ได้ หาไม่พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ซึ่งเปรียบประหนึ่งว่ารัศมีพระอาทิตย์ก็จะเผาผลาญพวกเราให้เป็นภัสมธุลีในขณะนั้นเอง" แล้วเจ้าพนักงานพร้อมกับท่านอาจารย์เลอแบรงก็ได้พาราชทูตไปชมรูปภาพต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในห้องอันดับนั้น

แม้ว่าอัครราชทูตจะเห็นรูปในที่นั้นมีอยู่มากมายก็จริง ท่านก็ไม่ค่อยจะผูกใจดูเท่าไร ท่านมัวไปชมแต่พระบรมรูปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งมีอยู่ในนั้นหลายรูป พอเดินมาสักหน่อยก็ถึงรูปภาพรูปหนึ่ง ซึ่งแสดงความกล้าหาญของสมเด็จพระเจ้า

หลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาเมื่อพระองค์เสด็จไปตีเมืองคังด์ ในประเทศเบลเยียม ท่านอาจารย์เลอแบรงได้อธิบายว่าการที่พระองค์ทรงตีเมืองคังด์อันเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีทั้งป้อมคูประตูหอรบพร้อมเสร็จได้นี้ ก็เพราะพระราโชบายอันสุขุมของพระองค์คือ พระองค์ทรงจัดให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจะยกไปตีเมืองคังด์นี้ ยกจู่ไปมิให้ข้าศึกศัตรูรู้ตัวว่าตนมีความประสงค์ที่จะมาตีจำเพาะเมืองนั้น และทรงจัดให้ต่างกองต่างไปตั้งแอบแฝงคอยท่าอยู่ในที่ต่าง ๆ ทุกทิศทุกด้านของเมืองนั้น และทรงห้ามมิให้ใครเข้าใกล้หรือทำท่าทางรีบร้อนที่จะตีเมืองคังด์นั้นด้วยเป็นอันขาด.

ส่วนพระองค์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลเล่า ก็หาได้เสด็จประทับใน ท่ามกลาง ทหารกองใด กองหนึ่ง ซึ่ง จะรุก เข้าไปตีเมืองคังด์นั้นไม่ ตรงกันข้าม พระองค์ทรงเสด็จเที่ยวประพาสไปในหนทางอื่นริมเขตต์แดนเมืองเยอรมนี กระทำดังว่าทรงเที่ยวสำราญพระหฤทัย ทั้งนี้เพื่อมิให้ข้าศึกศัตรูทันรู้ตัวคิดตระเตรียมป้องกันบ้านเมืองไว้ และซ้ำพระองค์แสร้งให้ประกาศข่าวเลื่องลือทั่วไป ว่าบัดนี้พระองค์ทรงเที่ยวประพาสป่าเพื่อยิงเนื้อตามริมเขตต์แดนเมืองเยอรมนี.

ครั้นทรงเห็นว่าได้โอกาสแล้ว พระองค์ก็รับสั่งให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจัดให้ซุ่มรอคอยอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นรีบกรูกันบุกรุกเข้าไปในเมืองคังด์นั้นให้พร้อมกันทุก ๆ กอง ส่วนพระองค์ก็เสด็จทรงรถรีบมาทั้งกลางคืน และกลางวัน พอมาทันกองทัพ ก็เลย

เข้าเมือง เพราะฝ่ายข้างชาวเมืองคังค์ไม่ทันรู้ตัวจึงมิได้จัดแจงป้องกันบ้านเมืองไว้ พระองค์จึงได้บ้านเมืองตามพระราชประสงค์

เมื่อทราบดังนั้น ราชทูตจึงเอามือชี้ไปตรงพระบรมรูปแล้วพูดขึ้นว่า "รูปพระองค์นี้ดูงามสง่าราวกับรูปเทวดาพระองค์ ๑ ก็ว่าได้ แต่ก็ควรอยู่แล้วเพราะว่าพระองค์ทรงดำเนินกลศึกในการตีเมืองคังค์นี้ อย่างลึกซึ้งมีอาการ ประดุจ หนึ่ง เทวดา เสด็จ ลงมาตีเมืองเองทีเดียว" แล้วก็หันมาพูดกับท่านอาจารย์เลอแบรงซึ่งเป็นผู้ที่ได้เขียนรูปนั้นว่า:- "เจ้านายของท่านสมควรเป็นบรมมหาราชาธิราชเจ้าแห่งบรรดากษัตริย์ทั้งหลายในสมัยนี้ฉันใด ส่วนท่านก็สมควรได้รับเกียรติยศเป็นมหาเชฐกาจารย์ ของพวกนายช่างที่มีฝีมืออย่างเอกอุทั้งหลายในสมัยนี้ฉันนั้น."

พอดูรูปภาพในห้องนี้เสร็จแล้วราชทูตได้ไปชมตามท้องพระโรงและห้องอื่น ๆ อีกต่อไปเป็นลำดับ แต่ละห้อง ๆ นั้นล้วนมีชื่อพิเศษเรียกตามรูปที่มีอยู่ในห้องนั้น ๆ ทั้งสิ้น และโดยมากรูปเหล่านั้นเป็นรูปแสดงโบราณคดีเป็นปาง ๆ เป็นตอน ๆ และตอนไหนปางไหนอยู่ในห้องไหน ก็เรียกชื่อห้องนั้นตามรูปในปางนั้น เช่นมีห้องปางพระอาทิตย์ ห้องพระจันทร ห้องพระอังคาร ห้องพระพุธเป็นต้น.

แต่ละห้อง ๆ นั้น ถ้าจะนับว่ามีรูปที่น่าดูเท่าใด ราคาเท่าใดก็จะต้องประมาณว่าแห่งละตั้งล้าน ๆ ฟรังค์ขึ้นไปทั้งนั้น หรือแห่งละค่าควรเมืองก็ว่าได้ เพราะบางรูปหาไม่ได้ในโลกนอกจากที่

ห้องนั้น จะอธิบายโดยละเอียดจำเพาะสิ่งจำเพาะห้องเป็นการเหลือกำลัง ขอสรุปเพียงว่า ราชทูตเที่ยวดูตลอดทุกห้องที่เจ้าพนักงานเห็นควรจะพาไป และในที่ต่าง ๆ เหล่านั้นท่านราชทูตซักไซ้ไต่ถาม จนรู้พงศาวดารการ เป็นมาแห่งรูปเหล่านั้น ว่า เปรียบด้วยสิ่งใดบ้าง เป็นฝีมือใครทำบ้าง เป็นคนชาติอะไรบ้าง ฯลฯ

เครื่องประดับพระบัญชร ประดับเตาไฟ ประดับโต๊ะตู้และอะไรต่ออะไรท่านดู, ท่านจับ, ท่านยกดูน้ำหนักทุกสิ่ง พระที่นั่งองค์นี้ พระที่นั่งองค์นั้น ทรวดทรงสัณฐานเป็นอย่างไร มีรูปราชสีห์ นรสิงห์ เทพยดาหรือหมู่เด็ก ๆ ตั้งที่ตรงไหนโดยอาการอย่างใด ท่านราชทูตถามจนรู้สิ้นทุกเรื่อง.

มาคราวหนึ่ง ราชทูตไปแลเห็นรูปภาพฝีมือนายช่างเอกชาวอิตาเลียนชื่อราฟาแอนรูป ๑ เป็นรูปเทวดามิคาแอลชะนะมาร และอีกรูป๑ เป็นรูปพระเยซูกับแม่พระและนักบุญโยเซฟรวมอยู่เป็นหมู่ก็พอใจในสองรูปนั้นเป็นอันมาก เจ้าพนักงานเห็นท่านติดใจสองรูปนั้นมากฉะนั้นก็ถามท่านว่า:- เจ้าคุณชอบอันไหนในสองรูปนี้? รูปแม่พระหรือรูปเทวดา?" ราชทูตตอบว่า:- "เราชอบด้วยกันทั้งสอง และเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าอันไหนเป็นที่ชอบใจกว่ากัน เพราะว่ารูปทั้งสองนี้เป็นฝีมือนายช่างเดียวกันทั้งคู่ ก็ต้องงามวิเศษด้วยกันทั้งคู่เหมือนกัน แต่เอาเถอะเมื่อท่านอยากทราบความเห็นของเราในเรื่องนี้เราก็ต้องตอบว่า รูปหมู่งามกว่ารูปเดียว เพราะแผ่นที่มีรูปเดียวก็จำเป็นต้องงามครั้งเดียว

แต่รูปหมู่นั้นยิ่งมีรูปมากอยู่ในหมู่นั้นก็ต้องยิ่งงาม เพราะแต่ละรูปๆ นั้นก็ต้องงามรูปละครั้งๆ ทุกๆ รูป ฉะนี้เราจึงว่ารูปแม่พระมีภาษีกว่ารูปเทวดา"

ดูไปดูมาดังนั้นเป็นนาน จนราชทูต ต้องบอกกับ คนนำไปว่า "พอแล้วๆ ถึงแม้จะดูต่อไปตั้งปีคงไม่แล้ว" แล้วก็พากันไปชมบันไดใหญ่ซึ่งใครๆ ได้แลเห็นแล้วเป็นต้องชม ว่าไม่มีบันไดแก้วบันไดทองที่ไหนจะงามสู้บันไดนี้ได้

บทที่ ๔๒
ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้า

วันนี้ก่อนที่จะไปเฝ้าพระชายาของสมเด็จพระยุพราชเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวก่อน แต่การไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวคราวนี้ ข้าพเจ้าไม่ตั้งใจจะกล่าวอะไรนอกจากที่จะว่าเฝ้าอยู่นมนานกว่าคราวก่อน และทั้งฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ทั้งฝ่ายราชทูตไทยก็ดี ดูต่างพอพระทัยและพอใจซึ่งกันและกันยิ่งกว่าคราวเดิมอีก.

วันนี้ข้าพเจ้าตั้งใจจะเล่าสู่กันฟังถึงการที่ราชทูตไทยได้ไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้าซึ่งงดมาแต่คราวก่อน เพราะในเวลานั้นพระนางพึ่งประสูติพระโอรสใหม่ๆ จึงไม่เป็นโอกาส

การเฝ้าพระยุวราชินีหรือพระชายาของพระยุพราชนี้ได้ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับคราวที่เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือว่า

ราชทูตได้กระทำเกียรติยศแก่พระนางยุวราชินี อย่างเดียวกับที่เคยกระทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทุกประการไม่มีผิด และแสดงความเคารพเท่า ๆ กัน.

ถึงการสนทนาปราศรัยกัน ในระวางสมเด็จพระนางยุวราชินีและราชทูตไทยก็ได้ดำเนิรไปในทางปรารภถึงพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงสยาม เป็นต้นว่าพระราชธิดานั้นได้ทรงทราบด้วยความโสมนัสยินดีอย่างยิ่งว่าพระนางเจ้ายุวราชินีฝรั่งเศสนี้มีพระราชโอรสอยู่หลายพระองค์เป็นที่หวังต่อความสุขแห่งประเทศฝรั่งเศสและประเทศสยามในอนาคตเป็นอันมาก ด้วยเหตุว่าเมื่อบรรดาพระราชกุมารของพระนางเจ้านั้น ได้ เจริญวัย และซึมทราบจากพระชนนี ว่า การมิตรไมตรีในระวางชาติ ต่อชาติ เป็น ของประเสริฐเลิศล้นเท่าใด สำหรับอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปไม่ต้องสงสัยว่าพระราชกุมารเหล่านั้นจะไม่ทรงพระอุตสาหะในการที่จะ ทรงทนุบำรุงมิตรภาพในระวางกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส ให้ยิ่งสนิทสนมขึ้นทุกที่ เพราะเมื่อพระองค์ท่านได้ทรงเสาวนาการแต่พระโอษฐพระแม่เจ้าอยู่หัว ว่าการเป็นมิตรไมตรีเป็นบุญลาภอันมหาประเสริฐอยู่เนืองๆ ดังนี้ พระองค์คงทรงเอาเยี่ยงอย่างคำสั่งสอนแห่งพระมารดาเป็นแน่.

ว่าดังนี้แล้วท่านราชทูตก็ทูลถวายเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ นาๆ ซึ่งพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระนารายณ์เจ้าได้ทรงจัดส่งมาถวายพลางทูลว่า:- "สิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงตัวอย่างแห่งสิ่งของ

ที่มีอยู่ในเมืองไทยเท่านั้น ถ้าพระแม่เจ้าอยู่หัวทรงสังเกตเห็นพระราชโอรสองค์ใดทรงชอบพระหทัยในสิ่งใด ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ทราบเกล้า ฯ จะได้จัดหามาถวายใหม่ มากน้อยตามแต่จะทรงปรารถนา"

ส่วนพระนางเจ้ายุวราชินีได้ยินบรรดาทูตไทยทูลว่า ดังนั้นก็ทรงรับสั่งขอบใจพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และว่าพระนางมีความยินดีเป็นอันมากที่จะอบรมนิสสัยของพระโอรสทุกพระองค์ให้ต่างทรงนับถือ การ เป็นมิตรไมตรี กับ กรุงสยามตามพระราชประสงค์ของพระราชธิดาแห่งกรุงสยามนั้น แต่ในเวลานี้ยังทำไม่เต็มมือ เพราะว่าพระโอรสของพระองค์ยังเยาว์วัยมากมีอยู่แต่พระองค์เดียวเท่านั้นซึ่งพอรู้เดียงสาบ้าง ฉะนั้นจึงยังไม่เป็นโอกาส แต่เมื่อทรงเจริญวัยพอสมควรแล้วพระองค์ยินดีที่จะเพียรพยายามให้สำเร็จตามคำทูลของราชทูตทุกประการ" ว่าเท่านี้ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า.

บทที่ ๔๓

ว่าด้วยเพ็ชรพลอยของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔.

เมื่อราชทูตสยามเข้ามาเมืองฝรั่งเศสในชั้นแรกทุกคนพากันเชื่อว่า อะไร ๆ ที่งดงามที่สุดเป็นต้องมีอยู่ที่กรุงปารีสทั้งนั้น ฉะนี้ราชทูตได้มั่นใจเสียก่อนเข้ามาถึงว่า ถึงแม้นจะพบเห็นอะไร

ที่งามอัศจรรย์ก็จะถือว่าเป็นแต่ของงามธรรมดา ครั้นมาแลเห็นด้วยตาจริง ๆ เข้าสิ, ต่างพากันตาลายไปตามกัน, เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งเสียกว่าที่ได้นึกได้ฝันอีก เช่นเมื่อท่านเสนาบดีเดอเซญอแลได้เอาเครื่องสูงของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วเพ็ชรพลอยอันหาค่ามิได้ออกมาให้ชมนั้น, ถึงได้เตรียมตามาแต่ก่อนที่จะได้ชมที่เม็ดโต ๆ น้ำบริสุทธิใสสะอาด, ครั้นมาแลเห็นเข้าก็ตกตลึงแปลกตายิ่งกว่าที่ได้นึกไปอีก.

ราชทูตที่ ๑ จึงกล่าวว่า:- "ในทั่วบุรพทิศที่ได้เที่ยวดูมาแล้วเช่นที่เมืองจีน, เมืองอินเดียและญี่ปุ่นเป็นต้น, จะหาเพ็ชรเม็ดใหญ่ ๆ ที่มีแววงามเท่ากับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้เป็นไม่มีแล้ว ทั้งมีก็ไม่มากมายเท่านี้ด้วย ได้ยินแต่เขาลือว่าพระเจ้ามงโคล์มีเม็ดที่โตและงามยิ่งแต่ก็ยังไม่ได้เห็น จึงจะมาเปรียบกับเพ็ชรเหล่านี้ไม่ได้, แต่เข้าใจว่ามีแต่จะแพ้เปรียบเสียโดยมาก ส่วนไข่มุกด์นั้นในเมืองอินเดียเคยเห็นที่งามกว่านี้อีก แต่ส่วนเพ็ชรพลอยรัตนต่าง ๆ ไม่มีที่ไหนจะสู้เหล่านี้เลย แต่ก็ไม่น่าจะอัศจรรย์ใจเลย ด้วยว่าเมื่อใดเทพยดาเชิญพระมหาราชาซึ่งทรงพระอภินิหารเสมอเท่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ให้เสด็จลงมาสมภพในโลกแล้ว, เครื่องแก้วทองนพรัตนชัชวาลย์ทุกอย่างก็ย่อม ทรงบันดาลให้ บังเกิด มา เป็น คู่ พระบารมีของพระองค์ด้วย"

ฉลองพระองค์ที่พระองค์ทรงสวมเมื่อราชทูตไปเฝ้านั้น ราช

ทูตได้ชมดูในคราวนี้, ท่านจึงได้แลเห็นว่าฉลองพระองค์นี้หาค่ามิได้, ด้วยว่านอกจากทองและเพ็ชรนิลจินดาซึ่งมีโดยธรรมดาท่านได้นับ เพ็ชรเม็ดใหญ่โต ซึ่ง ประดับฉลองพระองค์นั้นมีอยู่ ถึง ๗๐ เม็ด ถึงจะตีราคาฉลองพระองค์ ๆ นั้นสักกี่ล้าน ๆ ก็ได้ เพราะเป็นสิ่งประมาณราคามิถูก.

นี่ว่าแต่เพ็ชรพลอยจำเพาะของพระราชาองค์เดียว, ถ้าท่านราชทูตได้เห็นของบรรดาเจ้านายมีพระยุพราชินีเป็นต้นจะพิศวงสักเท่าไร, ด้วยเขาลือกันว่าไม่มีผู้ใดในโลกที่จะร่ำรวยด้วยเครื่องเพ็ชรพลอยเท่ากับสมเด็จพระยุพราช และซ้ำในเร็ว ๆ นี้พระองค์ยังได้ทรงรับเพ็ชรพลอยที่เป็นมรดกของพระมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์ลงไว้อีกเป็นอันมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยกพระราชทานให้สมเด็จพระยุพราชทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เครื่องไข่มุกด์พระองค์ทรงเก็บไว้เป็นส่วนของพระองค์เอง แต่อย่างไรก็ดี เท่าที่ได้นำออกมาให้ราชทูตชมคราวนี้ก็นับว่าพอที่จะทำให้ท่านราชทูตได้รู้สึกพิศวงมิใช่น้อยอยู่แล้ว.

บทที่ ๔๔
ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของ พระเจ้าแผ่นดิน.

ในเวลาที่ราชทูตยังอยู่ที่แวร์ซายส์นั้น วันหนึ่งเจ้าพนักงานได้พาไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัข ซึ่งใช้ในการไล่เนื้อ. เมื่อพระองค์

ทรงเสด็จไปเที่ยวประพาสป่า. ชั้นแรกที่ราชทูตเข้าไปถึงก็ไม่เชื่อว่าเป็นที่สำหรับเลี้ยงสุนัขเลย. ไพล่ไปเข้าใจว่าเป็นตำหนักอีกหลังหนึ่งต่างหาก เพราะสร้างอย่างประณีตบรรจงอย่างกับวังเจ้านายก็ว่าได้ เป็นตึกใหญ่หลายชั้นหลายหลังและมีสวนและสนามเช่นสวนและสนามหลวงล้อมอยู่โดยรอบ, ตกว่าเมื่อดูภายนอกก็ไม่มีใครอาจบอกได้ว่าเป็นพระราชวังหรือเป็นอะไร แต่เข้าใจว่าเป็นวังเสียมาก.

ในวันที่ราชทูตไปดูสุนัขหลวงนั้น เจ้าพนักงานแผนกนั้นก็ได้พาท่านไปดูจนทั่ว แต่น่าเสียดายท่านมิได้มีโอกาสแลเห็นจำนวนสุนัขนั้นเต็มบริบูรณ์ตามที่มีอยู่จริงโดยปกติธรรมดา เพราะเจ้าพนักงานได้พาตามเสด็จเจ้านายบางพระองค์เข้าไปเที่ยวป่าเสียเป็นอันมาก, แต่กระนั้นเพียงที่เหลืออยู่ก็ยังพอที่จะให้ราชทูตเข้าใจได้ดี ๆ ว่าการเป็นไปอย่างไร. ครั้นเที่ยวดูจนรอบแล้วเจ้าพนักงานได้เชิญท่านราชทูตนั่งเก้าอี้ที่สนามในที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วท่านจึงได้ปล่อยสุนัขตั้งสองหรือสามร้อยที่ยังเหลืออยู่นั้นออกจากห้องที่ขัง แล้วเอาเนื้อสัตว์สด ๆ มาเลี้ยงสุนัขเหล่านั้นต่อหน้าราชทูต.

เมื่อดูเสร็จแล้วท่านราชทูตกล่าวว่า:— "แท้จริง แต่ลำพังความคิดของคน ๆ เดียวก็เหลือกำลังที่จะนึกฝันว่าภายในบริเวณแวร์ซายส์นี้มีเข้าของแปลกประหลาดสักกี่อย่าง"

พอดูศาลาเลี้ยงสุนัขแล้ว ก็ได้พาไปดูศาลาเลี้ยงม้าหลวงต่อไป เพราะเป็นที่ ๆ น่าดูเหมือนกัน. แต่ที่ตรงนี้ราชทูตก็เสียโอ

กาสอีกเหมือนกัน คือราชทูตไม่ได้ดูพันธุ์ม้าทุกม้าทุกชะนิดที่เลี้ยงอยู่ในนั้น เพราะในเวลานั้นมีเจ้านายหลายพระองค์ได้เอาไปใช้ไล่เนื้อเสีย, แต่ที่เหลือก็ยังพอที่จะให้ท่านราชทูตเข้าใจดีบดีในการเลี้ยงม้าผสมม้าว่าดำเนิรการเป็นอย่างไร.

ชะนิดม้าที่ท่านราชทูตพอใจมากเป็นต้นคือม้าดำเชื้อสะเปญ, กับม้าเชื้อบรังเดอบูรค์ ซึ่งเจ้าประเทศบรังเดอบูรค์ถวายล้วนเป็นม้าสีเทา ๆ เหมือนกันหมดทุกตัว. นอกนั้นราชทูตยังได้ชมอีกหลายชะนิด เป็นพันธุ์ม้าฝรั่งเศสบ้าง, พันธุ์ม้าอังกฤษบ้าง.

ในโอกาสที่ราชทูตไทยได้ไปดูกรมอัศวราชนี้ เจ้าพนักงานได้แต่งม้าเหล่านั้นเหมือนกับที่เคยแต่งในเวลาที่มีงานหลวง คือม้าขี่แต่งเครื่องขาวเครื่องแดงฉะเพาะที่หัวเท่านั้น, ส่วนม้าเทียมแต่งเครื่องขาวเครื่องแดงทั้งหัวทั้งหางด้วย. พอดูม้าเสร็จแล้วก็ได้ไปดูเครื่องอานม้าเบาะเมาะและเครื่องเครามาต่าง ๆ พร้อมทั้งอาวุธซึ่งเป็นเครื่องมือของคนขี่ขับ อันล้วนแล้วไปด้วยเงินด้วยทองทั้งนั้น.

ในกรมอัศวราชนี้ ราชทูตได้แสดงความพอใจใน ๓ สิ่งซึ่งเป็นข้อใหญ่ คือ ๑ ท่านได้ชมระเบียบว่าสะอาดสะอ้านเรียบร้อยดีเป็นอย่างยิ่ง, ๒. ได้ชมว่าเป็นที่สง่าผ่าเผยและใหญ่โตมะโหฬารยิ่ง, ๓. ได้ชมว่าพระองค์มีรถมีม้ามากมายเหลือที่จะพรรณนาได้.

ครั้นแล้วเจ้าพนักงานได้พาไปดูม้าพระที่นั่งต้น ซึ่งเป็นราชพาหนะจำเพาะพระองค์.. ในโรงม้าต้นนี้มีตู้เก็บเครื่องทรงล้วนทำด้วยไม้งาฝีมืออย่างเอก มีเงินมีทอง, มีผ้ากำมะหยี่และอะไร ๆ

ประดับอย่างงดงามยิ่ง. ในตู้เหล่านั้นมีสรรพเครื่องอลงกตทั้งหลายซึ่งพระองค์ทรงประดับในเวลาที่ทรงม้าต้น, เช่นฉลองพระบาท, พระแสงปืนโก๊, พระแสงขรรค์ ฯลฯ ทั้งเครื่องทรงของเจ้านายฝ่ายในเมื่อจะเสด็จประพาสป่าในการไล่เนื้อด้วยเป็นต้น.

ดูกรมอัศวราชเสร็จแล้ว ราชทูตก็กลับเข้ากรุงปารีสมหานคร แต่ในระวางทางเมื่อได้ผ่านหน้าวังในกรมดึกเดอชาร์ตร์, ท่านราชทูตได้แสดงความประสงค์ที่จะเข้าไปดูอีกวาระหนึ่ง, แต่ในเวลานั้นเสด็จในกรมไม่อยู่ มีแต่คนเฝ้า ๆ จึงได้ต้อนรับราชทูตเป็นอย่างดี, ได้เปิดน้ำประปาซึ่งมีอยู่ในวังนั้นเหมือนกับในวันมีงาน, และราชทูตก็ได้ดูด้วยความพอใจเป็นอันมาก. ถึงได้เคยเห็นมาแล้วคราวหนึ่งเมื่อคราวไปเฝ้านั้นท่านก็ยังได้แสดงว่าคราวนี้ท่านพอใจยิ่งกว่าคราวแรกอีก และหากว่าวันยังมิได้ค่ำลงน่าที่ราชทูตจะอยู่ดูอีกเป็นนาน, แต่อาศัยเหตุที่ค่ำลงแล้วดูได้หน่อยเดียวก็พากันกลับเข้ากรุงปารีส.

บทที่ ๔๕

ราชทูตไปรับประทานอาหารที่พระอารามมงต์หลุยส์.

รุ่งขึ้นวันหลังพวกราชทูตได้ไปที่พระอารามของคณะนักบวชเยซวิตที่มงต์หลุยส์ คือที่ภูเขาของพระเจ้าหลุยส์. พอเดิรเที่ยวดูอะไรต่ออะไรในบริเวณของพระอารามนั้นแล้ว, ท่านบาดหลวง

เดอลาแชสซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะและเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย ก็ได้เชื้อเชิญท่านราชทูตให้รับประทานอาหารที่วัดนั้น, ราชทูตก็อนุโลมตาม.

การเลี้ยงที่พระอารามของคุณพ่อเยซวิตนี้ จัดอย่างประณีตสมด้วยเกียรติยศแห่งราชทูตของพระมหาราชาแท้ ๆ ตลอดเวลาที่นั่งรับประทานอาหารนั้น ได้มีนักเรียนนักบวชและนักร้องนักดนตรีอื่น ๆ ทำเพลงร้องและเพลงแตร, เพลงซอจนตลอดเวลา, นับว่าเป็นการรื่นเริงซึ่งนาน ๆ จะมีในวัดสักครั้ง.

ในบรรดาพระสงฆ์สามเณรซึ่งมีสมณศักดิ์ในประชุมการเลี้ยงวันนั้น ท่านบาดหลวงเดอลาแชสพระอาจารย์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับท่าน สังฆราช เมืองโบแวส์ ก็นั่งเป็นประธาน อยู่ในที่นั้นด้วย. ราชทูตได้แสดงความพอใจในพวกบาดหลวงเยซวิตเหล่านั้นว่าชำนาญในการปฏิสันถารต้อนรับแขกผู้ไปมาหาสู่ให้อยู่สบายใจดีเป็นอย่างยิ่ง. นอกนั้นราชทูตยังได้แสดงว่าตำบลที่ตั้งแห่งพระอารามนั้นเป็นทำเลเหมาะดี, โดยที่สูงกว่าพื้นที่รอบนอกทุก ๆ ด้าน, ไม่ว่าข้างทิศใดก็แลเห็นบริเวณพระอารามได้ไกล ๆ โดยสะดวก. แท้จริงนอกจากเวลาที่นั่งรับอาหารนั้น ราชทูตได้แต่แลดูรอบ ๆ อยู่เสมอ และข้อน่าชมคือไม่ว่าที่ไหนซึ่งท่านเคยได้ไปมาแต่ก่อนนั้น ท่านเห็นเข้าที่ไรมาจากทิศใด, ท่านก็จำได้โดยแม่นยำไม่มีผิดเลย ซึ่งเป็นพะยานให้เห็นว่าราชทูต ช่างจำแม่นจริงมิใช่เล่น เพราะที่ ๆ ท่านได้ไปเที่ยวมาก่อนนี้แล้วมิใช่น้อยแห่ง

เมื่อไร, มีหลายสิบแห่งทีเดียว, แต่กระนั้นท่านยังทรงจำดีจนอาจเล่าให้ฟังได้ว่า มีสิ่งนี้สิ่งนั้น เป็นดังนี้ดังนั้น.

ครั้นคุยไปคุยมาและเที่ยวดูเข้าของอันมีอยู่ในวิหารนั้นแล้ว ก็เป็นเวลาบ่าย ๕ นาฬิกาแล้ว ราชทูตจึงได้อำลาพวกคุณพ่อบาดหลวงเหล่านั้นว่า:– "ที่คุณพ่อจัดรับรองคราวนี้ทำใหญ่โตเหลือขนาดนัก" แต่คุณพ่อเดอลาแชสตอบทันทีว่า:– "เท่าที่ทำสำหรับราชทูตคราวนี้ถึงแม้จะมากมายสักพันสักแสนก็ยังไม่เทียมถึงซึ่งพระเจ้ากรุงสยาม กระทำสำหรับบรรดาคุณพ่อบาดหลวงทั้งหลายซึ่งอยู่ประจำในเมืองไทย ฉะนี้ เจ้าคุณเอย่าว่าเราทำการใหญ่โตเกินขนาดอะไรเลย ว่าตามจริงก็ไม่เพียงพอเสียอีกซ้ำ" พูดไปพูดมาทั้งสองฝ่ายก็เกิดความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกันอย่างสนิทสนมทีเดียว.

บทที่ ๔๖

ราชทูตไปดูวัดแซงต์เมเดอริก.

ตอน เมื่อกลับจาก สำนัก เยซวิต นั้น ราชทูตได้ แวะ เข้าไปที่โบสถ์แซงต์เมเดอริก ซึ่งเป็นวัดมีชื่อว่ามีหีบเพลงอยู่ในนั้นทั้งใหญ่ทั้งเสนาะอย่างที่หายากในทั่วประเทศ ทั้งประจวบกับคราวที่ผู้เป็นครูเอกในทางดนตรีกำลังบรรเลงอยู่ที่นั่นด้วย.

เมื่อย่างเข้าไปในโบสถ์ พอได้ยินเสียงหีบเพลงนั้นไม่ต้องบอก ใคร ๆ ได้แลเห็นท่านราชทูตก็รู้สึกอยู่ว่าถูกใจของท่านเป็นแน่ อยากจะใคร่อยู่ฟังอีกนาน แต่เกิดรำคาญเรื่องราษฎรมีมาก

มายกำลังประชุมทำกิจวัตรอยู่ในเวลานั้นด้วย แต่เมื่อรู้ว่าราชทูตสยามมาถึงต่างก็กรูเกรียวกันมามองจนอย่างเหลือทน ราชทูตก็จำเป็นต้องถอยออกมานอกวัด เพราะเสียงเกรียวกราวโกลาหลนั้นเป็นอุปสัคห้ามมิให้ฟังเพลงอีกต่อไป เพราะการฟังเพลงย่อมต้องการความวิเวกเงียบสงัดเป็นธรรมดา จึงจะเกิดความศรัทธาหรือเพลินใจ.

ครั้นกลับเข้าบ้านแล้ววันนั้น เจ้าพนักงานได้เตรียมอาหารเย็นสำหรับเลี้ยงราชทูตตามธรรมเนียม, แต่อาศัยที่ราชทูตได้รับประทานอาหารกลางวันพึ่งเลิกมาไม่นาน ต่างก็ยังอิ่มหนำอยู่ด้วยกันทั้งนั้น, ต่างท่านจึงได้แสดงความประสงค์ที่จะไม่รับประทานอาหารในเย็นวันนั้นอีก. แต่ต่อมาราชทูตได้ทราบว่าได้มีผู้ใหญ่หลายท่านได้ขออนุญาตจากเจ้าพนักงาน เพื่อมาดูราชทูตในเวลารับประทานอาหาร อย่างที่เคย เป็นธรรม เนียมมา สำหรับ ผู้ใหญ่ชั้นสูง และทั้งเจ้าพนักงานได้เชื้อเชิญให้ท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นรออยู่รับประทานอาหารกับท่านราชทูต เพื่อเป็นเกียรติยศด้วยกันทั้งสองฝ่าย, ท่านอัครราชทูตจึงว่า:— "ถึงแม้เรายังอิ่มอยู่ก็จริง เราก็ยินดีจะนั่งรับประทานอาหารด้วยกันกับแขกผู้ใหญ่ ซึ่งมาหามิให้ท่านเหล่านั้นมาเก้อเสียใจเพราะเราฝ่ายเดียว" ว่าแล้วท่านราชทูตและขุนนางไทยทั้งปวง ก็เข้ามานั่งโต๊ะตามธรรมเนียม เลยเป็นโอกาสให้ท่านผู้ใหญ่เป็นอันมากที่มาในงานเย็นวันนั้นไม่ต้องเก้อกลับไป แต่ที่ท่านราชทูตทำดังนี้ ก็เพราะท่านเป็นผู้เอื้อเฟื้อต่อขนบธรรมเนียม

ของแขกผู้มาหายิ่งกว่าธรรมเนียมหรือความสะดวกสบายฝ่ายตน เพราะสังเกตดูตลอดเวลาที่ท่านอยู่ที่โต๊ะ ท่านเป็นแต่นั่งคุยพอเป็นกิริยามิได้รับประทานอาหารอะไรเลย

บทที่ ๔๗

ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ.

เมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าบรรดาเจ้านายชายหญิงเสร็จแล้ว ท่านก็ได้เริ่มไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายนาย และส่วนขุนนาง ข้าราชการ เป็น อันมาก เหล่านั้น ต่างก็ได้ ผลัด เปลี่ยน เวียนมาเยี่ยมเยียนตอบตามธรรมเนียม.

ในบรรดาท่านที่ราชทูตได้ออกไปเยี่ยมเป็นทางราชการ ที่ควรจะระบุชื่อนั้น คือมาดามลาแปรงแซซ์ เดอคาริญัง และมาดามเดอซีล์ลี ซึ่งเป็นสตรีมีชื่อเสียงในเชิงจรรยาวิชาความรู้อันเป็นลักษณะของนารีครบบริบูรณ์ หาสตรีอื่นเสมอได้ยากในสมัยนั้น.

ส่วนผู้ที่มาเยี่ยมเยียนตอบนั้นเล่า มีมากต่อมากจนนับไม่ถ้วน จนภายหลังเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตต้องกำชับสั่งคนเฝ้าประตูที่พักอาศัยอยู่นั้นว่า " อย่าให้ใครเข้ามาต่อไป. ถ้าขืนมีคนมามากต่อมากอย่างนี้ ท่านราชทูตไม่มีเวลาพักผ่อนเลย, ชั้นที่สุดจะกินเข้าแต่ลำพังก็ไม่ได้ ต้องมีผู้มารบกวนอยู่เสมอ ! อย่าเลย ! แต่นี้ไปห้ามอย่าให้ใครเข้ามา"

ครั้นออกคำสั่ง ดังนี้ไม่นาน ก็มีภรรยา ข้าราชการผู้ใหญ่หลาย

คนมาเยี่ยมราชทูตขณะเมื่อกำลังรับประทานอาหารเย็น. คนเฝ้าประตูจะไม่ให้เข้า แต่เผอิญท่านอัครราชทูตทราบก็ถามว่า "ใครมาหรือ?" ก็ได้รับคำตอบว่า "เป็นภรรยาข้าราชการ" ท่านอัครราชทูตจึงซักว่า:— "ก็ข้าราชการตำแหน่งไหนบ้างเล่า" ก็ได้รับคำตอบว่า:- "เป็นภรรยานายจอมพลคน ๑, ภรรยาขุนนางชื่อเลอ มาร์กีส์ เดอ เครกีคน ๑ และอีกคน ๑ เป็นภรรยา ข้าราชการหัวเมืองชื่อ เดอ ลาวาร์แดง" แต่พอท่านราชทูตได้ยินชื่อ เดอลาวาร์แดง นึ่จำได้ว่าเมื่อคราวท่านเดินทางผ่านมณฑลเบรอต๊าญจะเข้ามากรุงปารีสนั้น ท่านและคณะทูตเคยได้รับความเอื้อเฟื้อทุกอย่างจากท่านเดอลาวาร์แดงข้าหลวงผู้สำเร็จราชการในมณฑลนั้น ท่านเดาว่าคงเป็นภรรยาข้าราชการผู้นี้เกะมัง ท่านจึงตอบว่า:- "ถ้าเป็นมาดาม เดอ ลาวาร์แดงแล้วเป็นไม่มีห้าม ไม่ว่าเวลาไหนเวลาใดหมด อยากเข้ามาหาเมื่อไรก็เชิญท่านมาเถิด เพราะว่าถึงเราจะปรนนิบัติท่านดีสักเท่าไร คงไม่เท่ากับที่สามีของนางได้ต้อนรับเราเมื่อได้ผ่านมณฑลเบรอต๊าญนั้นมา ส่วนท่านที่เป็นภรรยาของท่านจอมพลนั้นเล่าสามีของนางอยากจะ เข้าป้อมค่าย ของศัตรู เมื่อไรก็เข้าได้เมื่อนั้น ไม่มีใครจะต้านทานได้สักคน ก็เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ควรภรรยาจะเข้าไหนเข้าได้ตามชอบใจเหมือนกัน จึงจะคู่วาสนากัน" พอว่าเท่านี้แล้วสตรีเหล่านั้นก็ได้รับอนุญาตเข้ามาสนทนาปราศรัยชมเชยราชทูตได้ตามความปรารถนา. คืนวันนั้นราชทูตรับประทานอาหารค่อยสบายหน่อย เพราะนอกจากไม่

มีผู้คนมามองดูมากนักแล้ว ยังมีภรรยาข้าราชการหลายนางนั่งวิสาสะอยู่ด้วย ล้วนแต่เป็นขวัญตาเครื่องบำรุงใจชวนกินเพลิดเพลินจนตลอดเวลา หาเป็นเครื่องรำคาญไม่.

ในบรรดาผู้ที่ออกมาเยี่ยมเยียนนั้นยังมีอีกสองท่านซึ่งควรจะระบุชื่อไว้ในที่นี้ คือ เลอดึกเดอลาเฟอย๊าดขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนัก และมงเซียร์โอแบร์ต์ขุนนางผู้เบิกทูตในวันที่ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระนามย่อว่า "มงเซียร์" ส่วนท่านดึกเดอลาเฟอย๊าดนั้น ท่านมาแสดงความพอใจต่อราชทูตในการที่ ท่านราชทูตได้ ต้อนรับ บุตรชาย และภรรยา ของท่าน เป็นอย่างดี เมื่อเขามาเยี่ยมราชทูตแต่ลำพังสองคนเมื่อก่อน และท่านว่าที่ท่านเองมิได้มาพร้อมกันในวันนั้น เป็นเพราะมีหน้าที่ราชการต้องตามเสด็จอยู่เสมอ จึงมาไม่ได้ เช่นคราวนี้ท่าน รีบมาหาโดยเร็วด่วนไม่มีเวลาอยู่ได้นาน เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับพระบรมวงศานุวงศ์จะแปรสถานออกจากกรุงปารีสไปประทับแรมณพระตำหนักฟงแต็นโบล และท่านก็ต้องติดตามไปด้วย ท่านจึงมาขอบใจและลาท่านราชทูตก่อนหน้าที่จะไปฟงแต็นโบลนั้น.

ฝ่ายมงเซียร์โอแบร์ต์นั้นเล่า ท่านมาก็โดยที่ท่านได้รับเชิญให้มาหาแต่ครั้งราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช และตลอดเวลาที่ได้สนทนาอยู่กับท่านราชทูต ก็ล้วนแต่ปรารภถึงองค์สมเด็จพระอนุชาซึ่งในเวลานั้นกำลังทรงพระประชวรอยู่ ท่านราชทูต

จึงเรียนมงเซียร์โอแบร์ต์ว่า "เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งซึ่งเจ้านายชั้นสูงสุด เช่นพระอนุชาธิราชนี้ มา ทรง พระประชวรไม่ ทรงสำราญพระสริรกาย ทำไฉนจึงจะให้พระโรคหายเด็ดขาดเสียได้โดยเร็ว" แล้วท่านก็พูดต่อไปว่า "เมื่อเราจะมาจากเมืองไทยนั้น เราได้เลือกสรรเอาหยูกยาของเมืองเรามาบ้างเล็กน้อย ถ้าพระองค์ จะทรงพอพระทัยปรารถนาจะทดลอง เสวยดูบ้างบางที จะเป็นผลดี หากพระองค์ทรงรับเราจะถือเป็นบุญของเราแท้ ๆ คือเราได้เอารังนกนางแอ่นซึ่งเป็นของชูกำลังอย่างวิเศษ และซึ่งเข้าใจว่าเป็นของหายากในเมืองฝรั่งเศสนี้ ถ้าแม้นพระองค์จะใคร่ทดลองเราก็ยินดีถวายทุกเมื่อ และที่เราบังอาจถึงกับกล้าขอถวายโอสถเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มิใช่ใจเหลิงหลง ถือเสียว่าเป็นของอันมีค่าคู่ควรกับพระบารมีของพระองค์หามิได้ แท้จริงเรารู้สึกว่าเป็นของมิบังควรที่จะถวาย แต่อาศัยที่เรารู้สึกว่าความสำราญอันเป็นเหตุให้เจริญพระชนมายุ ของพระองค์เป็น สิ่ง อันประเสริฐยิ่ง ซึ่งควรเราทั้งหลายจะช่วยกันบำรุงให้ภิยโยภาพยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งใดทั้งหมด เราจึงกล้าขอทูลถวายพระโอสถไทยนี้ให้พระองค์ทรงทดลองเสวย"

บทที่ ๔๘

ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตรต่าง ๆ.

ข้าพเจ้าเคยได้บอกหลายหนมาแล้วว่า ราชทูตเป็นคนมีนิสสัยอยากรู้ อยากเห็นของแปลก ทุกสิ่ง ซึ่งมีอยู่ใน เมืองฝรั่งเศส

ครั้นมาวันหนึ่งราชทูตได้ยินว่า มงเซียร์ฮูแบง ช่างถมของหลวงเป็นคนมีชื่อเสียงในทางวิทยาศาสตรต่าง ๆ ท่านจึงแสดงความประสงค์อยากจะรู้จักกับท่านมงเซียร์ฮูแบงบ้าง, มงเซียร์ฮูแบงทราบความประสงค์อันนี้ ก็ยินดีจะแสดงการทดลอง และชี้แจง อธิบายวิทยาศาสตรต่าง ๆ ให้ราชทูตเข้าใจ.

ครั้นมาถึงวันกำหนดมงเซียร์ฮูแบงให้นำเครื่องต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในการอธิบายวิทยาความรู้ของท่านไปยังสถานที่อยู่ของราชทูตทีเดียว เพื่อมิให้ท่านราชทูตลำบากในการไปหาเลย วิชชาความรู้เบื้องต้นที่ท่านอธิบายให้ราชทูตดูนั้น คือแสดงให้เห็นน้ำหนักของอากาศ ท่านได้เอาปลายหลอดงอ ๆ ที่เขาเรียก "ซีฟง" จุ่มลงไปในน้ำ เมื่อจุ่มปลายข้างหนึ่งลงไปในน้ำและสูบลมออกจากหลอดแล้วน้ำหนักของอากาศภายนอกหลอด ก็ดันน้ำให้เข้าไปในหลอดสูงกว่าระดับน้ำที่จุ่มลงข้างล่างหลายฟุต นี่เป็นข้อพิสูจน์ให้รู้เห็นง่ายว่าลมอากาศมีน้ำหนักจริง หาไม่ที่ไหนน้ำจะขึ้นไปสู่หลอดนั้นได้เล่า ?

ถัดจากการทดลองวิธีหลอด "ซีฟง" นี้แล้ว มงเซียร์ฮูแบงได้เอาหลอดแก้วอีกสองหลอด, หลอดหนึ่งท่านสูบลมออกหมด แต่อีกหลอดหนึ่งนั้นท่านไม่สูบออกเลย แล้วท่านเอาใยสำลีสอดใส่เข้าไปในหลอดทั้งสองนั้น ฉทันใดนั้นสำลีในหลอดที่สูบลมออกแล้วก็ตกลงมายังก้นหลอดรวดเร็ว ราวกับเป็น ก้อนหินหรือก้อนเหล็กที่หนัก ๆ แต่ส่วนใยสำลีในหลอดที่ยังมีลมอากาศ

ปกติอยู่ก็ค่อย ๆ ตกลงไปค่อย ๆ ลดลงไปอย่างช้า ๆ เพราะลมในหลอดนั้นเหนี่ยวรั้งใยสำลีมิให้ตกลงมายังก้นได้โดยเร็ว.

ต่อมาท่านฮูแบงได้เอาน้ำใส่ลงในหลอดแก้วปลายตันซึ่งสูบลมออกแล้ว พอท่านคว่ำหลอดนั้นลงน้ำที่อยู่ในหลอดก็ตกลงมากระทบปลายหลอดแตกกระจายไปหมดในทันที เพราะสู้น้ำหนักของน้ำที่ตกลงมาแรง ๆ ไม่ได้ ถ้าหากว่าได้มีลมเป็นปกติอยู่ในหลอดนั้น ลมนั้นคงเหนี่ยวรั้งให้น้ำนั้นตกลงมาแต่ช้า ๆ ปลายหลอดคงไม่แตกกระจายเป็นแน่.

แต่นั้นไปท่านฮูแบงได้ทดลองฟองแก้วให้ราชทูตดู คือแสดงให้เห็นว่าฟองแก้วบาง ๆ นั้น ซึ่ง ตามธรรมดา แต่เพียงบี้ด้วยนิ้วก็ละเอียดเป็นผงทันทีไม่มีชิ้นเหลือเลย จะจับก็ได้ไม่ต้องกลัวจะบาดมือเพราะเป็นผงละเอียดเสียแล้ว แต่ถ้ามีน้ำอัดเต็มอยู่ในฟองแล้วก็กลับแข็งเท่ากับเหล็กก้อนหนึ่งถึงจะทุบด้วยฆ้อนแรง ๆ ก็ไม่แตก เพราะแรงน้ำข้างในฟองรับอยู่แน่น ท่านราชทูตได้แสดงความพอใจในวิธีทดลองนี้เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับขอทุบเอง, บี้เองก็แตกและไม่แตกดุจเดียวกันกับเมื่อมงเซียร์-ฮูแบงตีเอง, บี้เองเหมือนกัน.

ครั้นแล้วมงเซียร์ฮูแบงก็ทำการทดลองด้วยปรอทให้ท่านราชทูตดูต่อไป ก็ยิ่งทำความเข้าใจของท่านราชทูตในเรื่องลมอากาศมีน้ำหนักและมีแรงดันนั้นให้ยิ่งกระจ่างชัดขึ้นเป็นอันมาก.

ในวันที่ มงเซียร์ฮูแบง มาทำการทดลองให้ท่านราชทูตดูนั้น

เผอิญมาดามแปร์โรต์ ภรรยาของนายช่างหลอมแก้วที่โรงหลอมแก้วและเครื่องลายครามต่าง ๆ ที่เมืองออร์เลอังส์ ได้มาพร้อมกันกับมงเซียร์ฮูแบงที่สถานทูตนั้นด้วย และท่านอัครราชทูตเมื่อได้แลเห็นนางคนนั้นท่านก็จำได้ทันที เพราะตอนเมื่อท่านได้ผ่านเมืองออร์เลอังส์ก่อนและเจ้าเมืองออร์เลอังส์ได้พาท่านไปชมโรงลายคราม และโรงหลอมเครื่องแก้วซึ่งสามีของนางแปร์โรต์นั้นเป็นเจ้าของ ณทันใดนั้นท่านอัครราชทูตจึงได้ทักทายนางแปร์โรต์ว่า "อ๋อดีแล้ว ท่านพานางลายครามมาด้วย ดีจริง" ขณะนั้นพวกในที่ประชุมต่างก็แปลกใจไม่น้อย ในคำทักทายของท่านอัครราชทูต เพราะต่างคนต่างยังไม่รู้ว่าท่านราชทูตเคยไปดูโรงลายครามออร์เลอังส์ของนางแปร์โรต์มาแล้ว ท่านอัครราชทูตเห็นความตื่นอัศจรรย์ของท่านเหล่านั้นท่านจึงตัดสงสัยว่า "ท่านอย่าพึ่งตกตลึงที่เราเรียกชื่อนางคนนี้ว่านางลายคราม แท้จริงเราเรียกท่าน ดังนี้ เพราะเรารู้อยู่ดีบดีว่า ท่าน มาแต่โรงลายคราม เมืองออร์เลอังส์ เรายังจำได้" เมื่อหายตลึงในการที่ราชทูตทักคนแม่นดังนี้แล้ว ต่างก็ได้สนทนาปราศรัยถึงเรื่องเครื่องแก้วเครื่องลายครามต่อไป.

ส่วนท่านอุปทูตซึ่งข้าพเจ้าเคยบอกแล้วหลายหนเหมือนกันว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา ในระวางเวลาสนทนานั้นท่านก็เปรียบเทียบความเป็นไปในเมืองฝรั่งเศสกับเมืองจีนซึ่งท่านเคยไปมาแต่

ก่อนว่า "ฝ่ายข้างพวกจีนนั้นเมื่อรับรองทูตานุทูตแห่งต่างประเทศ ท่านก็รับรองเป็นอย่างดีสมเกียรติยศแห่งราชทูตของประเทศใหญ่ ทุกประการ แต่ถึงกระนั้นเขายังเป็นรองพวกฝรั่งเศสมาก ส่วนวิธีเลี้ยงนั้นข้างฝ่ายจีนจัดอาหารมากอย่างกว่าพวกฝรั่งเศสจริง แต่การแต่งบ้านแต่งเรือนที่พัก ของราชทูตด้วย เครื่องแก้ว เครื่องลายครามและอื่น ๆ ซึ่งเขาเป็นผู้มีชื่อในทางนั้นมาแต่ไหนแต่ไรก็ดี เขายังสู้ชาวฝรั่งเศสไม่ได้ เหตุที่เป็นดังนี้ ไม่มีปัญหาอะไรคงเป็นเพราะฝีมือช่างของชาวเมืองจีนสู้ ฝีมือ ของชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ได้นั่นเอง ด้วยว่าถ้าเขามีของดีมากน้อยเพียงไรเขาคงต้องการอวดให้คนต่างประเทศดูเป็นแน่"

